

SREBRENICA

RAPPORTEN

+

COMMENTAAREN

II

A4

SREBRENICA

RAPPORTEN +

COMMENTAREN

Z A - 1

SREBRENICA IN DE VOLKSKRANT 1991-1995

de Volkskrant

JOS KLAASSEN
THEO KLEIN

SREBRENICA
IN DE VOLKSKRANT
1991-1995

de Volkskrant
Amsterdam 2002

INHOUD

Verantwoording	5
Hoofdstuk 1: Snel oordeel?	7
Hoofdstuk 2: Kunst en vliegwerk	21
Hoofdstuk 3: Internationaal kader	31
Conclusies	33
Aanbevelingen	34
Hoofdstuk 4: Publicaties 1991-1993	35
Hoofdstuk 5: Publicaties 1995	42
Bijlagen	50

COLOFON

© Copyright 2002 de Volkskrant, Amsterdam
Grafische vormgeving: T2 Ontwerp, Den Haag
Druk: Huig Printing b.v., Zaandam
Foto omslag: De Bosnisch-Servische generaal Mladic
toost met kolonel Ton Karremans daags na de val van
Srebrenica op 11 juli 1995. (Foto AP).
Eindredactie: Jan Kees Hulsbosch
Productie: Hub. Hubben

VERANTWOORDING

Het onderzoek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) naar het drama van Srebrenica heeft niet alleen de feiten van de politiek en de militaire leiding blootgelegd, maar plaatste ook vraagtekens bij het functioneren van de media. Na de verschijning van het NIOD-rapport *Srebrenica, een veilig gebied* barstte een discussie los over de vraag of de kranten, radio en televisie zich goed van hun maatschappelijke taak hebben gekweten.

De kritiek richtte zich vooral op vermeende vooringenomenheid van de Nederlandse media in het voordeel van de Bosnische Moslims en ten nadele van de Bosnische Serviërs. Mede door deze versimpelde voorstelling van zaken, vooral gestoeld op emotionele overwegingen, kon een situatie ontstaan waarin het Nederlandse Dutchbat met een onmogelijke opdracht het Joegoslavische wespennest in werd gestuurd. Toen achteraf bleek dat de Nederlandse militairen weinig hadden kunnen doen om een massamoord op de weerbare Moslimmannen te voorkomen, keerden media en publieke opinie zich tegen de Nederlandse blauwhelmen.

De tekortkomingen van de Nederlandse media zouden voortkomen uit gemakzucht en provincialisme. Er werd te vaak gekozen voor meningen boven feiten, voor standpunten boven analyse. Voldoende aanleiding voor de media, aldus de critici, om in navolging van de politiek (een parlementaire enquête) het eigen functioneren tegen het licht te houden. Het zou de pers sieren, betoogde Pieter Broertjes, hoofdredacteur van *de Volkskrant* en voorzitter van het Genootschap van Hoofdredacteurs, in zijn jaarrede op 19 april van dit jaar, als zij hun eigen rol aan een openlijke en kritische zelfreflectie onderwierpen. 'Lezers en kijkers verwachten niet anders meer van ons.'

Op 13 juni voegde Broertjes op zijn eigen redactie de daad bij het woord en verleende ons, Jos Klaassen, ombudsman van *de Volkskrant*, en Theo Klein, zijn voorganger in deze functie, opdracht na te gaan hoe *de Volkskrant* het dossier-Srebrenica in 1993 (*safe areas*

en de uitzending van Dutchbat) en 1995 (de val van Srebrenica) heeft behandeld. Het initiatief van Broertjes kreeg de instemming van de redactieraad. Het onderzoek is geheel onafhankelijk van hoofdredactie en redactie uitgevoerd. Bij de reconstructie van de feiten hebben wij geen enkele belemmering ondervonden. Het concept-rapport is getoetst door een Commissie van Toezicht, bestaande uit P. Koedijk (co-auteur van het NIOD-rapport), F. van Vree (hoogleraar perswetenschappen, Universiteit van Amsterdam) en H.J. Schoo (uitgever en publicist).

Dit onderzoek is niet de eerste poging tot zelfonderzoek bij *de Volkskrant* naar de verslaggeving over Srebrenica. Als een van de eersten leverde Bart Rijs, in de jaren negentig correspondent van *de Volkskrant* in voormalig Joegoslavië, in zijn krant forse kritiek op de manier waarop de krant met dit onderwerp was omgesprongen. Hij verweet ook *de Volkskrant* bewustzijnsvernaauwing en gemakzucht. Er wordt volgens hem meer waarde gehecht aan een uitspraak van een Haagse politicus, dan aan waarnemingen ter plaatse. Columnisten lieten zich kritisch uit over de rol van hun krant en de ombudsman sprak zich tweemaal uit over dit gevoelige onderwerp.

In december 1995 produceerde de nieuwsdienst van *de Volkskrant* een interne analyse over de manier waarop de krant de kwestie-Srebrenica had behandeld. Daarin werd onder meer geconcludeerd dat de krant te veel gericht was op meningen in plaats van feiten, dat de redactie zich te volgend had opgesteld en op cruciale momenten verzuimde zelf onderzoek te doen. Deze analyse beperkte zich tot de verslaggeving. Er werd niet ingegaan op de meningsvorming op de redactie en de invloed daarvan op het feitenonderzoek en de weergave daarvan in de krant.

Dit rapport is een poging tot een diepgaander reconstructie van de gang van zaken met betrekking tot Srebrenica. Als uitgangspunt diende het NIOD-rapport. Daartoe werden we enerzijds genooddaakt wegens tijdsgebrek. Maar ook bleek een groot deel van het feiten-

materiaal uit het NIOD-rapport voor ons zeer bruikbaar. Wij maakten met name dankbaar gebruik van de chronologische overzichten van The Amsterdam School of Communications and Research (*In Sarajevo wordt geschoten, in Genève wordt gepraat en Good guys, bad guys in woord en beeld*) over de berichtgeving in de landelijke dagbladen en op televisie. Vooral de vergelijking van de vier landelijke dagbladen (*NRC Handelsblad, de Volkskrant, Trouw en De Telegraaf*) bood ons houvast, evenals de analyse van onderzoeker J. Wieten: *Srebrenica en de journalistiek. Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië*.

Op basis van deze gegevens en de kritiek op de pers die na verschijning van het NIOD-rapport werd geleverd, hebben we aanvullende gesprekken gevoerd met de direct betrokkenen op de redactie van *de Volkskrant* en aanvullend onderzoek gedaan naar de publicaties over Srebrenica in *de Volkskrant*. Leidraad hierbij was de vraag of *de Volkskrant* zich heeft gekweten van haar taak als betrouwbaar intermediair. Is bij de verslaggeving en opinievorming de vereiste zorgvuldigheid in acht genomen.

We hebben de publicaties in *de Volkskrant* getoetst aan de algemeen geldende journalistieke regels als onpartijdigheid, onafhankelijkheid, het plegen van hoor- en wederhoor en het natrekken van informatie uit een bron en de eigen regels van *de Volkskrant* (*Het nieuwe Stijlboek*). Daarbij zijn we ervan uitgegaan dat een ideale situatie binnen de beperkingen van een dagblad (tijdsdruk) zelden wordt bereikt, en zeker niet in een oorlogssituatie waarin de pers extra beperkingen worden opgelegd.

Waar het niet gaat om feitelijke weergaven, maar om opinies van eigen redacteuren, gastschrijvers, de hoofdredactie of columnisten, hebben we vooral nagetrokken of standpunten stoelden op juiste feiten, of uitsluitend op vooronderstellingen en emoties. We controleerden ook of voor- en tegenstanders in het Bosnische conflict voldoende aan bod kwamen.

Wij zijn van mening dat, zeker waar het om opiniërende artikelen gaat, niet in elk publicatie een balans tussen voors en tegens verwacht mag worden, maar in het totaalbeeld dat *de Volkskrant* bood van de aanloop naar en de val van Srebrenica, moet wel sprake zijn van evenwicht. De lezer moet voldoende, breed geschakeerde informatie krijgen om zich een realistisch beeld van het conflict te kunnen vormen.

In de eerste twee hoofdstukken proberen we inzicht te geven in de werkwijze van *de Volkskrant*-redactie. In hoofdstuk drie volgt een vergelijking met de buitenlandse media. De hoofdstukken 4 en 5 bevatten overzichten van publicaties in *de Volkskrant* over de Balkan-oorlog en vergelijkingen met de andere landelijke dagbladen in Nederland.

Tot slot: de hoofdredactie van *de Volkskrant* heeft niet gekozen voor een onderzoek door onpartijdige buitenstaanders, maar door twee redacteuren van de krant, die indertijd zelf zijdelings betrokken waren bij het Srebrenica-dossier. Jos Klaassen schreef over dit onderwerp als correspondent in Brussel en Theo Klein was als chef nieuwsdienst mede verantwoordelijk voor de organisatie van de verslaggeving over Dutchbat. Dat verplichtte ons tot extra waakzaamheid in het streven naar een onpartijdige opstelling.

HOOFDSTUK 1: SNEL OORDEEL?

Het is de normaalste zaak van de wereld: er gebeurt iets buiten Nederland, en *de Volkskrant* probeert verslag te doen van de gebeurtenis en met een *Ten Geleide*, het commentaar, te duiden. De lezer krijgt van de redactie van de krant uitleg over gebeurtenissen en over de mogelijke consequenties ervan. De krant bekent meestal kleur, laat haar voorkeuren duidelijk blijken in bepaalde situaties, zeker als het gaat om oorlog en geweld, maar de realiteit laat zich niet in meningen dwingen.

Het conflict in Joegoslavië in de jaren negentig was geen gebeurtenis uit 'Verweggistan', maar – integendeel – een bedreiging van ons continent op een plek waar al vaker onheil over Europa was losgebroken: de Balkan. Het was een gebied dat vele Nederlanders kenden als een prachtig vakantieland, maar waarvan ze zich wellicht vaak niet realiseerden wat er broeide. Sarajevo staat in het Europese geheugen gegrift vanwege de Oostenrijkse aartshertog Franz Ferdinand – de 'eenzaamste man van Wenen' – die er samen met zijn echtgenote Sophie op 28 juni 1914 door de Servische nationalist Gavrilo Princip werd doodgeschoten. *Kanzler Bismarck* had reeds het drama voorspeld, waarmee wij zo bitter zijn geconfronteerd: de Balkan van 1914 was een broeiplaats van nationalistische intriges. En daarna ook, kunnen we zeggen.

Na de Tweede Wereldoorlog hield maarschalk Tito de veelvolkerenstaat bij elkaar door zich onder andere te engageren in de Beweging van Niet-gebonden Landen, die daarmee buiten de Koude Oorlog tussen Oost en West trachtte te blijven. Tijdens een topconferentie van die organisatie eind jaren zeventig in Belgrado bleek een hechte samenhang van Joegoslavië al schijn. Joegoslavië-kenners konden toen al aanwijzen welke kopstukken de in onberispelijk wit uniform geklede Tito nog wel dulden, maar reeds zonnen op een andere toekomst voor hun eigen staat. Begin jaren tachtig maakte de Oost-Europa-expert van *de Volkskrant*, de historicus wijlen Hendrik de Jong, een reis door Joegoslavië en keerde terug met dramatische indrukken: 'Daar gaat het

Stapels NIOD-rapporten op 9 april 2002 in het perscentrum Nieuwspoort in Den Haag. (Foto ANP/Jeroen de Jong)

binnenkort helemaal mis.' En dat ging het ook, zij het pas begin jaren negentig.

Toen het dan daadwerkelijk misging in de jaren 1990-1991 in Joegoslavië, had *de Volkskrant* volgens het rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) haar mening klaar wat betreft de vraag 'Who dunnit?' Het NIOD constateerde in zijn rapportage over Srebrenica namelijk dat voor de meeste Nederlandse media al vanaf medio 1992 vaststond wie in de Joegoslavische crisis de *good guys* waren en wie de *bad guys*. Dus ook kranten als *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *De Telegraaf* legden grote schuld bij de Serviërs, de *bad guys*. Maar gemeten naar het gebruik van sleutelwoorden als 'etnische zuiveringen', 'massamoorden', 'kampen', 'genocide' en 'oorlogsmisdaden' in haar berichtgeving was *de Volkskrant* stilliger in het aanwijzen van Servië als de boosdoener. De andere oorlogspartijen – de Kroaten en de Moslims – zouden in meer of mindere mate in *de Volkskrant* als 'slachtoffers' zijn gekenschetst. Heeft *de Volkskrant* zich indertijd inderdaad laten leiden door te veel moraal, te weinig analyse en te veel emotie? Als het NIOD gelijk zou hebben, is de vraag belangrijk hoe zo'n snel en partijdig oordeel over de situatie in

Joegoslavië bij de *Volkskrant*-redactie tot stand kwam, óf die opinie in het verdere verloop van de oorlog de berichtgeving bepaalde en dus ook de journalistieke keuzen die in die tijd werden gemaakt.

Op 28 juni 2002 oordeelde Huub Wijffjes van de afdeling Journalistiek/Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen tijdens een congres dat 'van opiniestukken en hoofdredactionele commentaren slechts beperkte invloed uitgaat' op het gros van de lezers en dat dit soort artikelen vooral de mappen van beleidsmakers vullen. Maar als het waar is dat de opinievorming bij krantenredacties de strekking van de overige berichtgeving in de krant in hoge mate bepaalt, dan zouden de opiniemakers wel degelijk invloed hebben op de lezers. Maar hadden de commentatoren van de *Volkskrant* die de schuld van de oorlog in Joegoslavië – én van de onmenselijkheden die ermee gepaard gingen – grotendeels bij de Serviërs legden, ook invloed op de rest van de berichtgeving? Speelde het kennelijk al vroeg geboren schema 'bad guys - good guys' daarbij inderdaad zo'n rol? Als dat waar was, zou de *Volkskrant* haar plicht verzaakt hebben om objectief te berichten, en dat is een journalistieke hoofdzonde.

Welk gewicht had de toenmalige 'opiniësector' van de Volkskrant op de gang van zaken?

Over de commentaren van de *Volkskrant* wordt sinds jaar en dag besloten in een selecte commentaargroep. Die groep bespreekt dagelijks onder leiding van de hoofdredactie over welke gebeurtenissen de krant haar mening moet geven. De verschillende commentatoren peilen meestal vooraf al ideeën die bij hun eigen deelredacties leven: de Haagse redactie bijvoorbeeld, de economische redactie en de buitenlandredactie. In de kwestie van de oorlog in Bosnië-Herzegovina en Kroatië speelde uiteraard de buitenlandredactie een uiterst belangrijke, zometer bepalende rol. De opinies van de krant werden indertijd voornamelijk beslist door de chef van de buitenlandredactie, Jan Luijten. Hij werd soms vervangen door buitenlandredacteur André Roelofs. Naderhand, toen André Roelofs, voormalig correspondent van de *Volkskrant* in Moskou, overstapte naar de *Forum*-redactie, werd redacteur buitenland

Anet Bleich naast Luijten buitenlandcommentator en ook lid van de commentaargroep.

Volgens Ewoud Nysingh, oud-buitenlandredacteur en verslaggever in Den Haag, verwierf Anet Bleich daarmee een grote machtspositie. Zij beheerste voortaan niet alleen de commentaarsector inzake de oorlog in Joegoslavië, maar kon daarnaast uitwijken naar de buitenlandcolumns om haar visie op de ontwikkelingen op de Balkan te ontvouwen, en zij had desnoods nog de keuze om een politieke analyse aan dat thema te wijden. Voor de lezer van de *Volkskrant* was Anet Bleich daarmee degene die sterk bepaalde wat hij moest denken van de ontwikkelingen in de achtertuin van West-Europa.

Arnold Koper, ten tijde van de Balkancrisis chef van de redactie *Forum*, is eveneens ervan overtuigd dat Bleich en Roelofs een grote invloed hadden op de commentaarsector. 'Maar zij waren ook degenen die goed in staat waren analyses en commentaren te schrijven', oordeelt hij. De grote nadruk op de meningsvorming bij de *Volkskrant* in de jaren negentig schrijft hij toe aan een noodzaak van heroriëntatie van de krant ten gevolge van de ingrijpende grote internationale veranderingen die sinds het einde van de Koude Oorlog hadden plaatsgevonden. 'De vroeger pacifistische *Volkskrant* moest zich bezinnen op haar positie tegenover bijvoorbeeld de Golfoorlog en vervolgens tegenover het geweld op de Balkan.'

'Op de *Volkskrant* ging het meestal over de meningsvorming, dat klopt', beaamt Jan Luijten, voormalig chef buitenland en commentator. En met de *Volkskrant* bedoelt hij eigenlijk alleen de redactie buitenland. Daar was de oorlog in Joegoslavië elke dag onderwerp van discussie. In eerste instantie ging het om de vraag of alle deelstaten een recht op zelfbeschikking hadden, in een later stadium ging het over de inzet van VN-troepen en het instellen van *safe havens*.

In hoeverre had de rest van de redactie buitenland, die dagelijks vóór de samenkomst van de commentaargroep vergaderde, invloed op de meningsvorming van de krant? Over de gang van zaken bij de dagelijkse werkbespreking van deze redactie wordt verschillende geoordeeld. De standpunten over Joegoslavië op de redactie buitenland werden, volgens verschillende buitenland-

redacteuren, onder wie Joris Cammelbeeck, grotendeels bepaald door André Roelofs en Anet Bleich. 'In elk geval hadden zij', aldus Cammelbeeck, 'in de discussies grote invloed op Jan Luijten'. Toenmalig buitenlandredacteur Ewoud Nysingh oordeelt: 'Roelofs was zeer dominant en Bleich op haar manier, eveneens. Luijten zat er als een brave D66'er tussenin.' Het debat op de buitenlandredactie, waarin de verschillende opvattingen de revue passeerden, werd volgens Nysingh overheerst 'door het gedram van Bleich en Roelofs'. Andere buitenlandredacteuren haakten allengs af en namen niet of nauwelijks meer deel aan de discussies.

Volgens Cammelbeeck concentreerde het debat op de buitenlandredactie zich voornamelijk op de vraag: 'Hoe staan wij moreel in de kwestie-Joegoslavië?' Hij vond dat de redactie zich veel beter had kunnen bezighouden met de vraag hoe de *Volkskrant* 'journalistiek staat tegenover de oorlog in Joegoslavië'. Maar, stelt hij vast, dat soort dissidente opmerkingen vonden niet of nauwelijks gehoor. Cammelbeeck: 'Roelofs schoot in de debatten andere meningen *rücksichtslos* af – tot niemand meer zijn mond opendeed. Zelfs Jan Luijten haakte op gegeven ogenblik af.'

Volgens Nysingh verwierven Bleich en Roelofs zo 'het monopolie op de meningsvorming bij de *Volkskrant*'. Maar voor Bleich is het idee dat zij en Roelofs een monopolie op de meningsvorming hadden 'belachelijk'. Bleich: 'Wij hadden een duidelijke, soms dominante rol in het debat, maar van een monopolie was geen sprake.' Wat haar betreft was 'nooit geprobeerd dissidente meningen op de redactie te onderdrukken'. Bovendien waren Roelofs en Bleich het zeer geregeld met elkaar oneens, bijvoorbeeld over het al dan niet opdelen van Joegoslavië en over de rol van de internationale gemeenschap. 'Roelofs was voor opheffing van het wapenembargo en voor bombardementen, ik meer voor een krachtig VN-optreden', zegt Bleich.

Ook zaten ze niet op één lijn waar het om de perspectieven van Joegoslavië ging. Vanaf 1991 huldigden zij in elk geval over de toekomst van Joegoslavië verschillende opvattingen. Een belangrijke rol daarbij speelde de vraag of Joegoslavië als federale staat wel bijeengehouden moest worden? De ene partij op de buitenlandredactie voerde zo een 'moreel debat' tegen de 'realistisch poli-

tieke visie' van de andere partij, waartoe onder anderen Joris Cammelbeeck behoorde.

Anet Bleich en buitenlandredacteur Marianne Boissevain, die Joegoslavië in haar portefeuille had, waren vóór het behoud van de Joegoslavische staat, de erfenis van Tito. Bleich weerde zich heftig tegen de opvattingen van de 'realistische stroming' die juist een opdeling bepleitte van de federale staat. Elk initiatief van de Verenigde Staten en de Europese Unie met zo'n strekking – de opdeling – wees Bleich resoluut af. En het Owen/Stoltenbergplan, dat daarna zelfs een opsplitsing beoogde van Bosnië-Herzegovina in een Servische, een Kroatische en een Moslimstaat, was voor Bleich per definitie fout. De *Volkskrant*, luidde haar argument, moest zich niet medeplichtig maken aan 'etnische zuiveringen', herinnert buitenlandredacteur Joris Cammelbeeck zich deze discussie. Bleich herinnert zich dat anders: Cammelbeeck vertegenwoordigde een minderheidsstandpunt bij de buitenlandredactie, want volgens haar was de rest unaniem tégen opdeling van Bosnië.

André Roelofs had geen problemen met de desintegratie van het oude Joegoslavië. Hij had als correspondent in Moskou de Sovjet-Unie zien uiteenvallen. Zijn ervaringen hadden hem tot het inzicht gebracht dat het een proces was dat niemand kon tegenhouden en dat je ook niet moest tegenhouden, als je niet nóg grotere problemen wenste.'

Jan Luijten baseerde zijn oordeel weer meer op een moreel argument. Hij was een groot voorstander van de opdeling van Tito's Joegoslavische veelvolkerenstaat, omdat de *Volkskrant* naar zijn mening het zelfbeschikingsrecht van volkeren moet eerbiedigen, zoals dat in het internationale recht is erkend. Dat betekende volgens Luijten dat de diverse volkeren in Joegoslavië – de Serviërs, Kroaten, Moslims en Slovenen – hun eigen lot moesten kunnen kiezen in de gegeven situatie. Maar bij de taxatie van het conflict in Joegoslavië verschilden de commentatoren nauwelijks van mening. Voor Roelofs was de oorlog in Joegoslavië een oorlog 'dicht bij huis'. Natuurlijk herinnerde de Balkan ook aan Gavrilo Prinzip, maar in Roelofs' geheugen – en dat van Anet Bleich – stond de Balkan meer symbool voor de Tweede Wereldoorlog met zijn 'etnische zuiveringen' en

'racisme'. Anet Bleich: 'Joegoslavië was de eerste oorlog in Europa sedert 1945. Bovendien hadden in Europa sindsdien geen vervolgingen plaatsgevonden van bevolkingsgroepen op grond van religie of etnische achtergrond.'

Roelofs: 'Servië riep herinneringen wakker aan veel onheil voor Europa, en dat moesten we niet meer toestaan, want wat het propageerde, herinnerde ons pijnlijk aan concentratiekampen en etnische zuiveringen. Racistische regiems en dit soort wandaden moesten we niet dulden op dit continent.' Roelofs was, terwijl het conflict in Bosnië al smeulde, een weekje in Zagreb geweest en had daar uit de mond van de rechterhand van de Kroatische president Tudjman opgetekend dat Bosnië door middel van een akkoord met Milosevic moest worden opgedeeld tussen Servië en Kroatië.

Roelofs: 'Dat was een primeur van *de Volkskrant*, die laat zien dat de krant niet blind was voor de bedoelingen van Tudjman.'

Ook was de opiniesector van de krant het roerend eens over Servië als de grootste boosdoener. Voor Lijten en Bleich was doorslaggevend dat Servië de sterkste kracht in het explosieve Joegoslavië was: 'Een groot deel van het officierskorps van het leger was Servisch en bovendien beschikte Belgrado ook over de meeste wapenfabrieken en zware wapens.' Voor Roelofs was de Servische president Slobodan Milosevic de hoofdschuldige, omdat hij met een 'ultra-nationalistische en opportunistische machtspolitiek' de greep van Servië op Joegoslavië wilde verstevigen. Ook de Kroatische president Franjo Tudjman was in Roelofs' visie niet brandschoon, maar Tudjman was volgens hem 'minder erg', omdat Tudjman in de Tweede Wereldoorlog generaal was geweest van de partizanen die onder de (Kroaat) Tito, tegen de *ustashi* (de Kroatische fascist) hadden gevochten.

Maar waarom haakte een groot deel van de buitenlandredactie, waar al deze kwesties openlijk werden besproken, af? Daarvoor is enige uitleg noodzakelijk over de werkwijze van de buitenlandredactie.

De redactie buitenland bestaat uit drie ploegen die om beurten een week nachtdienst draaien. Alleen chef Lijten, coördinator Toine Berbers, André Roelofs en Anet Bleich waren toentertijd vrijgesteld van nacht-

diensten en werkten vrijwel uitsluitend overdag. Zij konden zich dus vrij intensief en gepassioneerd bezighouden met dat ene enorme nieuwsthem: de oorlog in Joegoslavië, waarin zich regelmatig nieuwe, dramatische ontwikkelingen afspeelden.

Maar iedere redacteur buitenland had en heeft zijn eigen gebied: Azië, Afrika, Midden-Oosten, Zuid-Amerika, China, Oost-Europa, Rusland, et cetera. In de weken dat geen nachtdienst hoeft te worden gedaan, wordt er bijgelezen, of een interessant artikel vertaald uit *The New York Times*, *The Guardian* of van de internationale persbureaus, worden persoonlijke archieven bijgewerkt, eventuele reizen uitgestippeld. Verder schrijven de redacteurs artikelen en columns over het 'eigen' gebied. De prioriteit van de overige buitenlandredacteurs lag in de dagelijkse routine dus vaak elders, niet bij Joegoslavië.

Anet Bleich erkent dat zij en André Roelofs 'erg gesteld waren op discussiëren'. In haar herinnering vonden de meeste collega's van de buitenlandredactie dat ook 'inspirerend en verfrissend', maar ze sluit niet uit dat 'sommigen er misschien af en toe wat moe van werden.' De consequentie van het 'afhaken' of misschien wel een gebrek aan interesse van buitenlandredacteurs in de discussies over de oorlog in Joegoslavië, was uiteraard wel dat een mogelijk tegenwicht tegen de meer dominante opinieleiders wegviel, waardoor vanzelfsprekend een 'monopolie' ontstond van de meer gedreven redacteurs.

De opinies van *de Volkskrant* over buitenlandse kwesties werden in hoge mate bepaald door de buitenlandredactie. Maar de besluitvorming over de commentaren gebeurde in de commentaargroep die dagelijks vergaderde onder voorzitterschap van de hoofdredactie. Consensus was niet altijd noodzakelijk. De commentaarschrijver genoot een zekere vrijheid en hoefde zich geen geweld aan te doen. Volgens Anet Bleich liet de hoofdredactie de commentatoren de vrije hand.

De discussies in de commentaargroep over Joegoslavië werden verscheidene malen gehouden aan de hand van enkele interne notities, die meestal door Anet Bleich of Jan Lijten of beiden gezamenlijk werden geschreven. Over één notitie - 'Europa & nationalisme' - werd een plenaire redactievergadering gehouden. Gezien de

commentaarpraktijk bij *de Volkskrant*, die de commentatoren immers een grote autonomie gaf, waren deze notities niet per se voorstellen om een vaste lijn voor de krant te bepalen. Ze vatten eerder de aspecten samen die de buitenlandcommentatoren ieder voor zich al hanteerden bij het schrijven van hun hoofdartikelen over Joegoslavië. Er was dus eerder sprake van een bekrachtiging achteraf van lijnen die de commentatoren in de krant al uitgezet hadden.

De eerste notitie over Joegoslavië dateert van 7 oktober 1991 en richtte zich op het thema 'Europa & nationalisme'. Daarin weerspiegelde zich de al eerder genoemde tweedeling die zich op de redactie buitenland aftekende omtrent de toekomst van Joegoslavië. De ene stroming (Bleich en Boissevain) stond het behoud voor van de Joegoslavische eenheidsstaat. Immers, zo redeneerden zij, als de grenzen eenmaal ergens gaan schuiven, is het einde zoek. Overigens gingen de Akkoorden van Helsinki nog uit van de bestaande grenzen in Europa. In elk geval, meende deze stroming, zou zoveel mogelijk aan de bestaande grenzen moeten worden vastgehouden.

Veranderingen zouden slechts langs vreedzame weg en met onderling goedvinden mogen gebeuren.

De tweede stroming, verpersoonlijkt door onder anderen Jan Lijten, ging uit van het beginsel van zelfbeschikkingsrecht der volkeren. We zouden bereid moeten zijn naties en nationale minderheden die zich willen afscheiden uit grotere staatsverbanden positief tegemoet te treden.

Beide stromingen vonden elkaar min of meer in een 'beredeneerde tussenweg'. Het recht van naties, ook kleine naties, op een soeverein bestaan moet in principe worden gerespecteerd, maar erkenning ervan zou aan strikte condities gebonden moeten zijn: een democratisch politiek bestel en naleving van de mensenrechten, met name ook respect voor de burgerlijke, politieke en culturele rechten van minderheden. Zonder vervulling van deze voorwaarden géén erkenning. Om het praktisch te houden: erkenning van Kroatië en Servië kon onder de bestaande omstandigheden niet. Door democratieën te bevorderen waarin meerderheden de rechten van minderheden eerbiedigen, zou op termijn een 'al te volks nationalisme' getemperd kunnen worden.

De Volkskrant meende dat als West-Europa eendrachtig dit soort uitgangspunten zou onderschrijven, het Westen minder machteloos zou zijn bij haar bemoeienissen in de Joegoslavische crisis. De aanvankelijk inzet van de Europese Unie dat Joegoslavië op een of andere manier moest blijven voortbestaan, kon door de Serviërs en het federale leger worden misverstaan als steun voor hun positie. De Duitse steun voor Kroatië daarentegen wekte bij de Serviërs wantrouwen en bij de Kroaten (valse) verwachtingen. Weliswaar hebben minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek en zijn Britse collega Lord Carrington als 'eerlijke makelaar' geprobeerd het evenwicht te bewaren, maar het Servische wantrouwen en de Kroatische hoop ondergroeven hun opzet.

In theorie zou volgens de krant militair optreden mogelijk zijn, mits dat de instemming van de strijdende partijen zou hebben. Een heuse interventie wees *de Volkskrant* categorisch af, tenzij er een situatie zou ontstaan waarin op grote schaal burgers zouden worden afgeslacht, in geval van genocide dus. Echte machtsmiddelen lagen volgens Bleich en Lijten niet in het verschiet. Het Westen restte slechts de oproep tot wapenstilstand, aanbieden om te bemiddelen, dreigen met het stoppen van economische hulp.

In een tweede notitie, gedateerd 28 juni 1993, woog Lijten de voors en tegens af van de opheffing van het wapenembargo voor de Moslims in Bosnië. In de commentaren was *de Volkskrant* toen al bezig een militair ingrijpen van de Verenigde Naties in Bosnië te bepleiten om een einde te maken aan het geweld en de etnische zuiveringen. Aan de ene kant, zo betoogde Lijten, zal de opheffing van het wapenembargo leiden tot een verdere escalatie van het geweld. Bovendien, zo voorzag hij toen reeds, zou die escalatie de gevaren voor de VN-vredesmacht vergroten. 'Het zal zo onveilig worden dat de VN-troepen zullen worden teruggetrokken. Dat zou ook consequenties hebben voor de humanitaire hulpverlening. Voorts betekende wapens leveren aan de Moslims, ook partij kiezen in de oorlog, waardoor bemiddelingspogingen bemoeilijkt werden. En ook het idee van de *safe areas* voor de bedreigde Moslims zou dan zinloos worden. Ten slotte was het opheffen van het wapenembargo de finale bevestiging van de onmacht van de VN en de Europese Unie.

Maar Lijten zag ook voordelen in de opheffing van het embargo: 'In de oorlog in Bosnië vormt Servië de agressor – in veel VN-resoluties en Europese verklaringen wordt Servië als de hoofdverantwoordelijke aangewezen – en elk land heeft recht op collectieve zelfverdediging. Dat recht kan Bosnië helaas niet uitoefenen vanwege het wapenembargo. Bovendien werkt zo'n embargo ten gunste van de agressor. Immers: Servië is de erfgenaam van het oude Joegoslavische Volksleger en in Servië liggen de meeste wapenfabrieken. De Moslims hebben dan wel voldoende manschappen, maar geen zware wapens en dus zitten zij in een zeer ongelijke positie.'

Lijten vroeg zich af of niet met voorrang het wapenembargo moet worden afgeschaft teneinde het recht op zelfverdediging voor de Moslims mogelijk te maken. Dat embargo, zo redeneerde hij, is gerechtvaardigd zolang de internationale gemeenschap serieus werkt aan een vredesplan en zolang de mogelijkheid bestaat dat de VN zal ingrijpen. Het Vance/Owenplan is evenwel dood en er is geen bereidheid om voor Sarajevo te sterven. Bovendien lijkt de realisering van de zes *safe areas* onuitvoerbaar. 'Ze zijn niet levensvatbaar, ze zijn te klein en ze worden onvoldoende beschermd door de VN.' Hij concludeerde dat er geen reden meer is het wapenembargo te handhaven. Opheffing dient twee doelen: de Moslims kunnen zichzelf verdedigen en door de verbetering van hun positie op het slagveld kunnen zij bij eventuele vredesbesprekingen een levensvatbare eigen staat opeisen.

Een derde notitie, van 19 juni 1995, voor het commentaarberaad over Bosnië ging over de vraag wat gedaan moest worden nu de VN in Bosnië in de val zitten en de oorlog dreigt op te laaien. 'Bij alle terechte kritiek op het feit dat de EU, VN, NAVO en diverse bemiddelaars er in drie jaar niet in zijn geslaagd de (Bosnische) Serviërs tot rede te brengen, moeten we ons hoeden de resultaten van de VN-aanwezigheid in Bosnië als volkomen onbetekenend af te schilderen.' Lijten en Bleich stemden in met het betoog van Joris Voorhoeve: 'Voorhoeve had gelijk toen hij in het Tweede-Kamerdebat betoogde dat veruit de meeste slachtoffers in het eerste oorlogsjaar gevallen zijn (meer dan 150 duizend doden), in het tweede jaar 12 duizend (met name in de strijd tussen

Moslims en Kroaten die door internationale bemiddeling is beëindigd) en in 1994 ongeveer drieduizend.'

Voedselhulp en de aanwezigheid van de VN-vredesmacht, hoe zwakjes ook, in de Moslimenclaves in het oosten hebben met zekerheid massamoord en verdrijving van de Moslimbevolking voorkomen, stelden zij. Dat is 'ondanks het gemodder' bereikt. Maar de politieke en militaire zwakte van de VN heeft de crisis aangewakkerd. 'Het ondoordachte NAVO-bombardement, gevolgd door de gijzelaarscrisis, vormde hiervan een dramatische illustratie.'

Lijten en Bleich vroegen zich af welke opties er nog zijn. Hun conclusies: een terugtrekken van de VN-vredesmacht zal leiden tot een militaire nederlaag van de nog altijd zwakker bewapende Bosnische regeringstroepen. Karadzic' positie wordt versterkt en erger: duizenden of zelfs tien- of honderdduizenden Bosnische burgers worden het slachtoffer van de Servische repressailles. Opnieuw loont de agressie van de Bosnische Serviërs. Het enige voordeel van dit scenario is volgens beiden dat de strijd tot Bosnië beperkt blijft en zich daar nog jaren gaat voortslepen.

Een tweede optie is terugtrekking van de VN, opheffing van het wapenembargo en eventuele NAVO-luchtsteun voor de Bosnische regeringstroepen. Uitvoering van dit scenario zal, voorspelden zij, met zware strijd gepaard gaan, want de Bosnische Serviërs zullen bang zijn voor een opheffing van het wapenembargo. Als de Bosnische regeringstroepen dankzij westerse wapenleveranties en NAVO-luchtsteun successen boeken, is de kans groot dat het leger van klein-Joegoslavië zich alsnog aan de kant van de Bosnische Serviërs in de oorlog zal mengen. Een forse escalatie dus. Rusland zal de Serviërs mogelijk wapens leveren.

De derde optie is 'doormodderen'. Het blijft de minste van alle kwaden. Wil zij een kans van slagen hebben, dan is druk van de Russen op Milosevic noodzakelijk en druk van de Amerikanen op de Bosnische regering om haar offensief te staken. Volgens Bleich en Lijten is de politiek nooit erop uit geweest om een oplossing in Joegoslavië militair af te dwingen. Daarom gaat het in het VN-mandaat ook om *peace keeping* en nooit over *peace enforcing*, het afdwingen van de vrede. Lijten: 'Dat is een van de kernfouten die in dit conflict zijn gemaakt.

Er werd een troepenmacht gestuurd om de vrede te bewaren, terwijl er geen sprake van vrede kon zijn.' Deze documenten geven een goed inzicht in de manier waarop de buitenlandredactie van *de Volkskrant* – in elk geval haar commentatoren – met haar meningsvorming worstelde. Maar duidelijk blijkt ook dat – in tegenstelling tot de documenten van latere datum – in oktober 1991 de redactie weliswaar Servische aspiraties signaleerde, maar dat de tekst geenszins al een uitgesproken opvatting bevatte dat de Serviërs de *bad guys* waren.

Haaks op de terughoudende toon van de bewuste notitie van Bleich en Lijten in oktober 1991 leek de oproep in *de Volkskrant* van 31 december 1991 van Anet Bleich en buitenlandcollega Ewoud Nysingh onder de kop: 'Joegoslavische oorlog schreeuwt om actie van Europese burgers'. Het was een opmerkelijk initiatief, omdat *Volkskrant*-journalisten in wier portefeuille het Joegoslavische conflict zat, een erg persoonlijk engagement aan de dag legden. Jan Wieten beschouwde in de studie *Srebrenica en de journalistiek* deze actie, die ook door journalisten van *NRC Handelsblad* in de eigen krant werd ondernomen, als een bewijs dat Nederlandse journalisten al hadden uitgemaakt wie moreel goed en fout was in Joegoslavië.

Nysingh betreurt zijn actie van destijds, maar vindt het overigens 'een braaf stuk, opgesteld door ideologen die nooit een stap in het gebied hadden gezet.' Bleich moet erom lachen. 'Ach, het was toch schattig en een beetje donquichotterie. Het was een ludieke actie, meer niet. De krant is ermee akkoord gegaan. Wieten heeft de kwestie overtrokken. Onze bedoeling was het om oorlog te voorkomen, wij dachten niet in termen van *good guys* of *bad guys*.' Chef Buitenland Lijten had geen problemen met de actie van Bleich en Nysingh:

'Redacteuren moeten weliswaar geen partij kiezen, maar ik vind het geen ramp dat hun oproep in de krant is gekomen.'

Het artikel dat op de *Forum*-pagina van de krant verscheen, kiest geen partij. De auteurs schrijven onder andere: 'Er is geen identificatie mogelijk met een bepaalde kant in het conflict.'

In de aanloop naar de burgeroorlog in Joegoslavië stond bij de opinieleiders van *de Volkskrant* aanvankelijk nog

niet vast wie de grote boosdoener was die de oorlog willens en wetens ontketende en met alle mogelijke middelen zijn doel pogde te bereiken. Alleen voormalig buitenlandredacteur Joris Cammelbeeck was de overtuiging toegedaan dat *de Volkskrant* al heel snel de Serviërs als de grootste boosdoeners beschouwde: 'Het was een vooropgezet idee – ook bij de *Volkskrant*. De Serviërs kregen de schuld dat zij het evenwicht in Joegoslavië hadden verstoord. Zij waren het grote geboefte.'

Pas omstreeks augustus 1992 bereikte de krant haar standpunt dat de Serviërs de grootste schuld trof, omdat zij de sterkste partij waren en militair een groot overwicht hadden op de andere partijen in het conflict. Dat had te maken met de eerste berichten in de buitenlandse pers over het bestaan van kampen voor gevangenen. Begrippen die herinnerden aan de Tweede Wereldoorlog zoals 'gevangenkampen', 'concentratiekampen', 'etnische zuivering', 'deportatie' en 'marteling' maakten hun rentree in de Nederlandse pers, waaronder *de Volkskrant*. De krant pleitte, in tegenstelling tot andere Nederlandse dagbladen, al heel snel voor een militair ingrijpen in Bosnië. Dat gebeurde in commentaren én op de *Forum*-pagina, waar de Servische wreedheden in Bosnië door sommigen werden vergeleken met de wreedheden van de nazi's. Maar de *Forum*-pagina, die in de jaren 1990-1991 onder leiding van Arnold Koper was 'opengebroken' om niet alleen artikelen te publiceren die *de Volkskrant* welgevallig waren, maar tevens dissidente, casu quo rechtse meningen, plaatste in augustus 1992 ook een artikel van cultureel antropoloog Gremaux. Hij betoogde dat de berichtgeving over de oorlog in Bosnië sterk vertekend was ten nadele van de Serviërs.

Leidde de opinievorming bij *de Volkskrant* en het morele debat dat op de krant werd gevoerd op den duur tot vooringenomen of zelfs gekleurde berichtgeving over de oorlog in Bosnië-Herzegovina en Kroatië?

De neutraliteit die het artikel van Bleich en Nysingh ademde, maakte bij *de Volkskrant* in de loop van 1992 pas geleidelijk plaats voor het standpunt dat Servië de grootste boosdoener was. Dat klopt trouwens met de

conclusie van het NIOD dat 'de berichtgeving in augustus 1992 de toon zette voor de stemming die in Nederland ging heersen: de Serviërs waren de *bad guys*, de Moslims de slachtoffers.'

Chef buitenland Jan Luijten bestrijdt dat de krant snelle conclusies heeft getrokken, laat staan vooringenomen zou zijn geweest. 'We waren beslist niet op voorhand tegen Servië. Tijdens de oorlog schreven we ook kritisch over de Kroaten, onder meer toen de Kroaten de Krajina etnisch zuiverden', waarbij de Servische bevolking van huis en haard verdreven werd. Luijten snapt dus 'helemaal niets' van de NIOD-conclusie dat onder andere de *Volkskrant* de Serviërs al vroegtijdig als de *bad guys* beschouwde.

Het beeld dat krant later ontvouwde van de Serviërs als de slechteriken, was volgens Luijten gebaseerd op feiten. 'De Serviërs hadden zich meester gemaakt van grote wapenvoorraden en zij beschikten tevens over het grootste deel van het JNA, het Joegoslavische leger. De Serviërs begonnen de oorlog met Slovenië, Kroatië en Bosnië in een poging het land bijeen te houden. Zij waren de uitvinders van de etnische zuivering. Vergeet niet dat de Serviërs, die zelf slechts eenderde van de bevolking van Bosnië uitmaakten, 70 procent van het land claimden.'

Luijten wijst op het plan van de Amerikaanse ex-minister van Buitenlandse Zaken Cyrus Vance en de Britse Lord David Owen, dat uitging van een vermindering van die 70 procent. 'Met grof geweld slaagden de Serviërs er in die claim ook waar te maken. Daarbij werden tienduizenden mensen vermoord. Vukovar werd door hen vernietigd. Die gegevens waren geen verzinsels van de pers. Ook voor de Verenigde Naties en de Europese Unie waren de Serviërs de agressors. Niet voor niets werd juist tegen hen een boycot afgeroepen.' Dat de krant niet 'vooringenomen' was, blijkt volgens Luijten ook uit 'onze kritische reacties op de wredeheden van de Kroaten in Mostar, die deze stad in puin hebben geschoten, en op het Kroatische optreden in de Krajina, waar tweehonderdduizend Serviërs werden verdreven – een gebeurtenis waarover verslaggever Hans Moleman heeft bericht. Maar Sarajevo werd toch echt door de Serviërs beschoten en door niemand anders.' (Van de beschieting met een mortiergranaat op

maandag 31 augustus 1992 van een drukke markt in Sarajevo staat overigens niet vast dat Serviërs de daders waren. De Serviërs beschuldigden de Moslims.) In de journalistieke discussie die internationaal over de verslaggeving in Bosnië werd gevoerd, werd onder andere de vraag opgeworpen of – achteraf gezien – de media zich niet te veel vereenzelvigd hebben met het lot van Sarajevo, dat speerpunt was in de Bosnische propaganda. Buitenlandredacteur, columnist en commentator Anet Bleich kan zich niet vinden in de opvatting van het NIOD dat de Nederlandse media, of in elk geval de *Volkskrant*, de Serviërs veel te snel afschilderden als de *bad guys*. 'Dat herken ik helemaal niet. Dat is een veel te simpel beeld.' Zij zag niet de Serviërs als de boosdoener, 'maar het door de Servische en Kroatische leiders gemanipuleerde ultra-nationalisme. In de loop van de oorlog werd dit destructieve nationalisme ook aan de Bosnische kant een steeds sterkere factor.'

Zij verwijst naar een interview dat zij op 5 april 1995 in de *Volkskrant* publiceerde met de Bosnisch-Servische journalist Igor Rajner, waarin zij schreef: 'Onafhankelijke media zijn in Bosnië uitsluitend te vinden in het gebied dat door de regering in Sarajevo wordt beheerst, vertelt Rajner, niet bij de Serviërs en Kroaten. Maar ook in mini-Bosnië wordt hun geluid tegenwoordig overstemd door dat van de (Moslim-)journalisten.' En voorts werd in dit artikel erop gewezen dat de rechtervleugel van de in Sarajevo regerende Partij van Democratische Actie van president Izetbegovic 'zich niet afkerig toonde van een etnisch zuiver Moslim-staatje'. De Kroaten deugden eigenlijk ook niet, vindt Bleich. Maar voor haar stond vast dat de Serviërs verschrikkelijk huisgehouden hebben in Bosnië. 'De Serviërs zijn begonnen met etnisch zuiveren en vervolgens ook de Kroaten en de Moslims in aanzienlijk mindere mate.'

Voor Bleich waren Slobodan Milosevic en Radovan Karadzic de aanwijsbare booswichten die de oorlog waren begonnen, 'en Tudjman was al niet veel beter'. In elk geval, zo constateert zij, was de opkomst van het fervente nationalisme het minste te bespeuren bij de Bosnische Moslims. De Serviërs waren de *bad guys*, 'want zij waren verreweg het machtigst'. En zij hadden de wapens, zij introduceerden de etnische zuivering in

Srpska, hoewel ook de Kroaten dat deden door de Serviërs te discrimineren.

Anet Bleich gelooft ook niet dat de kranten het beeld van de *bad guys* en de *good guys* bepaalden. Eerder bespeelden televisiebeelden de publieke opinie, 'want televisiebeelden hebben veel meer de psychologische neiging tot vereenvoudiging.' De krant voedde die simplificatie nog eens, vindt zij. Maar hoezo geen *good guys*, *bad guys*? 'In Srebrenica zijn zeventienduizend mannen vermoord. We kunnen niet doen alsof dat door de opiniemakers is verzonnen en alsof er geen verschrikkelijke dingen zijn gebeurd'. Volgens haar had Nederland politiek en moreel alle reden om ook militair mee te helpen het Joegoslavische drama tot een goed eind te brengen. 'In de enclaves was alle reden om iets te ondernemen.' Bleich realiseerde zich achteraf dat de krant 'toen ook beter had moeten zien dat er een goed mandaat moest zijn en dat Unprofor onvoldoende steun kon bieden in Srebrenica. De risico's die het Nederlandse engagement in Srebrenica inhielden, werden journalistiek veronachtzaamd.'

Voor de berichtgeving over het drama in voormalig Joegoslavië gebruikte de buitenlandredactie de internationale persbureaus en de nieuwsdiensten van het Britse dagblad *The Guardian* en van de Amerikaanse krant *The New York Times*. Lezing van ruim driehonderd nieuwsberichten over de oorlog die voornamelijk gecomponeerd waren uit de internationale persbureaus, vertonen een vertrouwd beeld. De 'feiten' werden opvallend vaak opgetekend uit de mond van zegslieden van de Verenigde Naties, hulporganisaties zoals het Rode Kruis en – voorzover mogelijk – van de plaatselijke bevolking. Als er slachtoffers gevallen waren, werden dikwijls hoge aantallen genoemd. In oorlogsgebieden vallen gegevens vaak niet te controleren, en daarom plegen persbureaus in voorkomende gevallen een regeltje toe te voegen dat 'de berichten niet door onafhankelijke bronnen bevestigd worden'. Op 7 april 1994 publiceerde de *Volkskrant* het verhaal 'Ze strijkt met de hand langs haar keel' waarvoor de gegevens waren geput uit een reportage van *The Guardian* en van het Franse persbureau AFP over de toestand in het stadje Prijedor, waar 'stille getuigen' duiden op

'etnische zuiveringen. Van de 350 duizend Moslims die in de regio van Banja Luka leefden, meldt het verhaal, zijn er nog circa vijftigduizend over, de rest is verdreven en er zijn zeker 'enkele tienduizenden' vermoord. De medewerkers van de vluchtelingenorganisatie van de VN kregen elke dag meldingen van 'excessen tegen Moslims'. Het onderschrift bij de bijgaande foto's meldt: 'Door Servische nationalistische verwoeste huizen van Moslims in het Bosnische Prijedor. Duizenden Moslims en Kroaten in het gebied zijn in gevaar'. Zo'n verhaal beschrijft de verschrikkingen van een (burger)oorlog, maar of alle informatie juist is, is grotendeels oncontroleerbaar. De krant die zo'n artikel publiceert, meldt niet voor niets de bron van het verhaal, namelijk *The Guardian* en het persbureau AFP, maar geeft door publicatie natuurlijk tevens aan dat zij de informatie ook betrouwbaar acht. Volgens buitenlandredacteur Marianne Boissevain was het niettemin zaak om kopij steeds met een gezonde dosis scepsis te beoordelen: 'Menigmaal heb ik uit dat soort kopij teksten moeten schrappen dat bijvoorbeeld de rivier de Sava "rood van het bloed zag", maar het gebeurde ook dat een ander deze klinkklare nonsens gewoon liet staan.'

De eenmaal gekozen en door niemand ter redactie op den duur aangevochten standpunten van de *Volkskrant* waren de oorzaak ervan dat het schema van de *good guys* - *bad guys* zo toch ook naar de berichtgeving doorsijpelde, of in elk geval de selectie van berichten beïnvloedde. Zo schrok *Volkskrant*-correspondent Frank Westerman in Servië van het verhaal dat onder de kop 'Artsen Servië doen proeven op Moslimvrouwen' op 4 januari 1993 in de *Volkskrant* verscheen. Het was naar Westermans mening 'van de pot gerukt'. De Serviërs, zo was de kern van het verhaal, deden experimenten met het implanteren van hondenfoetussen in deze vrouwen. Bron voor dat artikel was Stefan Schwarz, lid van de Duitse Bondsdag voor de christen-democratische CDU, die dit verhaal aan het Duitse boulevardblad *Bild Zeitung* had verteld. Toenmalig correspondent Willem Beusekamp in Bonn had dat verhaal overgenomen.

Buitenlandredacteurs van toen herinneren zich dat ter redactie weliswaar twijfels over de waarheid van het verhaal leefden, maar zij hadden van de correspondent

Een van de beelden uit het Omarska-kamp, augustus 1992. (Foto AP/Independent Television Network)

in Bonn de stellige verzekering gekregen dat Stefan Schwarz een 'degelijke en betrouwbare bron' was. En omdat op de redactie de Serviërs algemeen beschouwd werden als de 'kwaden', stond niets meer de publicatie van het artikel in de weg. In een interview van Beusekamp met Stefan Schwarz dat op 14 januari 1993 in *de Volkskrant* werd gepubliceerd - 'Duitse parlementariër Schwarz inventariseert misdaden Serviërs' - werd het omstreden artikel gecorrigeerd. *Het Algemeen Dagblad* was overigens wel zo zorgvuldig geweest om het verhaal van Schwarz eerst te onderzoeken. De krant kwam daarbij tot de ontstellende conclusie dat er niets van klopte. Westerman: 'De redactie heeft mij nooit benaderd om dat geval eerst uit te zoeken. En ik heb zelf evenmin iets ondernomen.'

'Ach', herinnert zich Boissevain uit die dagen, 'ons bereikten wel meer verhalen over Servische gruweldaden waarvan je met je gezonde verstand kon nagaan dat ze niet waar konden zijn, maar waaraan sommigen toch geloof hechtten'. Zo circuleerde een verhaal van een Servische vrouw die vertelde dat op een heel voetbalveld 'een laag van twintig centimeter bloed' stond, nadat er een groot aantal Moslims zou zijn begraven. Boissevain: 'Aan dat verhaal werd door sommigen hier geloof gehecht, omdat uitgerekend een Servische vrouw het verteld had, terwijl je met je nuchtere verstand kon begrijpen dat een bloedplas van twintig centimeter hoog op een voetbalveld volstreekte onzin moest zijn.' Het verhaal haalde de krant overigens niet.

De publicatie over het Omarska-kamp - de Britse televisie had beelden laten zien van uitgemergelde mannen achter prikkeldraad - was eveneens een blijk dat voor de redactie de Serviërs de *bad guys* waren. De uitgemergelde mannen, zo bleek later, stonden niet achter het prikkeldraad, maar ervoor. Jan Luijten geeft toe dat er zich natuurlijk ook 'blinde vlekken' ontwikkelden in de visie van *de Volkskrant* op de krijgshandelingen in Joegoslavië. 'Achteraf moeten we toegeven dat de beelden van het concentratiekamp Omarska niet klopten. Daarmee was gemanipuleerd. Het verhaal, geschreven door Ed Vulliamy van *The Guardian*, kwam op 6 augustus 1992 pas 's avonds binnen. We hadden geen enkele reden om eraan te twifelen, want het ging om waarneming uit de eerste hand. Op dat moment was publicatie dus goed te verdedigen. Achteraf begrijp ik dat het ook voor ons zo logisch was dat de Serviërs concentratiekampen erop na zouden houden, dat we nauwelijks twijfelden aan Omarska.' Toch is het voor Luijten nu 'allemaal getheoretiseer achteraf'. Hij houdt over Omarska vol: 'Onder de omstandigheden van toen was de publicatie van dat verhaal in orde.' Correspondent Frank Westerman heeft, vertelt hij, ook nooit gemerkt dat zijn stukken over de Servische kant van de oorlog door de redactie in Amsterdam 'niet gewenst waren'. Zijn interviews met Milosevic en de patriarch van Belgrado, die vertelde dat 'blauwhelmen de engelen van de antichrist' waren, kwamen zonder meer in de krant. 'Ze gaven een beeld van hoe die mensen dachten. Die meningen moesten dus intact gelaten worden en dat heeft de redactie ook gedaan.' Wel merkte Westerman dat verhalen waarin de Serviërs als de 'boosdoeners' figureerden een goed onthaal kregen in Amsterdam. Zo herinnert hij zich dat in de trein van Belgrado naar Montenegro een keertje alle Moslims uit de trein werden gehaald en verdwenen, precies in de luttele kilometers waar de trein over Bosnisch terrein liep. Belgrado weigerde dit incident te onderzoeken. 'In mijn reportage hierover sprak ik met zoveel mogelijk betrokkenen. Dat stuk viel in Amsterdam in goede aarde. Dat was ook niet zo gek. Als je de feiten onderzocht, bleek vanzelf wel wie de boosdoeners waren. Overigens verzweg *de Volkskrant* de wandaden van de

andere partijen niet. In augustus 1992 publiceerde de krant een reportage van Ewoud Nysingh over de wreedheden van de extreem-rechtse elementen in het Kroatische leger. En tevens schreef de krant in een later stadium dat ook Moslims en Kroaten zich schuldig maakten aan oorlogsmisdaden tegen de Serviërs. De voorbeelden duiden erop dat het 'morele debat' ook een zekere invloed heeft gehad op de nieuwskeuzes. Volgens chef Luijten heeft *de Volkskrant* een veel beter beeld gegeven over de werkelijke situatie in Bosnië dan de politici schetsten. 'Wij zagen welke gruwelijke dingen er gebeurden, de etnische zuiveringen, en wij vonden dat er iets moest worden gedaan. Daarom pleitten wij voor een humanitaire interventie in Bosnië en waren vervolgens verbaasd dat de politiek niet naar ons wilde luisteren. Politici zagen het dramatische van de ontwikkelingen niet in of zij wilden het niet zien.' Uiteindelijk reageerde de krant verheugd dat er zogenoemde *safe areas* kwamen, veilige gebieden waarin de Moslim-bevolking beschermd zou worden door VN-troepen. Achteraf vraagt Luijten zich af of *de Volkskrant* toen niet te optimistisch is geweest. 'Misschien waren we al zo blij dat er iets gebeurde om die mensen daar te beschermen, dat we ons onvoldoende hebben afgevraagd of de manier waarop het werd uitgevoerd, wel voldeed. Luijten, die blijft vinden dat het NIOD een veel te negatief beeld heeft geschetst over de manier waarop *de Volkskrant* de Joegoslavische oorlog heeft verslagen, houdt vol: 'Ik heb journalistiek geen slecht geweten. We hebben nergens enorm gefaald. We hebben geen grote dingen laten liggen. Er zijn natuurlijk zaken gebeurd die beter hadden gekund en er zullen ook wel fouten zijn gemaakt. Maar we hebben het redelijk gedaan, met het nodige geluk, zoals het inzetten van correspondent Frank Westerman.' Van de berichtgeving in *de Volkskrant* ten tijde van de oorlog in Bosnië en Kroatië kan gezegd worden dat zij patronen of sjablonen laat zien die vaak in oorlogstijd worden gebruikt. De verslaggeving in een dergelijke situatie is uiteraard moeilijk, omdat ooggetuigenverhalen niet per se waar hoeven te zijn. Berichten worden gekleurd naargelang de getuigen die er de bron van zijn. In een aantal gevallen, zoals ze hier beschreven zijn, heeft de krant keuzes gemaakt die duidelijk geïnspi-

reerd waren door haar opvatting dat de Serviërs de ware boosdoeners waren. Maar de totale berichtgeving over de oorlog bevat daarnaast te veel nuances om te kunnen beweren dat *de Volkskrant* stelselmatig bezig is geweest berichten te plooiën naar haar opvatting dat de Serviërs de *bad guys* waren.

Op het gebied van de nieuwsvoorziening met betrekking tot de oorlog in Joegoslavië, was de redactie buitenland net zo beleidsbepalend als op het terrein van de opinievorming. De organisatiestructuur van de redactie buitenland maakte een monopolisering van een thema als de Joegoslavische oorlog ook erg gemakkelijk, zeker zolang in Den Haag de Nederlandse regering nog geen concrete plannen had om in het kader van de Verenigde Naties militair te interveniëren in Bosnië. Invloed van andere deelredacties op het doen en laten van de redactie buitenland was er eigenlijk niet in deze situatie. De buitenlandredactie is overigens altijd een redactie geweest met weinig journalistieke contacten met de rest van de redactie. Dat was zo gegroeid in de loop der jaren, en nooit werden pogingen ondernomen om dat te veranderen.

De specialist Joegoslavië was dus normaliter de eerste gegadigde voor verslaggeving in dat land. Hij of zij had immers een gedegen kennis van het gebied. Als in een land een vaste of freelance correspondent zat, werd natuurlijk die correspondent ingeschakeld. In enkele gevallen werd een beroep gedaan op de afdeling verslaggeverij van de krant: als het een klus was waarvoor die specifieke kennis niet vereist was – gemengd nieuws, zoals een ongeluk in een tunnel of een overstroming. Een uitspraak van Anet Bleich over het werk van verslaggever Hans Moleman in Joegoslavië illustreert wellicht de kijk op collega's van buiten de eigen afdeling: 'Zijn activiteiten vielen hier niet altijd goed. Hij snapte maar weinig van de ontwikkelingen in Joegoslavië. Zijn verhalen waren te oppervlakkig. Hij volgde te zeer allerlei officiële verklaringen.' En verslaggever Hans Moleman klaagde dat hij zich door de buitenlandredactie als 'een rare snijboon' behandeld voelde, als een 'outsider'. Er was geen bewust beleid om dergelijke 'outsiders' te weren, maar de 'eigen man of vrouw' had voorrang. Het systeem werd ook vrijwel nooit uitgedaagd vanuit de

rest van de redactie. De buitenlandredactie hoefde nooit nee te verkopen, omdat haar door de andere 'eilanden' ook niets aangeboden of gevraagd werd. De freelance correspondenten Westerman en vervolgens Rijs werden door de buitenlandredactie geworven en vervolgens door de hoofdredactie benoemd. Dat was ook beleid.

De buitenlandredactie was dus een tot op zekere hoogte gefortificeerd eiland tussen andere eilandjes op de redactie. Dat geven alle buitenlandredacteuren ook toe. Een efficiënte overlegstructuur tussen die eilandjes, en in elk geval tussen de buitenlandredactie en de rest, ontbrak. Anet Bleich bevestigt deze bizarre situatie: 'De eilandstructuur op deze krant speelde ons parten. Van onderlinge samenwerking tussen die eilanden was niet of nauwelijks sprake. Dus voerden de redactie buitenland, de verslaggeverij en de Haagse redactie – zij hadden allemaal op een of andere manier met de oorlog in Joegoslavië te maken – los van elkaar hun eigen beleid.' Volgens Bleich was het 'in het begin van de oorlog wel snel goed gegaan met de bepaling van het standpunt van de krant: 'Wij waren snel kritisch over Unprofor, het Vance/Owenplan en zo, en wij vonden ingrijpen toen al wenselijk.' Volgens haar had de krant Dutchbat in de latere fase veel kritischer moeten volgen. 'Die jongens konden de situatie niet aan.' Door die eilandenstructuur behield de redactie buitenland het monopolie op alle journalistieke activiteit, ook toen de zaken in Joegoslavië echt uit de hand liepen. Zo reisde in eerste instantie buitenlandredacteur Marianne Boissevain, die Joegoslavië indertijd in haar portefeuille had, naar Slovenië. Maar toen de eerste schoten vielen, vertrok ze spoorlags via Triëst naar Amsterdam. Oorlogservaring hadden de buitenlandredacteuren namelijk niet, en de verslaggeverij evenmin of nauwelijks. (Boissevain was dus niet, zoals in Jan Wietens rapport *Srebrenica en de politiek* vermeld staat, de correspondent van *de Volkskrant* in Joegoslavië). Opmerkelijk was het solo-optreden van de redactie buitenland eigenlijk wel. Want ten tijde van de Golfoorlog had de redactie, op initiatief van de toenmalige adjunct-hoofdredacteur Bert Vuijsje, zonder problemen een *Golfdesk* georganiseerd, een groepje waarin vertegenwoordigers van de verschillende deelredacties zaten. Volgens de betrokkenen was die

samenwerking voortreffelijk en efficiënt verlopen. Waarom besloot Luitjen tijdens de Joegoslavische oorlog niet ook tot een 'Joego-desk'? Hij meende – overigens achteraf pas – dat zo'n groep nooit vijf jaar lang had kunnen functioneren, omdat 'we met onze beperkte mankracht onherroepelijk in de problemen zouden zijn gekomen'. Maar alternatieven om de redactionele samenwerking te bevorderen, werden nimmer bedacht. In zo'n structuur was het bijna vanzelfsprekend dat niet alleen de opinie van de buitenlandredactie of die van 'de smaakmakende regionen', zoals verslaggever Hans Moleman de commentaarsector van de buitenlandredactie betitelde, in zekere zin onaantastbaar bleef, maar in hoge mate ook de verslaggeving. De instantie bij *de Volkskrant* die dat had kunnen veranderen, was de hoofdredactie. Ten tijde van de oorlog in Joegoslavië was de leiding van de krant in handen van Harry Lockfeer, tegen het einde van de oorlog bijgestaan door Pieter Broertjes als adjunct-hoofdredacteur. Sturing door de hoofdredactie ontbrak in de eerste plaats met betrekking tot de opiniesector en eveneens waar besluiten hadden moeten worden genomen om de redactionele aanpak van de oorlog in Joegoslavië net zo te verbreden als tijdens de Golfoorlog was gebeurd.

Door de hoofdredactie werden ook geen pogingen ondernomen het debat over de standpunten inzake Joegoslavië te verbreden om zo een door velen op de redactie gedeelde opinie te bewerkstelligen. In het logboek dat Pieter Broertjes, tegenwoordig hoofdredacteur, bijhield, bevinden zich geen sporen in die richting.

Wel hield de hoofdredactie één keer, op zaterdag 15 juli 1995, een commentaar van Anet Bleich tegen. Bleich had geschreven dat Nederland stilzwijgend zou moeten instemmen met het Franse plan om Srebrenica te heroveren, al zouden hierbij Nederlandse blauwhelmen in gevaar komen. Volgens Bleich hield adjunct-hoofdredacteur Jan Tromp haar commentaar tegen 'omdat hij het in zo'n moeilijk moment voor Nederland niet gepast vond om kritiek te leveren op minister Voorhoeve'. Tromp schreef op 14 juli 1995 een notitie waarin hij bestreed dat dit de reden was waarom hij het commentaar had 'opgehouden'. Zijn argument luidde: 'Hoe

ongebruikelijk en vervelend ook, meende ik dat publicatie van het commentaar moest wachten, omdat eerst de hele commentaargroep zich erachter moest stellen.' Hij waarschuwde dat *de Volkskrant* moest voorkomen dat 'we van het ene been op het andere gaan staan zoals ten tijde van de Golfoorlog'. Volgens Tromp veranderde *de Volkskrant*, in het begin van de Golfoorlog nogal eens van standpunt. 'De krant had toen moeite om te bepalen welke de goeie kant was. Dat was na de einde van de Koude Oorlog immers lastiger geworden. Onze standpunten wisselden naar de opportuniteit van het moment én de auteur van het commentaar.'

'Daarom', aldus Tromp in zijn notitie, 'is het nodig dat we ons vooraf rekenschap geven van de reikwijdte van ons standpunt en de consistentie ervan.' In de week voorafgaande aan zijn besluit had hij al het gevaar van inconsistenties bespeurd in de commentaren, maar de standpunten balanceerden toen nog 'op het randje'. Zo werd op 12 juli 1995 geconstateerd dat 'het hoofdstuk waarin het nog mogelijk was te geloven dat de huidige vorm van internationale bemoeienis met de oorlog in Bosnië-Herzegovina zinvol was, ten einde is'. Op 13 juli schreef *de Volkskrant*: 'Nog altijd (...) zijn honderdduizenden mensen in Bosnië afhankelijk van de humanitaire hulp en bescherming van de VN. Die opdracht mag alleen in geval van uiterste noodzaak worden opgegeven.' In datzelfde commentaar werd gezegd: '...eerste prioriteit [is] militairen en vluchtelingen uit hun benarde positie vrij te krijgen. Dat doel kan, het is pijnlijk maar waar, alleen via onderhandelingen met de Bosnische Serviërs worden bereikt.'

Op vrijdag 14 juli schreef de commentator naar aanleiding van de optie van bombardementen: 'Het is waar dat een dergelijke reactie extra risico's zou meebrengen voor de gegijzelde Nederlanders. Dit dilemma mag niet worden verzwegen (...) Het risico zou genomen moeten worden.' Op zaterdag 15 juli, de dag van het geweigerde commentaar, werd de noodzaak bepleit 'van een overtuigend militair gebaar, omdat anders diplomatie niets anders dan capitulatie betekent'.

Over het op de vorige dag gedemonstreerde dilemma werd op zaterdag geadviseerd: 'Het kabinet doet er het verstandigst aan officieel te zwijgen. Wie zwijgt stemt toe.' En terwijl op donderdag 13 juli de commentator

van de *Volkskrant* nog schreef dat 'de krijgshaftige taal van de Franse president Chirac (...) gemist kan worden als kiespijn', vond commentator Bleich in het geweigerde commentaar van zaterdag 15 juli: 'Frankrijk is allang de enige bij Bosnië betrokken mogendheid met een consistent concept.'

Het commentaar van 13 juli kwam overigens niet uit de pen van commentator Bleich. Achteraf verklaarde zij dat zij had betreurd dat in dat commentaar stond dat de krijgshaftige taal van Chirac gemist kon worden als kiespijn. Bleich: 'Voor de consistentie was het beter geweest als men die dag het commentaar had overgeslagen dan wel aan mij had voorgelegd.'

Maar behalve die keer bleek het geschetste monopolie

van de top van de buitenlandredactie voor de hoofdredactie nooit een onderwerp van zorg te zijn geweest. Op de werkvloer werd wel gemord, door Cammelbeeck en Nysingh, maar van een initiatief, van de redactie buitenland, de verslaggeverij of de Haagse redactie, om de hoofdredactie dit probleem voor te leggen, was evenmin sprake. André Roelofs beaamt: 'Alles bleef onder de regie van buitenland. De hoofdredactie had dat moeten doorbreken.' Dat gold volgens allen – achteraf – ook voor het verslaggeversmonopolie dat bij de buitenlandredactie beruiste. Het beleid van de hoofdredactie was volgens Roelofs een beleid van *laissez faire, laissez aller*. Nysingh: 'De hoofdredactie liet alles over aan Bleich en Roelofs.'

HOOFDSTUK 2: KUNST EN VliegWERK

In de eerste maanden van 1995 leden de Nederlandse bevolking en de pers duidelijk onder Joegoslavië-moeheid. Er was sprake van een sluimerende aandacht, tot er begin mei VN-soldaten werden gegijzeld. Toen verveelvoudigde het aantal artikelen in de kranten, inclusief de *Volkskrant*. 'Een patroon dat voedsel geeft aan de veronderstelling dat Joegoslavië in 1995 pas echt nieuws wordt als de vijandelikheden zich niet langer beperken tot de strijdende partijen onderling, maar ook VN-soldaten direct blootstaan aan levensbedreigende situaties', concluderen de onderzoekers van The Amsterdam School of Communications and Research (ASCoR).

De *Volkskrant* scoorde in deze periode hoog met achtergrondverhalen, maar bleef in vergelijking met *NRC Handelsblad* wat achter met nieuwsberichten. De verslaggeving van de Balkanoorlog werd in die fase vooral verzorgd door Bart Rijs. Hij volgde in 1994 zijn vriend Frank Westerman op als freelance correspondent voor de *Volkskrant* in Belgrado. Westerman was in 1992 in de plaats gekomen van Ulrike Rudberg, de eerste correspondent van de krant in de Joegoslavische hoofdstad. Zij was de echtgenote van een redacteur van het Duitse perbureau DPA. Rudberg volgde het nieuws niet integraal, maar schreef af en toe een achtergrondverhaal in het Duits, dat op de redactie in Amsterdam werd vertaald.

Na het vertrek van Rudberg – ze verhuisde naar Wenen – nam buitenlandredacteur Marianne Boissevain korte tijd de honneurs in Joegoslavië waar. Maar zij vertrok zodra het vechten op de Balkan begon. 'Volgens de beste tradities van de *Volkskrant* nadat het eerste schot gevallen was', aldus oud-*Volkskrant*-verslaggever Ewoud Nysingh, nu redacteur bij het televisieprogramma NOVA. 'Op de redactie buitenland werd het belang van verslaggeving ter plekke snel ingezien', zegt oud-buitenlandchef Jan Luijten. 'We hechtten grote waarde aan een correspondent aan de Servische kant. Toen de gevechten eenmaal waren begonnen, werden regelmatig verslaggevers vanuit Amsterdam voor korte tijd, doorgaans

enkele weken, naar de Balkan gestuurd, om ook vanaf de Kroatische en Bosnische kant verslag te doen.'

Opvallend is dat het op een enkele uitzondering na, steeds ging om journalisten zonder oorlogservaring en met geen of zeer beperkte kennis van de complexe situatie in Joegoslavië. Ze werden meestal naar het oorlogsgebied gestuurd zonder voorbereiding en moesten ter plaatse vooral op eigen kompas leren varen. De begeleiding vanuit Amsterdam was minimaal of geheel afwezig. Moderne hulpmiddelen als satelliet-telefoons of kogelvrije vesten kwamen pas in een veel later stadium na lang soebatten beschikbaar.

Frank Westerman vertrok in oktober 1992 voor een proefperiode van drie maanden naar Belgrado. Zijn journalistieke ervaring was beperkt. Westerman, landbouwkundig ingenieur, was eerder op eigen initiatief kort in Roemenië en Joegoslavië geweest. Toine Berbers, coördinator van de buitenlandredactie, nodigde Westerman uit voor een gesprek over een correspondentenschap, nadat hij onder de indruk was geraakt van diens portret van de leider van Lichtend Pad, de guerrilla-beweging in Peru. Westerman bedong in eerste instantie dat hij vanuit Belgrado niet naar oorlogsgebieden hoefde. 'Dat vond ik te gevaarlijk. Ik ben het tegenovergestelde van een avonturier', zegt hij. Zijn voorbereiding voor het correspondentenschap bestond uit een verblijf van drie weken in het archief van de *Volkskrant*, waar hij een koffer vol krantenartikelen kopieerde. Er werd door de redacteurs in Amsterdam geen enkele poging gedaan hem vooraf in een bepaalde richting te sturen. Westerman had in die tijd geen uitgesproken mening over de strijdende partijen in Servië. Hij wilde ook zelf uitmaken welke onderwerpen hij wilde uitdiepen. 'Ik had niet de indruk dat er in Amsterdam een lijn werd bepaald waaraan ik moest voldoen.' In zijn eerste weekend in Joegoslavië schreef hij vanuit zijn hotelkamer al verscheidene verhalen, onder andere over recente ontwikkelingen in Kosovo.

Zijn enige kennis over de actuele situatie in Kosovo kwam van een paar faxen die de redactie uit Amsterdam

naar zijn hotel had gezonden. Verwoede telefonades naar Pristina leverden weinig op. Van deadlines was hij onvoldoende op de hoogte. Pas later kwam Westerman erachter dat er in Belgrado een perscentrum bestond, waar hij het nieuws kon volgen en collega's kon ontmoeten. Achteraf vond de nieuwbakken correspondent het een klein wonder dat zijn verhalen op tijd in Amsterdam arriveerden en de volgende dag in de krant stonden.

Ook Ewoud Nysingh wist weinig van de Balkan toen hij in de zomer van 1991 voor de eerste keer naar het oorlogsgebied vertrok. Hij werkte sinds enige tijd op de redactie buitenland als specialist voor Noord-Afrika. Nysingh: 'Ik was totaal onvoorbereid. Maar dat bleek voor de redactie geen probleem. Ik werd gevraagd omdat niemand anders wilde reizen. Ik kreeg van de redactie geen enkele opdracht mee. Ik heb me gewoon als verslaggever opgesteld en beschreven wat ik zag. Ik ben met fotograaf Daniel Koning naar de Krajina gereden. Achteraf bezien levensgevaarlijk.'

Bart Rijs had wat meer ervaring opgedaan als journalist van HP/De Tijd, toen hij voor *de Volkskrant* naar Joegoslavië vertrok. Maar een verslaggever als Hans Moleman kon zich alleen handhaven door snel van Nederlandse, Britse of Amerikaanse collega's te leren en zich te houden aan de basisregels van de verslaggeving: beschrijf wat je ziet en bezondig je niet aan speculatie. 'Ezelachtig, naïef, ziende blind en bovenal onervaren, onvoorbereid op de plaatselijke werkelijkheid.' Zo begaf *de Volkskrant*, en niet alleen deze krant, zich volgens Hans Moleman, nu correspondent voor *de Volkskrant* in Zuid-Afrika, zich in het Joegoslavische moeras. Op de redactie was volgens hem geen belangstelling voor verslaggeving ter plekke. 'Ik voelde me steeds een rare snijboon, als ik voorstelde naar de Balkan te gaan', aldus Moleman, die zelfs een keer ongevraagd in een geleende auto naar het gevaarlijke Sarajevo vertrok, tot grote woede van de hoofdredactie.

Zonder uitzondering reppen verslaggevers en correspondenten van een zeer gebrekkige begeleiding. Ze voelden zich vaak aan hun lot overgelaten en hadden, op een enkele uitzondering na, niets aan de *feedback* van Amsterdam. Nysingh: 'Op de redactie ging het alleen maar over de standpunten die de redacteuren over

conflicten moesten innemen. Nooit over de feiten die door de krant boven water gehaald moesten worden.' Ze geven tegelijk volmondig toe dat aan deze situatie ook grote voordelen kleefden: verslaggevers konden ter plaatse doen wat ze wilden.

Wat ze ook leverden, het was voor Amsterdam bijna altijd goed. Niemand zat te wachten op redacteuren die de correspondent wilden aansturen. De ideologisch getinte discussies in Amsterdam hadden volgens de mensen in het veld geen enkele invloed op hun werk. Nysingh: 'Ik had geen last van de debatten in Amsterdam. Niemand had eigenlijk belangstelling voor de keuzes die ik als verslaggever maakte. Amsterdam had het te druk met opinies om zich nog om de feiten te kunnen bekommeren. Ik had onderweg al moeite genoeg om onafhankelijk te blijven. Gaandeweg begreep ik in welk wespennest ik was terechtgekomen. Ik vertrouwde niemand meer. Dat bleek een goed uitgangspunt. Ik richtte me op de praktijk van alledag en schreef alleen over de zaken die ik zelf kon waarnemen. Ik ben vaak teruggeweest op de Balkan. Hoe meer ik ervan zag, hoe minder ik van het conflict begreep. Dat is niet erg zolang je je gezonde verstand gebruikt en niet in de valkuilen stapt die door alle partijen worden gegraven.' *De Volkskrant* heeft geluk gehad dat Westerman, Rijs, Moleman en Nysingh zich flexibel opstelden en goed solistisch konden werken. Ze pasten zich in vlot tempo aan aan de snel wisselende situaties en zorgden ervoor dat de verslaggeving ter plaatse op een redelijk tot zeer goed peil bleef.

De onprofessionele omgang van *de Volkskrant* met oorlogsverslaggeving is deels te verklaren uit het verleden. Dat de krant eigen mensen naar brandhaarden stuurt in een poging grote conflicten integraal te verslaan, dateert pas uit het begin van de jaren negentig. In de Golfoorlog werd een tiental verslaggevers en correspondenten ingezet. Maar de Vietnam-oorlog werd door de jaren heen vanuit Nederland gevolgd. Met de meningsvorming had de krant toen al geen moeite, maar ter plaatse gaan kijken of de verhalen klopten, werd niet overwogen.

Dat lag voor de kleine redactie van zestig man buiten bereik. Ook de financiële middelen waren beperkt. Alleen de verzekering van een oorlogscorrespondent kan

al oplopen tot duizenden guldens per week. Maar ook de cultuur op de redactie was er niet naar om collega's aan gevaren bloot te stellen. Voor achtereenvolgende hoofdredacteuren was een gewonde of gedode collega een nachtmerrie.

Niettemin werd er in de jaren zeventig en tachtig verslag gedaan van langdurige conflicten in Zuid- en Midden-Amerika en het Midden-Oosten. Jan Keulen versloeg jaren vanuit Beiroet het Palestijns-Israëlische conflict. Jan van der Putten begaf zich in het strijd-gewoel na staatsgrepen in Chili, Argentinië en El Salvador. Hun gewaagde activiteiten waren niet zozeer het gevolg van beleid van de krant, als wel van hun eigen nieuwsgierigheid en beroepsopvatting. Bovendien waren zij, net als bijvoorbeeld Westerman en Rijs in de Balkan en Els de Temmerman in Ruanda werkzaam op freelance basis.

Jan Luijten, zelf oud-correspondent in Bonn en Brussel: 'We waren natuurlijk slecht voorbereid op het verslaan van een langdurige en ingewikkelde oorlog op de Balkan. We wilden van het begin af aan wel zelf aan reportages doen, maar het was erg moeilijk daar de goede mensen voor te vinden.' Jan Luijten geeft toe dat de gesprekken op de redactie vooral gingen over de mening van de redacteuren (en de krant als geheel) over kwesties als zelfbeschikkingsrecht, interventie door de VN en acties van Dutchbat. Veel minder werd er nagedacht over de journalistieke invulling, over de vraag op welke manier de krant zelf achter de waarheid kon komen, over de keuzes van verslaggevers.

In de loop van 1995 werd de aandacht van *de Volkskrant* in toenemende mate opgeëist door de spanning rond Srebrenica en de positie van Dutchbat. Het werd pijnlijk duidelijk dat de Nederlandse militairen in de val zaten en weinig tegen een Servische aanval konden doen. Ze waren afhankelijk van afspraken met de VN over de exitstrategie (Britten maken het vertrek mogelijk) en van luchtsteun bij een Servische aanval.

De centrale vraag is of de journalistiek, en *de Volkskrant* in het bijzonder, genoeg moeite heeft gedaan om erachter te komen of de uitzending van Dutchbat verantwoord was. Is bijvoorbeeld bij de Canadezen, de voorgangers in Srebrenica die met grote opluchting vertrokken, geïnformeerd naar de risico's ter plekke?

Uit het NIOD-rapport blijkt dat niet alleen de Nederlandse militaire top dat naliet, maar wat deden de journalisten?

Zijn er vraagtekens gezet bij de garanties van de VN? Heeft *de Volkskrant* zich ingezet om de militaire positie van Dutchbat correct in kaart te brengen (bijvoorbeeld de gevolgen van de zwakke bewapening). En: heeft de krant zich ingespannen om in Srebrenica ter plekke te onderzoeken hoe het Dutchbat verging? Had *de Volkskrant* voor de val van de enclave voldoende notie van de anti-Moslimhouding van het bataljon en de gespannen relatie met de Moslims?

Naarmate de Serviërs verder oprukten in Bosnië en de Moslimbevolking werd samengedreven in enclaves als Srebrenica, werd de roep om interventie ook in Nederland luider. Toen de Franse generaal Morillon onder druk van de bevolking Srebrenica had uitgeroepen tot veilig gebied, was het voor het Nederlandse publiek, de politiek en de journalistiek duidelijk dat Nederland hier een rol moest spelen.

Achteraf moet worden vastgesteld dat de manier waarop die steun werd verleend, door *de Volkskrant* nauwelijks kritisch is benaderd. De krant ging, net als alle andere media, volledig mee in het nationale gevoel dat hier voor Nederland een morele verplichting lag. Van de landelijke dagbladen was *de Volkskrant* volgens het NIOD het sterkst voor interventie in Bosnië. Het was voor de krant helder dat de Moslims in Bosnië de slachtoffers waren en dat zij beschermd moesten worden, maar een zelfstandige journalistieke speurtocht naar de gevaren die ingrijpen in de complexe situatie in Bosnië met zich mee bracht, bleef achterwege.

Nauwelijks werd onderzocht of Dutchbat wat betreft training, ervaring, bewapening en omvang op zijn taak berekend was. Alleen van militaire zijde kwam enige kritiek over de onmogelijke situatie waarin het bataljon zou terecht komen, de slechte bewapening en de twijfelachtige toezeggingen van de VN. Die kritiek van sommige commandanten haalde de krant, maar viel weg tegen de dominante overtuiging dat Nederland een goede daad moest stellen.

Wio Joustra was van begin 1990 tot midden 1994 chef van de Haagse redactie en specialist voor de departementen van Buitenlandse Zaken en Defensie. Tijdens het

Nederlandse voorzitterschap van de EU in 1991 werd hij tot Joegoslavië-specialist gebombardeerd, omdat hij geacht werd minister Hans van den Broek te volgen. De minister eiste tijdens het voorzitterschap een voorname bemiddelingsrol in de Balkan voor zich op.

Joustra: 'Dan zit je plotseling in Den Haag bij conferenties over een ingewikkelde internationale kwestie en word je geacht te schrijven over de posities van Milosevic en Karadzic, zonder voldoende kennis om de gang van zaken te kunnen beoordelen. Dat is eigenlijk heel vreemd. Ik heb me vaak erover verbaasd dat er op *de Volkskrant* geen denktank werd gevormd, waarin kennis werd uitgewisseld en een lijn in deze affaire werd bepaald.'

Joustra, nu plaatsvervangend hoofdredacteur van de *Leeuwarder Courant*, kan zich niet herinneren dat hij ooit met de redactie in Amsterdam heeft gesproken over de journalistieke aanpak van de Balkanoorlog en de Nederlandse betrokkenheid. Hij handelde volledig op eigen initiatief. Met het aflopen van het Nederlandse EU-voorzitterschap werd Joustra ook verlost van de Joegoslavische kwestie. Wat voor hem bleef, was de Nederlandse militaire betrokkenheid.

Achteraf ziet Joustra in dat de krant kritischer had moeten staan tegenover de uitzending van Dutchbat en meer eigen onderzoek had moeten doen naar de risico's die zowel de Nederlandse soldaten als de Moslimbevolking liepen. Maar onder de omstandigheden van toen vindt hij de volgzaam journalistieke handelwijze wel begrijpelijk. 'Vergeet niet dat Nederland toen gedompeld was in een sfeer van: in Bosnië gebeurt iets verschrikkelijks. Daar moeten we iets aan doen. Daarover was iedereen in de politiek het eens, van de Kamerleden Van Middelkoop tot Van Traa. Iedereen ging ervan uit dat de risico's voor Dutchbat aanvaardbaar waren. Als je daarover kritische vragen stelde, was je verdacht. Bovendien zouden de Nederlanders niet gaan om te vechten, maar om de vrede te bewaren. Niemand twijfelden aan de noodzaak daarvan. Navraag doen bij de Canadezen? Achteraf een goed idee. Maar niemand zag daarvan toen de noodzaak in', aldus Joustra. Zijn taak was het volgen van het politieke debat in Den Haag. Hij reisde een keer met minister Ter Beek mee naar Zagreb, een tripje met volgens zijn zeggen 'erg weinig bewegingsvrijheid'.

Achteraf zijn alle betrokkenen het erover eens dat *de Volkskrant* zich meer had moeten inspannen om de risico's voor Dutchbat en de bevolking van Srebrenica beter in kaart te brengen. In hun verklaringen waarom dat niet gebeurd is, komt steevast de 'weinig inspirerende sfeer' op de krant terug, als het gaat om militaire zaken. Nysingh stelt met spijt vast dat hem pas achteraf gebleken is wat een 'bijeengeraapt ongetraind zootje' Dutchbat III eigenlijk was. Hij had naar Srebrenica willen gaan. Hij heeft zelfs geprobeerd als reserveofficier bij Dutchbat ingedeeld te worden (verzoek door de legerleiding afgewezen), maar gaf zijn pogingen op. 'We hadden totaal geen zicht op wat de militaire deelname van Dutchbat betekende. Militairen hebben voor *de Volkskrant* altijd iets exotisch. Dom, om te lachen. Serieuze verhalen over bijvoorbeeld de bewapening van pantservoertuigen waren moeilijk in de krant te krijgen. Als ik voorstelde dichter op de mensen te gaan zitten, op de militairen die het moesten doen, werd ik glazig aangekeken. Bij *de Volkskrant* gold: hoe verder weg hoe interessanter. Ze schreven liever van achter het bureau over de Tamil Tijgers.'

Hans Moleman: 'Bij de opinieleiders op de krant bestond weinig belangstelling voor de risico's die Dutchbat liep. Ze vonden dat Nederland moest helpen en over de risico's moest je niet te veel zeuren.' Pogingen om de militaire en humanitaire dilemma's realistisch weer te geven, strandden volgens hem op z'n best in een donker hoekje in de krant. Moleman maakte in de jaren negentig deel uit van de algemene verslaggeving, een ploeg verslaggevers die in binnen- en buitenland op alle onderwerpen konden worden ingezet. In de Balkanoorlog is dat slechts in beperkte mate gebeurd. Naast Moleman reisden sporadisch algemeen verslaggevers naar Joegoslavië met een bijzondere opdracht. Zo maakte Ineke Jungschleger reportages over vluchtelingen en was Bas Mesters ter versterking aanwezig op de beruchte persconferentie van Dutchbat in Zagreb na de terugkeer van de VN'ers uit Srebrenica. Na de val van Srebrenica kwamen in Nederland verscheidene verslaggevers in actie bij pogingen de waarheid over Dutchbat boven tafel te krijgen. Maar geen van hen reisde voor, tijdens of na de val van de enclave af naar de plaats des onheils.

In Bosnië deden tussen 1993 en 1995 eerst Westerman en later Rijs verwoede pogingen in Srebrenica informatie te verzamelen. Dat gebeurde door middel van hun relaties in de VN-bureaucratie, de VN-commandanten en hun relaties aan de Servische en de Bosnische kant. Soms was de Dutchbat-commandant in Srebrenica telefonisch te bereiken. Maar het beste was toch waarneming ter plekke, in Srebrenica. Voor de journalisten in Bosnië was tussen 1993 en 1995 een bezoek aan deze enclave de meest begeerde reportage. Terwijl het oog van de wereld was gericht op de door de Serviërs omsingelde valei en iedereen speculeerde over wat er in de enclave gebeurde, werd het verslaggevers bijna onmogelijk gemaakt de stad binnen te komen. Het lukte Westerman twee keer de enclave illegaal te bezoeken. De eerste keer tijdens het bewind van de Canadezen. De tweede keer in de slipstream van Zweedse bouwvakkers die in Srebrenica prefabwoningen gingen bouwen. Srebrenica werd in die periode al beschermd door Dutchbat II. Westerman had toen allang zijn voornemen laten varen om niet naar oorlogsgebieden af te reizen.

Zijn tripjes naar Srebrenica duurden maar kort, vijf en zes uur. In die tijd vergaarde hij informatie voor drie verhalen, respectievelijk een verhaal. Westerman: 'We hadden geen tijd voor grondig onderzoek. Toch was het belangrijk dat we er waren. De eerste keer konden we met eigen ogen zien wat er waar was van de verhalen over het verschrikkelijke lijden van de bevolking. De tweede keer konden we zelf ook constateren hoe Dutchbat er voorstond.' Uit zijn reportages die in juni 1994 in de krant verschenen, blijkt niet alleen de hopeloze situatie van de bevolking, maar ook de kansloze positie van Dutchbat.

'Onze aanwezigheid voorkomt misschien een slachting zoals in Gorazde', zegt eerste luitenant Corne van Overveld in Westermans reportage van 22 juni 1994. 'Maar militair-technisch hebben we weinig in te brengen. Het beschermen van de pocket (de enclave, red.) lukt niet. Wat wij hier doen, is het opknappen van een klusje voor de politiek.'

Westerman was een van de weinige journalisten die tot Srebrenica doordrongen nadat de VN het stadje tot *safe area* hadden uitgeroepen. De anderen waren aange-

wezen op informatie uit de tweede of derde hand. Ze moesten het doen met flarden van informatie over de toestand in de enclave, waar 70 duizend vluchtelingen waren samengedreven. Westerman vindt de beschuldiging van het NIOD dat de pers te weinig zou hebben gedaan om in Srebrenica te geraken, erg gemakkelijk. Het was erg zwaar en gevaarlijk om de stad binnen te komen en het werd vrijwel onmogelijk gemaakt om er, eenmaal gearriveerd, te werken. Hij werd in eerste instantie bijna door Dutchbat gearresteerd toen hij zich bij het bataljon meldde.

Reportages van eigen verslaggevers zijn belangrijk. Maar *de Volkskrant* beschikte, naast de waarneming door eigen mensen, over verscheidene mogelijkheden om de ontwikkelingen in Joegoslavië te volgen en te duiden. De krant had de geijkte abonnementen op persbureaus als ANP, AP en Reuters. Daarnaast kocht de krant de rechten op bijdragen uit *The New York Times* en de toonaangevende Britse krant *The Guardian*. Ook kregen deskundigen uit binnen- en buitenland de gelegenheid hun licht te laten schijnen op de situatie. Er kwam verder veel informatie binnen langs de Haagse kanalen, met name het ministerie van Defensie. Het totaalbeeld dat *de Volkskrant* geeft in de periode tot de val van Srebrenica is, zeker in vergelijking met andere Nederlandse kwaliteitskranten, redelijk tot goed. De krant had een eigen uitgesproken mening, maar ook afwijkende opvattingen kwamen aan bod.

Er werd ook in politiek Den Haag veel aandacht besteed aan de problemen rond Dutchbat. De Tweede Kamer debatteerde over de benarde positie van de Nederlandse militairen en de problemen rond de aflossing van Dutchbat, die moeilijk te regelen was. In de maanden voor de val van de enclave verschenen daarover, ook in *de Volkskrant*, verslagen van de politieke discussies, waaruit grote verontrusting sprak. Nysingh noemt de constatering van het NIOD dat de gevaren voor Dutchbat en de bevolking van Srebrenica in die periode onvoldoende werden onderkend, dan ook onzin. Dat dit onvoldoende leidde tot eigen onafhankelijk journalistiek onderzoek is volgens hem juist.

Lang voor de val van Srebrenica was het volgens Bart Rijs al duidelijk dat het niet goed zat met het Nederlandse bataljon. Er werden ook door hem verhalen geschreven over dreigend voedselgebrek bij de mili-

tairen. Twee maanden voor de val van Srebrenica waren er volgens Rijs al signalen dat het niet goed ging met de enclaves. De Serviërs waren toen al bezig de smokkelroute Zepa-Srebrenica af te zetten. 'De betekenis daarvan had ik moeten beseffen', aldus Rijs. Hij wijst op de problemen die verslaggevers hadden om zich in Bosnië te verplaatsen. Door de opdeling van het land in etnische zones, kostte het soms dagen reizen om langs een lange gedwongen omweg naar een plaats op misschien niet meer dan 15 kilometer afstand te komen. De Nederlandse journalisten misten in Joegoslavië volgens Rijs de vaste gewoonten van doorgewinterde buitenlandse oorlogsverslaggevers. Die wagen zich vaker dicht bij het front in pogingen feiten te verifiëren en richten zich daarbij meer op eigen waarnemingen en minder op meningen van anderen. Bovendien waren ze beter op de hoogte van militaire mogelijkheden, bijvoorbeeld de vuurkracht van wapens, en herkenden ze op grond van hun ervaring bepaalde situaties eerder en beter. In het hele pakket aan informatievoorziening bleven pogingen van *de Volkskrant* beperkt om door middel van eigen onderzoek witte plekken in de verslaggeving in te vullen. Dat gold met name waar het de risico's betrof voor Dutchbat en de door het bataljon beschermde bevolking, en – zoals we verderop zullen zien – de nasleep van de val. In het bijzonder de betrokkenheid van Dutchbat bij de massamoord in Srebrenica. Op die momenten wreekte zich het gebrek aan eigen initiatief, een kritische attitude en een volgzame houding ten opzichte van vooral de Haagse autoriteiten. Waar in het begin van het conflict de buitenlandredactie de exclusieve behandeling voor zich opeiste, deed de Haagse redactie dat in de nasleep van de val van de enclave. De kritiek van het NIOD spitst zich toe op de gebrekkige wijze waarop de Nederlandse pers verslag heeft gedaan van de rol van Dutchbat tijdens de val van Srebrenica en de houding van de Nederlandse militairen bij het afvoeren (en vermoorden) van duizenden weerbare Moslimmannen. Tijdens de aanval van de Serviërs op Srebrenica bevonden zich geen journalisten in de enclave. Net als alle andere media over de hele wereld, moest *de Volkskrant* zich baseren op mededelingen uit de hoofdkwartieren van de VN in Zagreb en Sarajevo en uit het crisiscentrum in Den Haag.

Op 6 juli 1995 begonnen de gevechten rond Srebrenica. In de krant van vrijdag 7 juli maakte *de Volkskrant* melding van hevige gevechten rond de stad. Bart Rijs volgde de strijd vanuit Tuzla, waar hij gebruik kon maken van de telefoon van de Nederlandse VN-officier Brandts, die het VN-netwerk tot zijn beschikking had. Hij bleef zo goed op de hoogte. Op maandag 10 juli schreef Rijs dat hoge VN-officieren een Nederlands verzoek om luchtsteun hadden afgeslagen en dat de VN op zondagavond alsnog met luchtaanvallen hadden bedreigd als de Serviërs hun aanval op Srebrenica zouden doorzetten. Rijs in dat artikel: 'Maar zolang er Nederlanders (door de Serviërs gegijzelde VN'ers, red.) in Servische handen zijn, is het hoogst onwaarschijnlijk dat er daadwerkelijk om luchtsteun zal worden gevraagd.' Al die tijd bestond er bij de VN en onder de Nederlandse militaire leiding twijfel of de Serviërs echt uit waren op verovering van de enclave. Op dinsdag 11 juli maakte minister Voorhoeve de val van Srebrenica wereldkundig. 'De ramp was onafwendbaar'. *De Volkskrant* van 12 juli meldde dat Dutchbat-commandant Karremans met de Serviërs onderhandelde over een staakt-het-vuren en een vrije aftocht van de ongeveer 44 duizend Moslims en de 400 blauwhelmen. Donderdag 13 juli schreef de krant dat de Serviërs waren begonnen met de etnische zuivering. Medewerkers van Artsen zonder Grenzen vertelden toen al dat de vluchtelingen vreselijk bang en uitgeput waren en schreeuwend en volstrekt in paniek in de bussen werden geladen, die generaal Mladic had laten komen. Jongens en mannen werden gescheiden van vrouwen en kinderen om volgens een VN-medewerker te worden ondervraagd om vast te stellen of ze zich schuldig hadden gemaakt aan oorlogsmisdaden. Op elke bus zou een Dutchbatter meereizen om de veiligheid van de vluchtelingen te garanderen, aldus de VN. Alom bleek grote waardering voor de rol van Dutchbat. In de Tweede Kamer, bij de Bosnische regering ('dappere mannen'), CNN ('historisch optreden') en de NAVO. Uit vrijwel alle hoofdsteden stroomden de gelukwensen binnen. Ook Karremans en Voorhoeve kregen schouderklopjes. Op 13 juli verscheen in *de Volkskrant* prominent een verhaal van Jan Hoedeman en Ewoud Nysingh over Voorhoeve, die dagenlang in de commandobunker in

Een forensische onderzoeker aan het werk in het lijkenhuis van Tuzla, waar meer dan 3500 slachtoffers van het Srebrenica-drama wachten op identificatie. (Foto Reuters/Damir Sagolj)

Den Haag had gezeten. 'Voorhoeve bewijst zich als juiste man op juiste plaats'. Er was nog geen spoor van twijfel over de rol van Dutchbat.

In de krant van 14 juli verschenen de eerste verhalen van Rijs over wat zich heeft afgespeeld in Srebrenica, deels op basis van gesprekken met vluchtelingen in Tuzla. Rijs was een van de eersten die de verhalen van de vluchtelingen optekende. Iedereen die de situatie in Bosnië kende, wist toen volgens hem eigenlijk al wat er met de mannen gebeurd zou zijn. 'Gelukkig liet ik in mijn verhalen met de vluchtelingen al twijfel blijken over het lot van de mannen en de opstelling van Dutchbat', aldus Rijs in een column in *de Volkskrant* van 22 augustus 1998. 'In Bosnië werd je nog met de neus op de feiten gedrukt (...), in Nederland

was de realiteit van de oorlog ver weg.' Zijn bezwaren tegen het lovende artikel over Voorhoeve werden in Amsterdam volgens Rijs 'niet helemaal begrepen'. Srebrenica bleef dagelijks groot nieuws. Op 15 juli publiceerde *de Volkskrant* de beruchte foto van Karremans die met Mladic toost. In het begeleidende verhaal werd uitgelegd dat de Nederlandse commandant het prototype is van een militair die geleerd heeft als diplomaat te fungeren. 'Karremans omgeschoold van groendenker tot blauwdenker.' Ook de andere Nederlandse media leverden nauwelijks kritiek op deze pose. Buitenlandse kranten wisten daar wel raad mee. 'De VN-commandant, die tienduizenden vrouwen, kinderen en bejaarden overleverde aan de Bosnische Serviërs, liet onbeschaamd de champagne knallen met de commandant van de Serviërs', stond er in het

onderschrift van de Turkse krant *Hurriyet*. Intussen leverde de Franse minister van Buitenlandse Zaken Hervé de la Charette de eerste kritiek op de Nederlandse houding inzake Srebrenica. De suggestie dat Nederland de enclave verkwanseld zou hebben om de Dutchbatters ongedeerd thuis te kunnen krijgen, lokte een nijldige reactie uit van premier Kok. Terwijl het drama zich in Srebrenica ontwikkelde en Bart Rijs, als enige verslaggever ter plekke, pogingen bleef doen te achterhalen wat er gebeurd was, woedde in de kolommen van *de Volkskrant* een ware meningenstrijd over het concept van de *safe areas*.

In de verslagen uit Bosnië nam de kritiek op Dutchbat toe. Moslimvrouwen verweten de VN'ers hen in de steek te hebben gelaten. 'U bent verantwoordelijk voor deze genocide.' Jacques de Milliano van Artsen zonder Grenzen sprak op 18 juli over een massaslachting in Srebrenica. Ook minister Pronk heeft het over genocide. Op 22 juli nam *de Volkskrant* een bericht over van *The Independent*, waarin melding wordt gemaakt van vierduizend geëxecuteerde Moslimmannen. Maar steeds weer werden hierbij door anderen vraagtekens gezet. Dutchbat-kolonel Hegge zei in de *NRC* van 22 juli dat de verhalen over de massaslachtingen sterk werden overdreven: 'Je moet er ook rekening mee houden dat de mensen in Srebrenica drieënhalve jaar door de plaatselijke mafia zijn onderdrukt. Velen zijn blij dat ze daar nu weg zijn.'

Op zondag 23 juli vond de beruchte persconferentie in Zagreb plaats, waar Karremans zijn uitspraak over 'no good guys' en 'no bad guys' doet. Alle Nederlandse militairen zijn dan terug op veilige Kroatische bodem. In aanwezigheid van premier Kok, minister Voorhoeve, prins Willem Alexander en opperbevelhebber Couzy worden de Nederlandse blauwhelmen met muziek ingehaald. Uit het NIOD-rapport blijkt dat de uitlatingen van Karremans op de persconferentie voor Nederlandse journalisten in eerste instantie nauwelijks een reactie veroorzaakt. Pas als later de buitenlandse pers te woord wordt gestaan, neemt die Karremans en Voorhoeve onder vuur.

Volkskrant-verslaggever Hans Moleman was de enige die daags daarop verslag daarvan deed in zijn krant. De berichtgeving over de rol van Dutchbat veranderde na

de persconferentie. De rol van Dutchbat en die van Karremans kwamen ter discussie. In hoeverre hebben de Nederlanders meegeholpen aan de deportatie van de Moslimbevolking van Srebrenica en hoever reikte hun sympathie voor de Serviërs? In alle kranten was er veel aandacht voor de persconferentie in Zagreb. Vanaf dat moment ging het steeds meer over de vraag of Dutchbat en Karremans hebben meegewerkt aan oorlogsmisdaden.

Net als de andere landelijke kranten begon *de Volkskrant* direct na 'Zagreb' met het zoeken naar verklaringen voor het gedrag van de Nederlandse militairen. Verslaggever Bas Mesters schreef in het katern *Vervolg* een verhaal over de Nederlandse Dutchbatters en hun gedrag in Srebrenica.

Een passage uit een interne analyse van de nieuwsdienst van *de Volkskrant* van december 1995 over de verslaggeving rond Srebrenica: 'Achteraf kunnen we vaststellen dat we ons daarbij te veel gericht hebben op de teruggekeerde Nederlandse militairen en de politieke, vooral Nederlandse reacties op de gebeurtenissen. Srebrenica werd te veel behandeld als een nationaal evenement. We werden in beslag genomen door verkeerd ontwikkelde filmrolletjes, verdwenen lijsten en controverses tussen Voorhoeve en de legertop. We hebben ons, net als vrijwel alle andere Nederlandse media, laten meeslepen op zijwegen. Daarop scoorden we van tijd tot tijd wel: over de geheim gehouden afspraak tussen generaal Smith met Mladic en over het tegenhouden door minister Van Mierlo van het Dutchbat-rapport.

'We hebben pas in een laat stadium, na de zomervakantie, pogingen ondernomen om Nederlandse militairen te spreken te krijgen over wat er in Srebrenica was gebeurd. We zijn ook laat op het idee gekomen terug te gaan naar de plaats des onheils om zelf onderzoek te doen.'

Op 26 juli ging Bart Rijs terug naar Srebrenica. Hij deed direct verslag van zijn bevindingen in de beruchte school en in het stadion. Hij zag stille getuigen van de schietpartijen. De Serviërs verhullen in dat verhaal niet dat er tweeduizend mensen begraven liggen. Maar dat zijn volgens hen allemaal slachtoffers van gevechtshandelingen. Wat het eigen onderzoek ter plaatse betreft, bleef het daarbij.

Uit de interne *Volkskrant*-analyse uit 1995: 'Aan dat verhaal mankeert wel iets. Het eigen nieuws was weg-gemoffeld. [De tweeduizend slachtoffers werden pas aan het slot van het artikel opgevoerd, red.] Onder de gegeven omstandigheden (onder toezicht van de Serviërs) kon Rijs ter plekke niet meer doen. We hadden onze pogingen echter niet mogen staken om tot een eigen reconstructie te komen.' Het waren buitenlandse journalisten die aanvullend nieuws brachten over massagraven van geëxecuteerden. Die verhalen, onder andere van David Rohde, *Associated Press* en *The Christian Science Monitor*, werden door *de Volkskrant* overgenomen. Rijs in zijn column in het mediakatern *Stroom* van 22 augustus 1998: 'De buitenlandse journalisten begonnen uit te zoeken wat er was gebeurd. De buitenlandse media verbloemden de werkelijkheid niet: 'Dutch soldiers welcomed the Serb killers', kopte *The Independent*. Nederlandse journalisten namen in eerste instantie niet de moeite bij de Moslims te informeren wat er was gebeurd en al helemaal niet bij de Serviërs. De meeste verslaggevers durfden zich tijdens de oorlog alleen in Bosnië te wagen aan de hand van Unprofor, het VN-leger, en schrokken van elke knal.' Rijs is achteraf ook minder te spreken over zijn goedgelovigheid als het over Dutchbat ging. 'Ik kon me niet voorstellen dat zij zo over zich hadden laten lopen', schreef hij in zijn column. Volgens Bart Rijs is het gebrek aan eigen onderzoek na het drama in Srebrenica voor een deel te verklaren uit het feit dat de oorlog in Bosnië na de val van de enclave in een stroomversnelling raakte. Daardoor werd veel aandacht van de correspondent, verslaggevers en redactie buitenland opgeslokt door de actuele oorlogshandelingen.

In de nasleep van Srebrenica probeerde *de Volkskrant* het nieuws over de rol van Dutchbat vooral in Nederland te halen. Daarbij werd zwaar geleund op de informatie die uit het Haagse circuit lekte. Volgens Rijs deden de spindoctors van het ministerie van Defensie, met voorop voorlichter Bert Kreemers, alles om de schade voor Dutchbat te beperken. 'Ze bagatelliseerden of ontkenden elke onthulling, lekten selectief informatie naar lievelingen in de media en snoefden dat ze van hen geen gevaar meer te duchten hadden. "Die hangen aan het infuus", aldus Kreemers'.

Volgens Ewoud Nysingh raakte *de Volkskrant* in de nasleep van Srebrenica inderdaad verstrikt in de netten van Defensie. 'Omdat we geen journalistieke strategie hadden, geen notie van wat we zelfstandig moesten onderzoeken, werden we afhankelijk van iemand als Kreemers, een man die soms loog en bedroog om zijn minister in het zadel te kunnen houden.' Volgens Nysingh wist landmachtchef Couzy al direct na de val van Srebrenica dat Dutchbat er niks van gemaakt had. Maar hij wilde koste wat het kost voorkomen dat het beeld ontstond van 'ze stonden erbij en keken ernaar'. Hij begreep dat dit dodelijk zou zijn voor de landmacht.' Pas veel later kwam Nysingh erachter dat ook Kreemers niet alle relevante feiten kende, omdat de landmacht cruciale informatie voor hem en zijn baas Voorhoeve achterhield.

Hoe er gemanipuleerd is, heeft Nysingh ook pas ten volle begrepen uit het NIOD-rapport. 'Vanaf de eerste dag heeft de generaal zo gemanoeuvreed dat er geen negatief beeld over Dutchbat kon ontstaan. Wij zijn er niet in geslaagd dat spel te doorbreken.' Gebrek aan nieuwsgierigheid bij 'de intelligentsia op de krant' heeft volgens Nysingh ook ertoe geleid dat journalisten van *de Volkskrant* te laat in de gaten kregen hoe gevaarlijk anti-Moslim de stemming bij Dutchbat was en hoe de Bosnische regering de slachtofferrol van de Moslims uitbuitte.

'Voor wie werkelijk begreep wat er in Srebrenica aan de hand was, kon het "no good guys, no bad guys" van Karremans geen verrassing zijn. De militairen kregen in de dagelijkse praktijk door dat de Moslims ook geen lieverdjes waren. Maar dat wilde men in Nederland liever niet weten. Achteraf moet ik erkennen dat ik de Bosnische regering ook te veel krediet heb gegeven. De Moslimbevolking werd door de Serviërs verdreven en uitgemoord, maar ik heb niet gezien dat de Bosnische leiders gebruik maakten van die situatie en hun eigen mensen opofferden om dat beeld te bevestigen en verder te versterken.'

Opvallend is hoe weinig er is geschreven over de duizenden Moslimstrijders die zich in Srebrenica bevonden toen de Serviërs aanvielen. Ze bliezen snel de aftocht en lieten de verdediging van de enclave over aan de Nederlandse VN-soldaten.

In de Nederlandse media ging het in de eerste maanden na de val van Srebrenica vooral om de vraag wat Dutchbat heeft geweten en gezien van de massaslachting onder Moslimmannen, of Dutchbat medeplichtig was aan de executies en wie verantwoordelijk was voor de rol van de Nederlandse militairen. De *Volkskrant* besteedde veel aandacht aan het onderwerp en gaf militairen de ruimte die getuige waren geweest van bijvoorbeeld verdachte transporten. Maar spraakmakende onthullingen kwamen toch vooral voor rekening van *NRC Handelsblad* en *NOVA*. De *Volkskrant* was in de commentaren en analyses zeer kritisch over de Nederlandse partijen in dit conflict. Met de pogingen van minister Voorhoeve alle verantwoordelijkheid op de VN te schuiven, maakte de krant korte metten. In het nieuws scoorde de *Volkskrant* slechts incidenteel met berichten over het blokkeren van een rapport over Dutchbat door minister Van Mierlo en een

geheime afspraak van VN-generaal Smith met Mladic. In de jaren na 1995 blijft dit beeld globaal bestaan. Er verschijnen in de krant jaarlijks tientallen artikelen over Srebrenica. Maar het komt in de *Volkskrant* toch vooral neer op het volgen van de ontwikkelingen, veel meer dan het initiëren van eigen onderzoek. Na veel duw- en trekwerk stemt de politiek stukje bij beetje toe in nader onderzoek naar de gebeurtenissen in Srebrenica. *Debriefings* van militairen, debatten en hoorzittingen in de Tweede Kamer, de commissies Van Kemenade en Bakker en het NIOD-rapport leggen stukjes van de waarheid bloot. Het wordt allemaal genoteerd in de *Volkskrant*. Hans Moleman: 'Alle betrokkenen op de redactie van de *Volkskrant* faalden lange tijd in het organiseren van een serieuze, gestructureerde aanpak van de eigen vervolgerberichtgeving over deze internationale blamage met haar o zo Hollandse randje.'

HOOFDSTUK 3: INTERNATIONAAL KADER

Eén van de conclusies van het NIOD-rapport is dat de Nederlandse media, inclusief de *Volkskrant*, geen evenwichtig beeld hebben gegeven van het conflict in Bosnië en de daarbij betrokken strijdende partijen. In zijn algemeenheid hebben ze zich sterk laten leiden door het denken in termen van *good guys* en *bad guys*, waarbij de laatste term vooral de Bosnische Serviërs gold. Sommige journalisten spanden zich actief in voor gewapende internationale interventie om die *bad guys* een halt toe te roepen. In het verlengde daarvan kenmerkte de berichtgeving zich door een kritiek op de neutrale opstelling van Unprofor. Voor een afgewogen oordeel over deze en andere tekortkomingen is het echter van belang om vast te stellen dat de problemen bij de oorlogsverslaggeving niet uitsluitend waren voorbehouden aan de Nederlandse mediavertegenwoordigers. Ook hun buitenlandse collega's kampten met soortgelijke moeilijkheden. De kanttekeningen die critici, onder wie ook veel journalisten zelf, bij hun functioneren plaatsten, gaan in veel gevallen ook op voor Nederlandse journalisten en media. Hieronder volgen een paar van die elementen van kritiek, die duidelijk maken hoe in zijn algemeenheid de media hebben geworsteld met de berichtgeving over de gebeurtenissen in Bosnië. De *tyranny of victimology* (een term die onder meer is gebezigd door David Binder, journalist van *The New York Times*): wreedheden begaan door Moslims kregen minder aandacht dan die van Serviërs en Kroaten. Moslims werden allereerst als slachtoffers beschouwd. Een (te) grote emotionele betrokkenheid van sommige journalisten bij hun onderwerp: dit leidde tot emotionele 'actie-journalistiek' of *attachment-journalism*, die ten doel had actief ingrijpen in het conflict te bevorderen. Vaak ging dat ten koste van de objectiviteit. Die houding werd overigens vaker aangetroffen op de redacties dan bij de correspondenten in het veld. Vooral bij degenen van hen die langere tijd in het oorlogsgebied verbleven en erin slaagden ook buiten Sarajevo de oorlog te verslaan, nam de verwarring en het cynisme over het

verschil tussen goed en kwaad alleen maar toe. Bij veel politici en VN-militairen overheerste echter het beeld dat de bevooroordeelde media in meerderheid hun werk alleen maar bemoeilijkten; de klacht was dat ze geen idee hadden van de ware aard van de oorlog in Bosnië. Veelzeggend is de opmerking uit het begin 1996 vertrouwelijk uitgebrachte *Force Commander's End of Mission Report*, een terugblik op de Unprofor-missie, waarin werd beweerd dat 'the international media played a significant role in exerting pressure for Unprofor to be manoeuvred into tasks beyond its capability and mandate'. Veel van deze frictie tussen Unprofor en de media was terug te voeren op een verschillend idee over de betekenis van 'onpartijdigheid'. In een analyse van de spanningen tussen militairen en journalisten in Bosnië wees de Amerikaanse journalist Tom Gjelten erop dat dit begrip voor de media een veel abstracter betekenis had, die in de praktijk tot een meer anti-Serviëse opstelling leidde. De 'onpartijdigheid' van Unprofor betekende daarentegen in de ogen van veel journalisten dat de sterkste partij, de Bosnische Serviërs, daarvan het meest profiteerde. In de smerige en verwarrende dagelijkse praktijk van *peace keeping* gingen VN-militairen bovendien al snel ertoe over om alle strijdende partijen op één hoop te gooien. In tegenstelling tot Nederlandse journalisten, voor wie de uitspraken van Karremans over de strijdende partijen als een grote verrassing kwamen, hadden veel van hun buitenlandse collega's al langer in de gaten dat het denken in de termen *no good guys - no bad guys* min of meer standaard was bij Unprofor. Manipulatie door de Bosnische regering: de Bosnische regering koesterde de westerse media als haar 'artillerie' en deed bewuste pogingen, onder andere door het inschakelen van grote pr-firma's, om de media te beïnvloeden. De sterke nadruk op het lot van het belegerde Sarajevo was daarvan een belangrijk onderdeel. De meeste buitenlandse journalisten bevonden zich in de stad en omdat ze daardoor ook doelwit van beschietingen waren, werd de identificatie met de Bosnische partij vergemakkelijkt. Sommigen journalisten kwamen

de *Holiday Inn*, waar de meesten verbleven, nauwelijks uit. Ze namen door hun hotelraam de oorlog waar en leunden verder sterk op de persconferenties en *handouts* van de Bosnische regering en Unprofor, en op hun lokale *stringers* die nieuws en beelden aanleverden. Ook veel 'parachute-journalistiek' (waarbij journalisten of *anchormen* een kort en snel bezoek aan Bosnië brachten) had vooral Sarajevo als reisdoel en onderwerp. Reële problemen bij nieuwsgaring: in de loop van het conflict werd het steeds moeilijker om elders op het strijdtoneel het conflict te volgen. De strijdende partijen lieten journalisten vaak niet toe (zoals bij Srebrenica) en bovendien was reizen erg gevaarlijk. Unprofor was niet verplicht journalisten te helpen en te beschermen; het hing van individuele commandanten af of journalisten bijvoorbeeld in konvooien van Unprofor mochten meereizen. Alle journalisten hadden te maken met het

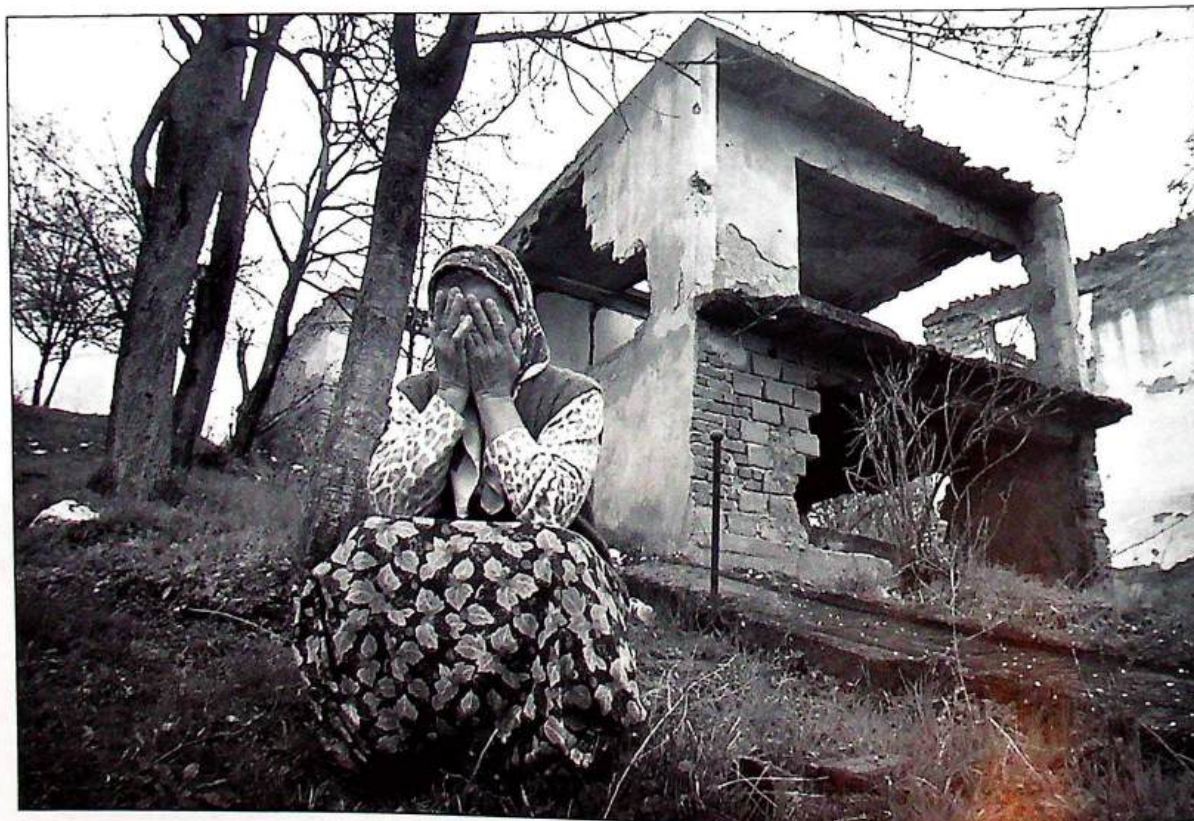
probleem van de gebrekkige communicatie met de achterban; het zoeken en vinden van een deugdelijke telefoon- of straalverbinding om het verhaal door te geven was een dagelijkse strijd. Vice versa was het vaak erg moeilijk om correspondenten aan te sturen, te informeren en hun activiteiten te coördineren. Het overzicht ontbrak vooral in tijden van crises, zoals die rond Srebrenica.

Nederlandse en buitenlandse journalisten stemden mede als gevolg daarvan overeen in hun onvermogen om de aard en de schaal van de gebeurtenissen na de val van Srebrenica te doorgronden. De uitzonderingen daargelaten, deelden ze het ongeloof in de mogelijkheid van een massamoord, in Europa, na Auschwitz.

Voor veel journalisten was de val van Srebrenica het verhaal van het einde van de politiek van de *safe areas*; de geruchten over een massamoord werden met scepsis

ontvangen, te meer omdat in 1995 de Bosnische regering niet meer het krediet had waarover ze in het begin van de oorlog beschikte. De Bosnische manipulatie van het leed van de vluchtelingen uit Srebrenica op Tuzla Air Base wekte bij veel journalisten weersin. Kort daarna trok het dreigende Kroatische offensief, Operatie Storm, al snel de aandacht weer weg. Het waren in het algemeen de *old Bosnia hands* onder de journalisten, die de verschrikkingen uit de eerste oorlogsjaren hadden meegemaakt, bij wie het wantrouwen over het lot van de mannen van Srebrenica niet doofde. Veel ervaren journalisten waren er niet meer in 1995; de schijnbare uitzichtloosheid en de gruwelijkheid van de oorlog leidden tot een grote doorstroming onder journalisten. Hun traumatische ervaringen werkten grofweg op twee manieren uit: of ze keerden de oorlog de rug toe, of ze doken juist met grotere verbeterheid

en gedrevenheid in het conflict om de waarheid boven water te halen. Aan Nederlandse kant waren dat er maar weinig. De meeste Nederlandse journalisten richtten zich op het 'Haagse' Srebrenica-verhaal. Op dat punt manifesteerde zich wel een duidelijk verschil met de buitenlandse pers. De grote verhalen over de massaslachting in het najaar van 1995 waren van de hand van buitenlandse journalisten. De eerste monografieën waarin de val van Srebrenica in breed perspectief, maar ook in de diepte werd uiteengezet, waren echter wel weer van Nederlandse hand: van de wetenschappers Norbert Both en Jan Willem Honig, docent aan het *Department of War Studies* van het *King's College* in Londen, en van Frank Westerman en Bart Rijs, die tot de weinige Nederlandse journalisten behoren die in Bosnië zelf op onderzoek zijn uitgegaan.

Potocari bij Srebrenica, voorjaar 2002. (Foto Reuters/Damir Sagolj)

CONCLUSIES

1. Op de redactie van *de Volkskrant* lag de nadruk zeker in de eerste fase van de Balkanoorlog op de opinievorming, zowel binnen de organisatie van de krant, als in de kolommen. De discussies gingen vooral over standpuntbepalingen, veel minder over feitenonderzoek door verslaggevers. Er was op de redactie van *de Volkskrant* bij het uitbreken van het Balkanconflict geen sprake van vooringenomenheid. De redactie heeft in de tweede helft van 1992 de Serviërs tot boosdoeners bestempeld. Die keuze kwam tot stand op basis van de feiten, zoals zich die in het conflict voordeden. Als er aanleiding toe was, zoals in de Krajina, werden ook anderen, in dit geval de Kroaten, aangemerkt als de *bad guys*.
2. Die keuze werd duidelijk gemaakt in commentaren en columns. Ze werkte niet door in de selectie van verslaggevers in hun feitelijke verhalen. De correspondenten en verslaggevers werden nauwelijks begeleid vanuit Amsterdam.
3. De verslaggeving werd meestal overgelaten aan journalisten zonder oorlogservaring en zonder specifieke kennis van Joegoslavië. Het waren veelal freelancers. Zij werden niet of zeer gebrekkig begeleid. Dat de eigen berichtgeving in Joegoslavië niettemin op peil bleef, was geen gevolg van bewust beleid. Het was vooral een gevolg van de inzet van beginnende correspondenten als Frank Westerman en Bart Rijs, die zich met kunst en vliegwerk snel ontwikkelden tot gezaghebbende oorlogscorrespondenten.
4. Gebrek aan belangstelling op de redactie in Amsterdam voor zelfstandig journalistiek onderzoek leidde ertoe dat belangrijke ontwikkelingen, zoals de groeiende anti-Moslimhouding van Dutchbat en de overhaaste aftocht van de Moslimstrijders uit Srebrenica, de redactie konden ontgaan.
5. Er zijn in *de Volkskrant* geen afwijkende standpunten genegeerd. In elke fase van het conflict werd er naast de eigen mening ruimte gemaakt voor oppositionele

geluiden. Zowel in eigen opiniërende stukken als op de Forum-pagina's.

6. De organisatie van de redactie van *de Volkskrant* was onvoldoende berekend op het volgen van dit complexe langdurige internationale conflict. Zeker nadat door de inzet van Dutchbat het Nederlandse aspect in deze oorlog groter was geworden, werkten deelredacties volslagen langs elkaar heen. Bij hoge uitzondering werd overlegd. Nooit werd het Srebrenica-dossier bewust tot een journalistiek speerpunt verheven. De rol van de hoofdredactie was in de opinievorming minimaal en in de organisatie geheel afwezig.
7. Rond de val van Srebrenica en in de nasleep ervan

kwam het onderwerp vrijwel geheel in handen van de Haagse redactie, die sterk leunde op de informatie die door het ministerie van Defensie naar buiten werd gebracht. Ook in deze fase verzuimde de krant zelfstandig onderzoek te plegen om erachter te komen wat er werkelijk was gebeurd in de enclave.

8. Over de hele linie heeft *de Volkskrant* de Balkanoorlog niet slechter verslagen dan de andere landelijke kranten in Nederland. De lezer werd een vrij compleet, doorgaans evenwichtig beeld voorgeschoteld. Zwakste punten waren: een gebrekkige interne organisatie en een tekort aan inzet bij het zelfstandig achterhalen van de feiten in Bosnië.

AANBEVELINGEN

1. De redactie moet bij langlopende gecompliceerde onderwerpen mensen vrijmaken voor een speciaal team, eventueel een aparte deelredactie, zoals tijdens de Golfoorlog. De hoofdredactie moet daarbij aan de hand van een draaiboek veel meer sturend optreden dan tot nu toe is gebeurd.
2. In de berichtgeving moet de nadruk meer komen te liggen op feitenonderzoek. Opinievorming vindt plaats op basis van het verzamelde feitenmateriaal. Daarbij moeten ook de teksten van persbureaus, *The New York Times*, *The Guardian* en anderen maximaal worden gebruikt.
3. *De Volkskrant* moet expertise opbouwen en doorgeven in oorlogsverslaggeving, zodat niet steeds het wiel uitgevonden moet worden door onervaren nieuwkomers. De begeleiding van verslaggevers en correspondenten moet worden verbeterd.
4. De discussie op de redactie over het standpunt dat *de Volkskrant* inneemt over belangrijke onderwerpen als de Balkanoorlog, de Oorlog tegen het Terrorisme of een aanval op Irak, moet worden verbreed. Een taak voor de hoofdredactie.
5. Met zelfstandig onderzoek moet worden voorkomen dat *de Volkskrant* in belangrijke conflictsituaties vrijwel uitsluitend afhankelijk wordt van overheidsvoorlichting.

HOOFDSTUK 4: PUBLICATIES 1991-1993

1991 / 1992

Op 31 december 1991 riepen een paar redacteuren van *de Volkskrant* (en van *NRC Handelsblad*) elk in hun eigen krant op tot een brede burgerbeweging tegen de oorlog in Joegoslavië: 'Joegoslavië schreeuwt om actie Europese burgers'. Zij vroegen zich af wat het verschil was tussen de oorlog in Joegoslavië en die in Vietnam. Om publieke verontwaardiging op te roepen, moeten burgers zich kunnen identificeren met de slachtoffers van een oorlog. In Vietnam werd aan deze voorwaarde voldaan. Maar de oorlog in Joegoslavië liet (nog) geen duidelijk beeld zien van de *bad guys* en de *good guys*, dus wie de agressor was en wie het slachtoffer. Toen de brieven verschenen, was de situatie in Joegoslavië wel gespannen, maar het was nog geen oorlog. Ruim een maand later, in februari 1992, besloot de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties om een vredesmacht voor Kroatië te vormen, op 8 juni gevolgd door een vredesmacht voor Bosnië-Herzegovina. Nederland bood prompt aan bij te dragen aan de vredesmacht voor Bosnië. De directe aanleiding was dat in de zomer van 1992 - de oorlog in Bosnië was toen al enkele maanden aan de gang - de eerste berichten verschenen over het bestaan van gevangenkampen in Bosnië, waar de Serviërs een onbekend aantal mannelijke Moslims gevangen hielden. De kranten, ook *de Volkskrant*, publiceerde foto's van uitgemergelde mannen achter prikkeldraad in het Omarska-kamp. Bij de eerste berichten over de gevangenkampen kwam meteen ook de kwestie aan de orde wie de hoofdschuldige was van het gewapende conflict in Bosnië. Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) concludeerde na een analyse van de berichtgeving in 1992 in de Nederlandse landelijke dagbladen dat volgens deze kranten met name de Bosnische Serviërs wreedheden begingen en de mensenrechten schonden. *De Volkskrant* bleek in 81,1 procent van haar berichtgeving over Bosnië sleutelwoorden te gebruiken

als 'gevangenkampen', 'etnische zuivering', 'marteling', 'deportatie' en 'plundering', waarbij het begrip 'gevangenkampen' het meest werd gebruikt. *NRC Handelsblad* bleef met 80 procent overigens niet ver achter bij *de Volkskrant*, zij het dat *de Volkskrant* vaker het begrip 'gevangenkampen' gebruikte en *NRC Handelsblad* het begrip 'etnische zuivering'. Alle kranten tezamen schreven in 1992 bijna 80 procent van de vermeende misdaden en schendingen van de rechten van de mens toe aan de Bosnische Serviërs. Voor de Kroaten gold iets meer dan tien procent, en voor de Moslims 4,2 procent. In *de Volkskrant* van 14 augustus 1992 zou cultureel antropoloog Gremaux betogen dat de berichtgeving over de oorlog in Bosnië sterk vertekend was ten nadele van de Serviërs: zij werden stelselmatig als agressors beschreven, de Bosniërs als verdedigers. Volgens Gremaux werd gemakshalve vergeten dat 200 duizend Serviërs door de oorlog van huis en haard werden verdreven. Overigens had verslaggever Ewoud Nysingh toen al in *de Volkskrant* in een reportage de wreedheden van extreem-rechtse krachten in het Kroatische leger beschreven. Het nieuws en de beelden over de gevangenkampen leidden tot spontane acties van Nederlanders om Joegoslavische vluchtelingen op te vangen; de Tweede Kamer wenste een ruimer toelatingsbeleid voor vluchtelingen uit Joegoslavië. 'Ruim vierduizend gastgezinnen willen Joegoslaven opvangen', schreef *de Volkskrant* op 18 augustus 1992. Een week eerder, op 12 augustus 1992, had de krant ervoor gepleit zoveel mogelijk vluchtelingen toe te laten. Voorts bleek de Nederlandse bevolking na de schrikbeelden uit Bosnië voor een militaire interventie te zijn. Peilingen duiden op een ruime meerderheid van het Nederlandse volk die zo'n ingrijpen wenste, ook als daarbij slachtoffers zouden vallen. Sinds begin augustus 1992 pleitte ook *de Volkskrant* voor militair ingrijpen

'Waarom wordt er niet ingegrepen in Bosnië?', vroeg de krant zich in die maand af. In de koppen en de aanhef van artikelen bleek *de Volkskrant* een tamelijk interventionistische houding aan te nemen, waar *Trouw* en *NRC Handelsblad* nog terughoudend waren.

Deskundigen op de opiniepagina van *de Volkskrant* stonden positief tegenover militair ingrijpen. Zo verweet columnist Anthony Lewis van *The New York Times* in *de Volkskrant* van dinsdag 4 augustus de Amerikaanse president Bush (de vader) veel te passief te zijn in zijn houding ten opzichte van Joegoslavië. Hij vergeleek Bush met Neville Chamberlain die door zijn toegeevende houding tegenover Hitler diens oorlogszucht zou hebben aangewakkerd. Lewis: 'Als iemand moet worden vergeleken met Hitler is het eerder Slobodan Milosevic, de uitvinder van de etnische schoonmaak.'

Op 5 augustus 1992 riepen Joris Voorhoeve en Theo van den Doel, beiden verbonden aan het instituut 'Clingendael', Nederland op om het initiatief tot actie te nemen in Bosnië. Ook zij plaatsten de gebeurtenissen in het licht van de Tweede Wereldoorlog: volkerenmoord, concentratiekampen en wreedheden van de nazi's in Polen. Daarom werd het tijd om gewapenderhand in te grijpen. Diezelfde dag concludeerde *Volkskrant*-redacteur André Roelofs dat het Westen de Servische veroveringen accepteerde. De internationale gemeenschap had twee opties: óf accepteren óf militair ingrijpen. Het eerste was verwerpelijk, het tweede riskant. Roelofs was in toenemende mate voor ingrijpen.

Op 8 augustus 1992 riep columnist Martin Woollacott van *The Guardian* (*de Volkskrant* heeft een contract met die Britse krant om artikelen over te nemen) ertoe op de Serviërs militair een nederlaag te bezorgen en zo Milosevic ten val te brengen. Twee dagen later publiceerde *de Volkskrant* een artikel van Margaret Thatcher die meende dat de Servische politiek de barbarij van Stalin en Hitler combineerde. In een commentaar op 12 augustus 1992 verweet *de Volkskrant* de Verenigde Naties en de Europese Unie dat zij zorgvuldig de schuldvraag in het Bosnische conflict vermeden en zich onpartijdig opstelden. De krant wees erop dat Servië een aanvalsoorlog voerde, waarbij de etnische schoonmaak de door de Serviërs veroverde gebieden rijp moest maken voor annexatie. 'Alleen een geloofwaardige

militaire dreiging zal de Servische leiders overtuigen', concludeerde de krant.

Op 14 augustus 1992 schreef verslaggever Ewoud Nysingh dat de Serviërs de Servische burgers in Kroatië en Bosnië-Herzegovina vanaf 1988 stelselmatig van wapens hadden voorzien, en dat Servische media jarenlang tegen het 'fascistische en islamitische gevaar' hadden gewaarschuwd. Het Joegoslavische leger en de Cetniks dwongen deze Serviërs nu om de wapens tegen Kroaten en Moslims te gebruiken. Volgens Nysingh zouden de Serviërs echter niet tegen een militaire interventie bestand zijn.

Verslaggever Hans Moleman zette in augustus 1992 in een interview met luitenant-kolonel Duine, docent aan de Koninklijke Militaire Academie, daarentegen de risico's van een militair optreden in Bosnië op een rijtje. Het NIOD kwam, dit alles overziende, tot deze conclusie: 'Samengevat is de conclusie dat de berichtgeving in augustus 1992 de toon zette voor de stemming die in Nederland ging heersen: de Serviërs waren de *bad guys*, de Moslims de slachtoffers.' Die conclusie gold overigens niet uitsluitend *de Volkskrant*. Wat deze krant betreft kwam het NIOD tot de volgende slotsom: In de tweede helft van augustus 1992 was de spanning tussen "bevlogen moralisten" en "verstandige realisten" voortdurend herkenbaar in de vele analyses, commentaren en achtergrondartikelen in *de Volkskrant*. Zo werd er veelvuldig gepleit voor militair ingrijpen. Morele overwegingen leken meer gewicht in de schaal te leggen dan de risico's van ingrijpen. Verder nam het aantal verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog af, en een analogie met Palestijnen kwam nadrukkelijker naar voren en fungeerde als schrikbeeld voor Europa. Voorts werd de historische en godsdienstige achtergrond van het conflict (Moslims tegen christenen) tamelijk uitvoerig belicht. De Serviërs werden ook in de tweede helft van augustus 1992 gezien als de grootste boosdoeners, een beeld dat enigszins gerelativeerd werd door de aandacht voor de slachting van katholieke Kroaten in 1940 door orthodoxe Serviërs en door de stelling van onder anderen Gremaux dat de Moslims niet nalieten om de Serviërs te provoceren in de hoop daarmee een interventie naderbij te brengen.'

Op maandag 31 augustus 1992 luidde de kop in

de Volkskrant: 'Mortiergranaat richt bloedbad aan op drukke markt in Sarajevo'. Volgens de Verenigde Naties was het geen toeval. Maar de Bosnisch-Servische leider

Radovan Karadzic wees de Moslims als de daders aan: zij hadden de afspraken van de Joegoslavië-conferentie willen saboteren.

1993

In augustus 1992 is volgens het NIOD de publieke opinie over 'militaire interventie' voor een belangrijk deel al gevormd. De kern van dat debat – het dilemma van 'bevlogen moralisten versus de verstandige realisten', de afweging van morele onaanvaardbaarheid versus militaire risico's – was ongewijzigd gebleven. In augustus 1992 werd de toon gezet voor het interventiedebat zoals dat in 1993 in de media en de politiek werd voortgezet. In de loop van 1993 werd het debat over al dan niet interveniëren steeds specifiek, waarbij het ging om verschillende vormen van militaire interventie en het risicoprofiel.

In de berichtgeving, analyses en commentaren van *de Volkskrant*, toegespitst op een eventuele Nederlandse bijdrage aan een vredesmacht, ontstaat de indruk dat Nederlandse politici redelijk positief staan tegenover militaire interventie. *De Volkskrant* zelf is in haar commentaren ook voor militaire interventie in Bosnië. Begin januari 1993 verklaarde de Franse minister van Buitenlandse Zaken Roland Dumas dat Frankrijk desnoods alleen en met militair geweld vrouwenkampen in Bosnië zou gaan bevrijden. PvdA-leider Wim Kok pleitte eveneens voor militair ingrijpen. 'We kunnen de zaak niet op zijn beloop laten', citeerde *de Volkskrant* Kok. Maar hij wenste wel dat een interventie onder de vlag van de Verenigde Naties zou geschieden.

In de krant begon opnieuw een discussie over wel of niet ingrijpen. Zo bepleitte Joris Voorhoeve (Clingendael) een beperkt ingrijpen, terwijl historicus Henri Beunders verwachtte dat de Nederlandse steun wel zou verdwijnen zodra er doden gingen vallen. Bemiddelaar Lord David Owen uitte in *de Volkskrant* zijn twijfels over ingrijpen. Intussen werd in Nederland een 'Joegoslavië-moeheid' geconstateerd.

Op 9 maart 1993 bleek in de Tweede Kamer grote overeenstemming te bestaan over het sturen van

Nederlandse grondtroepen naar Bosnië. Nu werd de vraag actueel wie de regering als VN-macht naar Bosnië wilde sturen. Mochten het dienstplichtigen zijn? Zouden ze slechts op vrijwillige basis gestuurd kunnen worden? *De Volkskrant* besteedde van alle landelijke dagbladen de meeste aandacht aan deze discussie. De krant kwam tot de conclusie dat de Nederlandse regering er niet aan ontkwam om dienstplichtigen naar Bosnië te sturen, want het Nederlandse bataljon moest uit zwaar bewapende gevechtstroepen bestaan en dat kon toen alleen met dienstplichtigen, schreef de Haagse defensiespecialist van *de Volkskrant*, Wio Joustra, op 19 maart 1993.

Intussen meldde op het meningenfront Mient-Jan Faber zich in *de Volkskrant* met felle kritiek op het voornemen een VN-macht naar Bosnië te sturen die het Vance/Owenplan moest realiseren, dat in een opdeling van Bosnië voorzag. Faber ergerde zich aan het 'gemak' waarmee door de hele Tweede Kamer werd gepleit om troepen te sturen, terwijl de politiek al anderhalf jaar toekeek bij een gruwelijke oorlog. In Srebrenica toonde de Franse VN-generaal Morillon moed toen hij besloot net zo lang in Srebrenica te blijven tot de Serviërs de hulpkonvooien voor de burgers niet meer zouden blokkeren. 'Morillon bejubeld als held na moedig besluit', schreef *de Volkskrant* op 17 maart 1993.

Op 30 april 1993 noteerde *de Volkskrant* dat de 'Doe-Iets-Brigade' richting Bosnië oprukte. Het was een inleiding op twee artikelen over al dan niet ingrijpen in Bosnië. Buitenlandredacteur Joris Cammelbeeck vroeg zich af of het Westen moreel wel verplicht was om tot actie over te gaan en of een mislukte interventie niet veel erger was dan niets doen? Cammelbeeck: 'Alle morele opwindingen spijt, zal een rationele afweging moeten worden gemaakt bij het beantwoorden van de vraag of er militair moet worden ingegrepen. Bosnië is geen Auschwitz.'

Maar Theo van den Doel en Dick Leurdijk, beiden verbonden aan Clingendael, concludeerden dat het risicomijdend gedrag van het Westen slechts geleid had tot verergering van de situatie. Uitvoering van Vance/Owen had geen kans van slagen. De tijd voor diplomatieke oplossingen was voorbij. Het Westen moest meer risico's nemen.

Op 7 mei 1993 nam de Veiligheidsraad de resolutie aan die behalve Srebrenica ook Tuzla, Gorazde, Bihac, Sarajevo en Zepa verhief tot *safe areas*. Unprofor en zijn hulporganisaties in Bosnië kregen bijgevolg recht op vrije en onbelemmerde toegang tot deze gebieden. Maar de internationale gemeenschap bleek verdeeld. De Verenigde Staten wilden geen grote risico's lopen, en Europa was beducht voor luchtaanvallen op Servische stellingen vanwege de kans dat de Serviërs wraak zouden nemen tegen de VN-soldaten op de grond. Theo Brinkel van het wetenschappelijk instituut van het CDA vond in *de Volkskrant* van 30 juni 1993 dat de

westerse onwil om te interveniëren getuigde van grove nalatigheid. De Britse minister van Buitenlandse Zaken Douglas Hurd schreef op 2 juli 1993 in een bijdrage voor *de Volkskrant* dat hij opheffing van het wapenembargo de laatste optie achtte. Hurd: 'We trekken onze handen niet van Bosnië af, maar gebruiken ons verstand.'

In de tweede week van juli 1993 bleek de 'Joegoslavië-moeheid' nog springlevend. In een politieke prent van Jos Collignon zegt een tv-verkoper over een toestel: 'Hij schakelt zelf naar een ander net bij het woord Bosnië.' Intussen hekelde Anet Bleich op 21 juli 1993 dat er nog steeds geen VN-troepen naar Bosnië waren gestuurd. 'De kans bestaat dat Sarajevo valt, voordat de beloofde VN-troepen arriveren', vreesde ze. Op donderdag 29 juli voerden de vaste kamercommissies voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking een speeddebat met ministers over de onmacht omtrent Bosnië. In een nieuwsanalyse schreef Wio Joustra in de

Tekening van Jos Collignon in *de Volkskrant* van 7 juli 1993

krant: 'Kamer uit gevoelens van onmacht en frustratie.' Intussen werd in Genève weer onderhandeld over een Owen/Stoltenbergplan (de Zweed Stoltenberg had namelijk de Amerikaan Vance afgelost). Dat plan voorzorg in een opdeling van Bosnië in een Servisch-, Kroatisch- en Moslimdeel). In *de Volkskrant* van 29 juli vergeleek Jan Siccama dat nieuwe plan met het beruchte Hitler-Stalin-pact. Het plan, aldus Siccama, is een schijnoplossing. Het leidt niet tot vrede. Eind augustus 1993 bezochten de bemiddelaars minister van Buitenlandse Zaken Kooijmans in Den Haag. Kooijmans stond zeer kritisch tegenover de nieuwe voorstellen. Op 25 augustus had Ewoud Nysingh het eigenzinnige optreden van Lord Owen gehekelde in een voorbeschouwing op het bezoek. Owen had het nieuwe vredesplan gelanceerd zonder tevoren te overleggen met Europese ministerraad van Buitenlandse Zaken. Begin september 1993 circuleerden de eerste berichten dat Nederland vanaf begin 1994 gevechtstroepen beschikbaar zou stellen voor de VN-macht in Bosnië. Het betrof het eerste parate bataljon van de luchtmobiele brigade van de Koninklijke Landmacht. Uitzending van dit bataljon werd afhankelijk gemaakt van een daadwerkelijke vredesregeling voor Bosnië. Het debat over Bosnië luwde vervolgens heel even, omdat in Washington een akkoord tussen Palestijnen en Israël werd getekend.

Volkskrant-redacteur Nysingh beschouwde het Owen/Stoltenbergplan als 'eigenlijk onaanvaardbaar'. Nysingh: 'Als je niet uitkijkt, ga je het nog gewoon vinden ook.' Eind september verwierp het Bosnische parlement het Owen/Stoltenbergplan. Begin september onthulde een VN-onderzoekcommissie het mogelijke bestaan van 98 massagraven in voormalig Joegoslavië. Op 3 september noteerde *de Volkskrant*: Oók Kroaten folteren nu Moslims in concentratiekampen. En op 16 september 1993 berichtte *de Volkskrant* dat ook Moslimsoldaten oorlogsmisdrijven pleegden: 'Moslims slachten burgers af'. Begin oktober bracht de Tweede Kamer een bezoek aan de Nederlandse transport- en verbindingseenheden in Bosnië. *De Volkskrant* liet op 6 oktober 1993 PvdA-Kamerlid Maarten van Traa waarschuwen dat Nederland zich wel twee keer moest bedenken om troepen te

leveren voor de vredesmacht, omdat het erg moeilijk zou zijn om een goed mandaat te ontwikkelen voor die vredesmacht. De majoor Planqué van de Koninklijke Landmacht schreef vervolgens op 11 oktober in *de Volkskrant* dat de politici nog steeds niet goed genoeg hadden nagedacht over wat crisisbeheersing, *peace keeping* en *peace enforcing* in de praktijk konden betekenen. 'Er zal per definitie in zeer onoverzichtelijke gebieden en situaties moeten worden opgetreden. Het is goed dat tevoren te beseffen.'

Twee dagen eerder, op 9 oktober 1993, had Wio Joustra een interview gehad met luitenant-generaal van de landmacht Couzy over opbouw en uitrusting van de luchtmobiele brigade. Hij beoordeelde de uitzending van Dutchbat toen eerder positief dan negatief. Couzy: 'Ik heb altijd op zorgvuldige besluitvorming aangedrongen en dat blijf ik doen. Als dat gebeurt en het politieke antwoord is ja, dan gaan wij.' André Roelofs veronderstelde op 1 oktober dat de NAVO een zucht van verlichting moet hebben geslaakt toen de Bosnische Moslims het plan van Owen en Stoltenberg afwezen. Roelofs: dat verloor de NAVO van de taak een onuitvoerbaar plan uit te voeren.

Begin november 1993 vroeg VN-secretaris-generaal Boutros Ghali Den Haag officieel om een bijdrage te leveren. Nog was niet duidelijk waar de Nederlandse eenheid ingezet zou worden. Op 13 november 1993 besloot het kabinet dat de troepen naar Bosnië gingen. *De Volkskrant* meldde expliciet dat nog steeds niet bekend was in welk veilig gebied de eenheid gelegerd ging worden en dat Nederland als voorwaarde had gesteld dat de eenheid zoveel mogelijk in een aaneengesloten gebied werd ingezet. Volgens *de Volkskrant* vond luitenant-generaal Couzy de uitzending 'volledig verantwoord.' Er zit geen lucht tussen de opvattingen van minister Ter Beek van Defensie en mij hierover.' *De Volkskrant* meldde verder dat de gevechtstroepen 'robuuster' zouden kunnen optreden dan de verbinding- en transporteenheden die al in Bosnië waren. Maar het overleg over opdracht en voorwaarden ging nog door.

Tijdens de Raad van Europese ministers in Luxemburg bleek dat de Europese liefde voor de Bosnische leider Izetbegovic intussen was bekoeld. Ewoud Nysingh

reageerde in *de Volkskrant* cynisch over de daadkracht van de Europese Unie. Hij vreesde dat de VN-troepen uit Bosnië zouden worden teruggetrokken en dat Bosnië inderdaad zou worden opgedeeld. Mient Jan Faber riep in *de Volkskrant* van 18 november 1993 de Verenigde Naties en de Europese Unie op om de *safe areas* te beschermen en de strijdende partijen via ultimata te dwingen ermee in te stemmen.

Eind november van dat jaar vergaderden de Europese ministers in Genève voor overleg met de drie strijdende partijen. Minister Kooijmans toonde zich weinig optimistisch over de onderhandelingen. Anet Bleich had op 1 december in *de Volkskrant* geen goed woord over voor de opstelling van de Europese Unie en Lord Owen. Ze verweet Owen dat hij zich liet leiden door teleurstelling en rancune vanwege de hardere opstelling van de Moslims. Maar hij dankte het volgens Bleich aan zijn eigen plannen waarmee hij de Moslims onder druk had gezet om het streven naar een multi-etnisch Bosnië te laten varen.

Minister Kooijmans bracht in december een bezoek aan Sarajevo. In *de Volkskrant* verweet Wio Joustra Kooijmans dat diens activistische opstelling ertoe had geleid dat Nederland in de Europese Unie in een politiek isolement was geraakt en dat Bosnische politici Kooijmans meer en meer als laatste strohalm en vertrouwensman waren gaan beschouwen. 'Een al te assertieve rol in het intensieve diplomatieke verkeer van de komende dagen voor de vredesregeling zal met de nodige argwaan worden gadeslagen in Londen, Bonn en Parijs. En een al te zeer aan de Moslims gelieerde houding zal Nederland bepaald niet in dank worden afgenomen door Kroaten en Serviërs. Ziedaar het dilemma van een bezielde Bosnië-beleid', aldus Joustra op 17 december 1993.

Begin december arriveerde een brief van minister van Defensie Relus ter Beek bij de Tweede Kamer: de luchtmobiele brigade ging in januari 1994 opereren in Srebrenica en Zepa. Vervolgens werd op 22 december bericht dat de uitzending niet doorging. *De Volkskrant* vermoedde dat het op afstel zou uitlopen. Maar uiteindelijk vertrok het Nederlands bataljon eind januari 1993 naar Srebrenica en Zepa. Het NIOD vatte deze periode als volgt samen: 'Uitstel, onduidelijkheden rond

de geweldsinstructie, de tegenwerking van de Serviërs en de daarop volgende onderhandelingen over de voorwaarden waaronder de Nederlandse eenheid in Srebrenica en Zepa gelegerd zal worden, vormen een goede voedingsbodem voor het voortzetten van de discussie over "militair ingrijpen" en de Nederlandse bijdrage aan een interventie.' In Nederland bleken sommige generaals te twijfelen aan een militaire interventie, anderen waren vierkant tegen. VN-gezant Mazowiecki bracht in december een rapport uit over de mensenrechten in Joegoslavië. Op 8 december citeerde *de Volkskrant* hem: 'In Bosnië-Herzegovina zijn dit jaar de etnische zuiveringen, de executies van burgers, massaarrestaties en verkrachtingen onverminderd doorgaan. Het nieuwe element in 1993 is dat de grootscheepse schendingen van de mensenrechten niet langer in hoofdzaak voor rekening van de Serviërs komen. Kroaten en sinds enkele maanden ook regeringsgetrouwe Moslims maken zich er schuldig aan.' Het Kerstbestand van 1993 hield niet stand. 'Misschien helpt bidden nog', zette *de Volkskrant* boven ingezonden brieven over Joegoslavië. Met een paginagroot verhaal sloot de krant een jaar van 'praten en vechten' in Joegoslavië af. 'Het einde van een dramatisch mislukte bemoeienis van de Europese Unie en de VN met het bloedvergieten in het voormalige Joegoslavië is in zicht. Nog even, dan is alles geprobeerd, heeft niets een uitweg geboden en zit er niets anders meer op dan de Bosniërs, de Kroaten en de Serviërs alleen te laten met hun onbegrijpelijke, zinloze oorlog. Misschien zullen de westerse landen ook in 1994 weer voedselhulp sturen naar de hongerigen en geneesmiddelen naar de gewonden en zieken. Maar de hoop dat van buitenaf een oplossing voor de waanzin kan worden aangedragen, is een illusie gebleken.' Kop boven de pagina: 'Einde van een ideaal'. Maar op 20 januari vertrokken verkenners van de brigade naar Srebrenica, terwijl opnieuw vragen werden opgeworpen over de veiligheid van Dutchbat. Een NIPO-onderzoek wees volgens *de Volkskrant* uit dat 57 procent van de Nederlanders het met Ter Beek eens was dat het risico aanvaardbaar was, en 29 procent achtte uitzending van Dutchbat een 'onaanvaardbaar risico'. Anet Bleich zag op 25 januari 1994 nog drie opties. Eerste optie: druk opvoeren op oorlogvoerende partijen,

met name op de Serviërs, door te dreigen met lucht-aanvallen. Tweede optie: doorgaan met humanitaire hulpverlening en voortzetten van de vredesonderhandelingen voor acceptatie door strijdende partijen van het Owen/Stoltenbergplan. Laatste optie: de VN-militairen uit Bosnië terugtrekken zolang er geen akkoord is en de VN-aanwezigheid de oorlog verlengt.

Op 27 januari 1994 publiceerde *de Volkskrant* de hoofdpunten van de geweldsinstructie voor Dutchbat: gebruik van geweld is alleen toegestaan ter zelfverdediging; vuren op een persoon mag uitsluitend als deze een vijandelijke handeling pleegt die naar alle waarschijnlijkheid levensbedreigend is en als er geen andere manier is om de handeling te doen ophouden.

HOOFDSTUK VIJF: PUBLICATIES 1995

De berichtgeving in *de Volkskrant* over de rol van Dutchbat III, de val van Srebrenica in 1995 en de nasleep daarvan, week structureel niet opvallend af van de weergave in de drie andere Nederlandse landelijke dagbladen, *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *De Telegraaf*. *De Volkskrant* legde haar eigen accenten, maar in grote lijnen richtten de kranten zich op dezelfde onderwerpen, met een sterke nadruk op de Nederlandse betrokkenheid in het Bosnische conflict. Dat blijkt uit het chronologisch overzicht dat The Amsterdam School of Communications and Research maakte over de periode 1 januari tot 31 juli 1995.

In vergelijking met 1993, toen de verslaggeving zich vooral concentreerde op een mogelijke uitzending van Nederlandse blauwhelmen, schetsen de vier dagbladen twee jaar later een minder complex beeld van het conflict in Joegoslavië. Het was nog steeds een ingewikkelde situatie.

In de eerste maanden van het jaar leden de Nederlandse bevolking en de pers duidelijk onder Joegoslavië-moeheid. In de periode van 1 januari tot begin mei verschenen er in de vier kranten 1683 artikelen over Joegoslavië met daarin 32.304 uitspraken over het conflict. Er was sprake van een sluimerende aandacht met enkele honderden artikelen per week, tot er begin mei VN-soldaten werden gegijzeld.

Toen schoot het aantal omhoog tot 3000, maar de echte piek deed zich pas voor in de week van de val van Srebrenica en de twee weken daarna, vierduizend artikelen per week. 'Een patroon dat voedsel geeft aan de veronderstelling dat Joegoslavië in 1995 pas echt nieuws wordt als de vijandelijkheden zich niet langer beperken tot de strijdende partijen onderling, maar ook VN-soldaten direct bloot staan aan levensbedreigende situaties', concluderen de onderzoekers van ASCoR. *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* ontlopen elkaar niet veel in aandacht voor Joegoslavië. Vooral in de aanloop naar de val van Srebrenica ruimen deze kranten aanzienlijk meer ruimte in dan *Trouw* en *De Telegraaf*. *De Volkskrant* blijft iets achter bij het gemiddelde waar

het nieuwsberichten betreft, maar scoort hoog met achtergrondverhalen. *NRC* en *Volkskrant* ontlopen elkaar niet veel in presentatie. Ze gebruiken minder vaak Nederlandse betrokkenen als bron dan *Trouw* en *Telegraaf*. *De Telegraaf* richt zich het sterkst op de Nederlandse deelnemers in Joegoslavië, *NRC* en *Volkskrant* het minst.

De verschillen tussen de dagbladen in aanpak zijn gering. Evenals in 1993 worden de Moslims het vaakst genoemd als de aanvallende partij, zolang het gaat om gevechten tussen geregelde troepen. Bij aanvallen op burgers worden de Serviërs in 80 procent van de gevallen genoemd als agressor. Ook hier geen opvallende verschillen. In *De Telegraaf* en *de Volkskrant* worden de Moslims nog het meest als agressor genoemd.

Uit een analyse van het taalgebruik, blijkt dat in de teksten vooral het optreden van de Servische militairen van negatieve kwalificaties wordt voorzien.

In *de Volkskrant* komt dat naar verhouding nog het minst voor (67 procent van alle kwalificaties over de militaire partijen), in *De Telegraaf* het meest (90 procent).

In de commentaren en analyses over de strijdende partijen is *de Volkskrant* het meest genuanceerd. In 50 procent van de gevallen wordt geoordeeld over de Serven, tegen 45,5 en 4,5 procent in geval van Moslims en Kroaten. In hun opvattingen zijn de kranten zeer uitgesproken over de strijdkrachten van de drie partijen. Over de Servische troepen wordt uitgesproken negatief geoordeeld, over de Moslimtroepen behoorlijk positief. Kortom: wat dit aspect van de berichtgeving betreft zijn volgens ASCoR de rollen van *good guy* en *bad guy* in 1995 helder verdeeld. Het positieve oordeel over de Moslimtroepen komt vrijwel geheel voor rekening van *de Volkskrant*.

In 1995 bevestigen de kranten volledig het beeld van de Serviërs als *bad guys*, dat in 1993 al ontstond. Een typerend voorbeeld van dat sjabloon is de analyse van Anet Bleich op 15 juli 1995, enkele dagen na de val van Srebrenica, in *de Volkskrant*. Fel uithalend naar de strategie die de VN heeft gevolgd, schrijft zij: 'Mijnheer

Mladic en zijn "president" Karadzic zijn namelijk – dat hebben ze deze week opnieuw overtuigend bewezen – ordinaire racisten of desgewenst fascist. (...) Ze hebben het bewezen tegen alle voorspellingen in van goed ingevoerde VN'ers ter plekke, die tot een uur voor het gebeurde bleven zeggen dat de strijdkrachten van Mladic Srebrenica niet zouden willen veroveren, want het etnisch zuiveren, van veertigduizend Moslims was toch ook voor hen wel wat veel. Nou proficiat, de operatie is gesmeerd verlopen!'

In 1995 zijn de dagbladen zeer eensgezind in het aanwijzen van de Serviërs als plegers van wandaden: de verschillen tussen de vier dagbladen zijn vrijwel te verwaarlozen. Als we kijken naar de mening van *de Volkskrant* over zaken als terugtrekking van VN (tegen), luchtaanvallen (licht voor), militaire interventie en inzetten snelle reactiemacht (tegen) en gebruik van geweld door VN (voor), dan wijkt de krant daarmee niet opvallend sterk af van andere dagbladen.

Vanaf 1992 is in de onderzochte dagbladen het standpunt 'Bosnische Serviërs zijn de agressor, de Moslims het slachtoffer' met grote regelmaat uitgedragen. Met grote regelmaat, maar nooit zonder tegenspraak. Ook in *de Volkskrant* is in de berichtgeving, analyses en (hoofd)redactionele commentaren geschreven en betoogd dat alle betrokken partijen in voormalig Joegoslavië zich schuldig maken aan gruweldaden. Soms met, soms zonder de toevoeging 'het meest van allen maken de Bosnische Serviërs zich schuldig aan oorlogsmisdaden'.

De discussie over dit punt is politiek relevant omdat er een directe relatie bestaat met de discussie over de vraag of met militaire middelen vrede in voormalig Joegoslavië afgedwongen moet en/of kan worden (*peace enforcing*). Kort gezegd komt het erop neer dat wie vast overtuigd is van het *good guys - bad guys* schema van Moslims als slachtoffer en Bosnische Serviërs als agressor, doorgaans pleit voor afdwingen van vrede met militaire middelen, aldus ASCoR. Wie afdingt op dit schema en betoogt dat het conflict aanzienlijk ingewikkelder ligt dan met dit schema gesuggereerd wordt, pleit doorgaans voor het voortzetten van de *peace keeping*-missie van de VN. Dat patroon is al vanaf augustus 1992 in de onderzochte dagbladen herkenbaar.

Eind juni 1995 is in die situatie niets veranderd. Op 29 juni pleit de NRC, voor harder militair optreden, een paar dagen later volgen in *de Volkskrant* en *Trouw* betogen dat dit de slechtst denkbare oplossing is.

In *de Volkskrant* van 1 juli schrijft de oud-commandant van Dutchbat, Arnold Jansen op de Haar, dat de berichtgeving over de burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië tot simplificatie van het conflict leidt. Lord Owen, EG-onderhandelaar in Joegoslavië, maakt zich in de NRC boos over de gang van zaken in Nederland: 'Ik hoor dat de mensen hier inzien hoe emoties – rauwe emoties – zowel de buitenlandse politiek van hun land als de media hebben geleid. Ik hoop echt dat uw land dat heel serieus onderzoekt.'

De Volkskrant besteedt van de landelijke dagbladen het meeste aandacht aan humanitaire en volkenrechtelijke interventies (oorlogstribunaal, sancties en wapenembargo) in Bosnië. De krant is net als andere dagbladen, maar in tegenstelling tot de Nederlandse regering, voorstander van het opheffen van het wapenembargo tegen Bosnië.

Opvallend is dat in *de Volkskrant* (maar ook in *NRC Handelsblad*) een baaierd van meningen wordt afgedrukt, waarin ook redacteurs de gelegenheid krijgen elkaar in de haren te vliegen over het Bosnische conflict. Er wordt weinig moeite gedaan de interne meningsverschillen te verbloemen. Niet alleen in columns, ook in analyses meten redacteurs hun controverses breed uit.

Op 6 juli beginnen de gevechten rond Srebrenica. Op vrijdag 7 juli maken *de Volkskrant* en de andere ochtendbladen voor het eerst melding van hevige strijd rond Srebrenica. Geen van de kranten heeft verslaggevers ter plekke, de berichten komen uit Sarajevo, Zagreb en Den Haag en zijn grotendeels gebaseerd op informatie van de hoofdkwartieren van de VN in Zagreb en Sarajevo en van het crisiscentrum in Den Haag.

Niet alleen de journalisten vragen zich af of de Serviërs zullen doorzetten. Bart Rijs schrijft op 7 juli op gezag van overste De Ruiters op het hoofdkwartier van de VN in Sarajevo: 'Het is moeilijk in te schatten of dit een offensief is dat door zal gaan. Sinds de middag zijn de gevechten weer geluwd, dus houden we het voorlopig op een schermutseling.'

De Volkskrant blijft goed op de hoogte. Op maandag 10 juli meldt Bart Rijs dat hoge VN-officieren een Nederlands verzoek om luchtsteun hebben afgeslagen en dat de VN op zondagavond alsnog met luchtaanvallen hebben bedreigd als de Serviërs Srebrenica zouden aanvallen. 'Maar zolang er Nederlanders in Servische handen zijn, is het hoogst onwaarschijnlijk dat er daadwerkelijk om luchtsteun zal worden gevraagd.' Ook in de krant van 11 juli schrijft Rijs opnieuw dat hoge VN-functionarissen nog steeds vermoeden dat de Serviërs niet uit zijn op verovering van de enclave.

Op dinsdag 11 juli maakt minister Voorhoeve op een persconferentie de val van Srebrenica wereldkundig: 'Er heeft zich een ramp voltrokken met verregaande consequenties. Srebrenica is gevallen en onder de voet gelopen door de Serviërs. (...) De ramp was onafwendbaar.' In *de Volkskrant* van 11 juli wordt al duidelijk dat het overgrote deel van de Nederlanders in het basiskamp Potocari is aangekomen, ruim dertig man nog in handen zijn van de Serviërs; dat er geen slachtoffers zijn gevallen en dat er in het kamp water is voor een dag. Volgens *de Volkskrant* onderhandelt Karremans met de Serviërs over een staakt-het-vuren en een vrije aftocht van de ongeveer 44 duizend Moslims en de 400 blauwhelmen.

De Volkskrant meldt op 12 juli voor het eerst lof over Dutchbat van een VN-functionaris: 'Ik denk dat we alles hebben gedaan wat in ons vermogen lag'. (Over de inzet van de VN-interventiemacht bestaat dan grote verwarring. In de dagen na de val vertrekken 125 Nederlandse mariniers voor deelname aan de macht, maar de opdracht is nog duister. Alleen de Fransen dringen aan op herovering van de enclave, gesteund door Eurocommissaris Van den Broek). Op donderdag meldt *de Volkskrant* dat de Serviërs begonnen zijn met de etnische zuivering: Mladic reed Srebrenica binnen met in zijn kielzog 400 bussen. Jongens en mannen werden gescheiden van vrouwen, kinderen en bejaarden, om volgens een VN-medewerker in het stadion van Bratunac te worden ondervraagd om te bepalen of ze zich schuldig hebben gemaakt aan oorlogsmisdaden. Medewerkers van Artsen zonder Grenzen zeggen dat de vluchtelingen vreselijk bang en

uitgeput zijn en schreeuwend en volstrekt in paniek in de bussen geladen zijn. In elke bus reist volgens de VN een Nederlandse militair mee om de veiligheid van de vluchtelingen te garanderen. Dit had de commandant van Dutchbat, overste Karremans, geëist. De berichten in de andere kranten hebben die dag dezelfde strekking. Er blijkt bijna overal, ook in de Tweede Kamer, grote waardering voor Dutchbat. Lof is er ook voor Voorhoeve en Karremans. Ook zijn er schouderklopjes van de Bosnische regering ('dappere mannen'), CNN ('historisch optreden') en de NAVO. Volgens minister Van Mierlo zijn er positieve reacties uit vrijwel alle hoofdsteden. Op 13 juli verschijnt in *de Volkskrant* het verhaal 'Voorhoeve bewijst zich als de juiste man op de juiste plaats': 'Vanuit de bunker zal Voorhoeve dagenlang zijn rol spelen. Geen moment raakt hij in paniek, fouten maakt hij niet. Voorhoeve bewijst zich als de juiste man op de juiste plaats.'

Op vrijdag 14 juli verschijnen voor het eerst artikelen, ook in *de Volkskrant*, over wat zich heeft afgespeeld in Srebrenica, deels op basis van gesprekken met vluchtelingen in Tuzla. 'De berichten over wat zich heeft afgespeeld, veranderen nu duidelijk van karakter. Afstandelijke mededelingen en voorzichtige speculaties over aantallen vluchtelingen en erbarmelijke omstandigheden worden aangevuld met persoonlijke, vaak dramatische verhalen vol pijnlijke details.

Maar er is ook kritiek. Volgens een Nederlandse kolonel, die in *de Volkskrant* wordt opgevoerd, 'speelt de Bosnische regering met het lijden van deze mensen om ons een politieke elleboogstoot te geven'. De VN kan verhalen over verkrachtingen en mishandelingen niet bevestigen. *De Volkskrant* meldt de weigering van de Bosnische regering om zich over de vluchtelingen te ontfemen. Zij vindt dat een taak van de VN, die immers geweigerd heeft de enclave te beschermen. 'Het is chaos', aldus de Nederlandse kolonel.

De eerste kritiek op het optreden van Dutchbat komt van de Franse minister van Buitenlandse Zaken Hervé de la Charette. Het blijkt later 'een misverstand'.

De Telegraaf meldt: 'Nederlandse Moslims verwijten Voorhoeve en Dutchbat te weinig te hebben gedaan om val van Srebrenica te voorkomen.'

Srebrenica blijft groot nieuws, dagelijks is er veel aandacht, terwijl ook de voorpagina's ermee worden

geopend. Op 15 juli staat in *de Volkskrant* een instemmend verhaal over Karremans na diens toost met Mladic. Nog steeds wordt ervan uitgegaan dat op elke bus een Nederlander is meegereisd. 'Karremans omgeschoold van groendenker tot blauwdenker', staat er boven het verhaal bij de foto, waarin wordt uitgelegd hoe militairen als Karremans hebben geleerd diplomatiek op te treden. Een soortgelijk artikel verschijnt in *Trouw*.

Premier Kok maakt zich nijdig erover dat Nederland volgens de Fransen de zaak in Srebrenica zou lopen te verkwanselen (uit angst voor de levens van de nog steeds in Bosnië aanwezige Dutchbatters) en dat de Fransen oproepen om Srebrenica te heroveren. In Nederland ontstaat intussen amper ophof over de omstrede toost van Karremans; in het buitenland des te meer. De Turkse krant *Hurriyet* schrijft in het onderschrijf: de VN-commandant, die tienduizenden vrouwen, kinderen en bejaarden overleverde aan de Bosnische Serviërs, liet onbeschaamd de champagne knallen met de commandant van de Serviërs.'

Terwijl het drama in en om Srebrenica zich ontwikkelt, en Bart Rijs als enige ter plekke pogingen blijft om te achterhalen wat er is gebeurd, woedt in de kolommen van *de Volkskrant* een ware meningstrijd. Oordeelt de krant op 11 juli nog mild over het concept van de veilige gebieden, een dag later meldt Bart Rijs dat dit concept nu ten grave is gedragen in Srebrenica. Volgens Anet Bleich lokte de VN met haar slappe houding het drieste optreden van de Bosnische Serviërs tegen de veilige enclaves uit. Promovendus Norbert Both pleit op de opiniepagina voor het opgeven van de veilige gebieden. Maar in de krant van 15 juli hekelt Bleich zijn voorstel. Zij stelt zich op achter de Franse president Chirac, die de enclave wil heroveren. Op dezelfde *Forum*-pagina staan nog twee beschouwingen. Een van Jan Willem Honig, docent aan het *Department of War Studies* van het *King's College* in Londen en een van Martin Woollacott, redacteur van *The Guardian*. Honig concludeert dat het Nederlandse beleid een opeenvolging van verkeerde zetten is geweest 'die een man als Mladic - die de subtiele interactie tussen politiek en oorlog tot in alle finesses beheerst - ongenadig heeft uitgebuit en afgestraft'.

Woollacott ontdekt nog een positief punt bij de val van Srebrenica. Als de opgave van dit gebied een prelude is op de resolute verdediging van Sarajevo en andere kerngebieden en steden, dan is dat volgens hem te accepteren. In drie hoofdredactionele commentaren laat de krant weinig twijfel bestaan over haar standpunt. De Bosnische Serviërs zijn de grote boosdoeners, de internationale gemeenschap laat hen de ruimte die rol te spelen, de Moslims zijn het slachtoffer en Dutchbat/Nederland verdient lof voor het optreden en de politieke opstelling.

Vanaf maandag 17 juli richten de media zich meer op de vraag wat zich precies heeft afgespeeld in Srebrenica. Dat gebeurt vooral op basis van verhalen van vluchtelingen in Tuzla. Ook vragen de media zich af wat het lot is van de duizenden vermiste mannen.

Er verschijnen verhalen, ook van Bart Rijs, met gruwelijke details over mishandelingen en moord op Moslimmannen en verkrachting van meisjes. Minister Pronk, op reis in Bosnië, spreekt op 18 juli van genocide. Dat doet ook Emma Bonino, Europees commissaris verantwoordelijk voor de humanitaire hulpverlening in Bosnië. Volgens de VN worden 10- tot 15 duizend mannen en jonge vrouwen vermist.

Na hun vrijlating op 16 juli krijgen 55 gegijzelde Nederlandse blauwhelmen een spreekverbod. Desondanks komen steeds meer ooggetuigen van de gebeurtenissen in de uren en dagen na de val van Srebrenica aan het woord. Alle kranten berichten over de vlucht van vierduizend Moslimstrijders, die na een tocht van zes dagen door vijandelijk gebied Tuzla bereiken. Sommige vluchtelingen hebben geen goed woord over voor Dutchbat. 'Ze hebben niets voor ons gedaan'. En: 'De wereld, maar Nederland in het bijzonder, heeft Srebrenica verraden. Ze hebben mensen ontwapend en daarna aan de Cetnics overgeleverd. Uw mijnheer Nicolaï in Sarajevo heeft de luchtaanvallen tegengehouden, want uw dertig mensen vindt u belangrijker dan dertigduizend van onze mensen. En voor deze vluchtelingen, die zes dagen op weg waren, hebt u niets gedaan. U bent verantwoordelijk voor deze genocide.' Op 18 juli verschijnt een interview met De Milliano van Artsen zonder Grenzen in *Trouw*. Volgens hem is sprake van een massaslachting. 'De gebeurtenissen werden zo

gedetailleerd beschreven, dat ik wel moet geloven dat het waar is.' Hij vreest dat er tienduizend mensen blijvend verdwenen zullen zijn. Hij mist veel jonge meisjes tussen de vluchtelingen. Op deze dag keren de 75 gegijzelden terug in Nederland. De gegijzelden hebben zelf geen gruwelen ondergaan of gezien, ze zeggen door de Serviërs fair te zijn behandeld. In de gesprekken blijkt dat bij sommige gegijzelden wel begrip of sympathie is gegroeid voor de Serviërs. 'Zij voelden zich door hen beter behandeld dan door de Moslims', aldus de militair Venhoven in *de Volkskrant*. Sommige soldaten vinden de Moslims onbetrouwbaar. De soldaten zelf mogen hierover niet praten met de pers. *De Volkskrant* bericht ook over de demonstratie op het Malieveld tegen het slappe beleid van de internatio-

nale gemeenschap. Op 19 juli komen vluchtelingen nauwelijks aan het woord. In *de Volkskrant* staat nog wel een verhaal met persoonlijke getuigenissen over de vlucht van de vierduizend mensen. ('Niemand zal ooit weten wat we doorstonden'). Op 19 juli stelt De Milliano, 'Na alles wat ik gehoord en gezien heb, zie ik geen aanleiding voor een onderzoek naar de houding van de Nederlandse blauwhelmen ter plekke. Maar alleen al om de geruchtenstroom tegen te gaan dat ze onvoldoende zouden hebben gedaan om de vluchtelingen te beschermen, zou het goed zijn als het kabinet met een volstrekt eenduidig verhaal komt over wat zich heeft afgespeeld in de verhouding tussen Serviërs, vluchtelingen en Nederlandse blauwhelmen.' Hij pleit voor een reconstructie van de feiten, waarmee hij doelt op de

Premier Kok op zondag 23 juli 1995 in gesprek met militairen van Dutchbat, die de dag tevoren via Potocari uit Srebrenica waren teruggekeerd. (Foto ANP/Toussaint Kluiters)

aanhoudende stroom verhalen van vluchtelingen over verkrachtingen van vrouwen en executies van Moslimmannen door Bosnische Serviërs in de nabijheid van Nederlandse militairen in de Moslimenclave. Ook Pronk verklaart op deze dag dat er sprake is van genocide. 'Pronk: Serviërs plegen genocide in Srebrenica', meldt *de Volkskrant* op 19 juli.

Op 21 juli staat de komende terugkeer van Dutchbat centraal in de berichtgeving. Op 22 juli neemt onder andere *de Volkskrant* een bericht over van *The Independent* waarin wordt gemeld dat Serviërs vierduizend Moslims hebben geëxecuteerd. De Britse krant baseert zich op getuigenissen van Servische inwoners van Bratunac. Zodra Dutchbat de grens van Bosnië en Servië over is, spreekt Voorhoeve ook over ernstige oorlogsmisdaden, waarbij honderden of zelfs duizenden doden zijn gevallen. Maar toch worden hierbij ook steeds vraagtekens gezet. Bijvoorbeeld door de chirurg van Dutchbat, kolonel Hegge, in de NRC van 22 juli. Hij meent dat een groot deel van de verhalen over mishandelingen schromelijk overdreven is. 'Je moet er ook rekening mee houden dat de mensen in Srebrenica drieënhal jaar door de plaatselijke mafia zijn onderdrukt. Velen zijn blij dat ze daar nu weg zijn.'

Er komt kritiek van Wil de Wolf, directeur van de hulporganisatie Mensen in Nood, op *De Milliano*. Hij prijst Karremans en Dutchbat. Volgens De Wolf maakt *De Milliano* de klassieke fout om verhalen en getuigenissen uit de tweede en derde hand voor waar aan te nemen, zonder ze na te trekken. Hij pleit ook voor onderzoek. 'Nu worden de Bosnische Serviërs afgeschilderd als de *bad guys* en de Moslims als de *good guys*. Dat is te gemakkelijk. Er zijn ook berichten uit Slovenië waar Serviërs zijn mishandeld. En kijk ook eens naar wat er de afgelopen jaren is gebeurd.'

In *de Volkskrant* blijft de stroom opiniërende stukken en commentaren aanhouden. Ook critici van de Bosnische Moslims komen aan het woord, zij het dat zij sterk in de minderheid zijn. Volgens twee opleiders van de naar Bosnië uitgezonden militairen, René Gremaux en Abe de Vries, die een publicitair offensiefje tegen de pro-Moslimpropaganda voeren, is het door de media breed uitgemeten lijden van onschuldige (Moslim)burgers, cynisch genoeg, van onschatbare waarde voor het

Bosnische bewind, dat zich daarmee verzekert van veel buitenlandse sympathie. 'Hardnekkige berichten als zouden Moslimautoriteiten 'hun' burgers opofferen om de westerse publieke opinie te beïnvloeden, zijn zeker geen perfide Servische leugen.'

Op zondag 23 juli vindt de beruchte persconferentie in Zagreb plaats, waar Karremans zijn uitspraak 'no good guys en no bad guys' doet. In aanwezigheid van premier Kok, minister Voorhoeve, prins Willem Alexander en opperbevelhebber Couzy worden de Nederlandse blauwhelmen met muziek ingehaald. Uit het NIOD-rapport blijkt dat de uitlatingen van Karremans in eerste instantie op de persconferentie voor Nederlandse journalisten nauwelijks een reactie veroorzaakt. Pas als later de buitenlandse pers te woord wordt gestaan, nemen die Karremans en Voorhoeve onder vuur.

Volkskrant-verslaggever Hans Moleman is de enige die daags daarop verslag daarvan doet in zijn krant. De berichtgeving over de rol van Dutchbat verandert na de persconferentie. De rol van Dutchbat en van Karremans komen ter discussie. In hoeverre hebben de Nederlanders meegelopen aan de deportatie van de Moslimbevolking van Srebrenica en hoever reikt hun sympathie voor de Serviërs? Op maandag 24 juli opent alleen *De Telegraaf* met Dutchbat, de andere drie kranten vinden de opmars van de snelle interventiemacht naar Sarajevo het belangrijkste nieuws. In alle kranten is wel veel aandacht voor de persconferentie in Zagreb. Vanaf dit moment gaat het steeds meer over de vraag of Dutchbat en Karremans hebben meegewerkt aan oorlogsmisdaden. Er blijven vraagtekens bij de bewijzen, maar van de drie ochtendkranten bericht *de Volkskrant* het meest uitgebreid over Karremans' uitlatingen op de persconferentie. De krant plaatst de uitspraken in een militair-technische, maar vooral in een politieke context.

Alle dagbladen schrijven over de persoonlijke ervaringen van de Nederlandse militairen, maar het gaat toch vooral over de enorme spanning waaronder ze geleefd hebben en de ellende die ze onder de vluchtelingen hebben gezien. In *de Volkskrant* en *NRC* komt duidelijk naar voren dat de Dutchbatters positief zijn over het optreden van de Serviërs bij de verovering van Srebrenica

en voor het optreden van de Moslims geen goed woord over hebben.

In *De Telegraaf* oefent minister Sacirbey voorzichtig kritiek uit op Dutchbat. 'De Nederlanders hebben zich onvoldoende gerealiseerd dat ze te maken hadden met oorlogsmisdadigers. In feite hebben ze wel degelijk meegeholpen aan het etnisch zuiveren van de enclave'. Voorhoeve reageert in het artikel: 'Ik wil ook van hem (Sacirbey, red.) horen waarom het Bosnische regeringsleger al lang en breed op de vlucht was bij de eerste Servische aanval.'

Voorhoeve zegt bij de terugkeer van Dutchbat op Soesterberg: 'U bent dappere mensen, het ga u goed'. Opperbevelhebber Couzy zegt: U hebt maximaal weerstand geboden en humaan en uiterst professioneel hulp geboden. Dank, ik ben beretrots op u.'

In de kranten van 25 juli nemen Voorhoeve en Couzy afstand van de uitlatingen van Karremans in Zagreb. Eurocommissaris Van den Broek: 'Ik heb in de reacties van Dutchbat een ding gemist: het lot van de duizenden Bosniërs die worden vermist na de Servische verovering van Srebrenica.'

De Volkskrant staat stil bij de kloof tussen politici die verklaren dat de Serviërs zich schuldig hebben gemaakt aan genocide, en de militairen die niet denken in termen van goede Moslims en slechte Serviërs. De Leidse hoogleraar psychologie Wagenaar vindt dat de verklaring dat ex-gevangenen vaak sympathie koesteren voor hun gijzelnemers, geen hout snijdt. Hij zegt: 'De Nederlandse soldaten zijn juist niet overgeleverd geweest aan de eenzijdige propaganda van één partij. Ze kennen niet alleen de Serviërs van dichtbij, maar ook de Moslims. En die bleken een politieke mening te hebben en ook nog eens wapens te willen, kortom minder weerloos slachtoffer te zijn dan wij ons graag voorstellen.' Het is volgens hem veeleer zo dat 'de politici en de media zich eenzijdig hebben laten beïnvloeden door de Bosnische propaganda. Wat op zich niet erg is, want als de oorlog daardoor eerder voorbij is, dient dat de zaak alleen maar. Politici hebben vaak geen belang bij de waarheid.'

Intussen blijft de militaire top Dutchbat verdedigen. De voorzitter van de Nederlandse Officieren Vereniging, Stuiver: 'De mening van Karremans paste niet in het

straatje van de politici die de Serviërs van genocide beschuldigen.'

In *de Volkskrant* van 26 juli heeft verslaggever Jan Hoedeman een primeur: er was op 11 juli een scherp conflict ontstaan in het kabinet tussen Pronk enerzijds en Kok en Voorhoeve anderzijds. De laatsten wilden niet dat Dutchbat zou helpen ten koste van de eigen veiligheid, Pronk wilde wel zo ver gaan. Uit een geheim Nederlands VN-document zou blijken dat Karremans in zijn onderhandelingen met Mladic akkoord zou zijn gegaan met een *debriefing* van alle mannelijke Moslims tussen 17 en 60 jaar. Hij deed dat om de Nederlandse blauwhelmen uit Srebrenica los te krijgen. Wat in ambtelijk militair jargon sec als *debriefing* is genoteerd, is volgens Voorhoeve en Pronk vrijwel zeker uitgemond in genocide. Hoogleraar internationaal recht Van Boven zegt in *de Volkskrant* van 27 juli over het tekenen van Karremans: 'Een verregaande vorm van medeplichtigheid aan een oorlogsmisdrijf.'

De kranten melden op 28 juli nogmaals: Voorhoeve neemt Karremans in bescherming. Hij bevestigt in een brief aan de Tweede Kamer dat Dutchbat er niet in was geslaagd met elke bus een militair te laten meegaan.

Op 29 juli vraagt *de Volkskrant* zich naar aanleiding van het vertrek van de VN-rapporteur voor de mensenrechten Mazowiecki, af hoe hard de bewijzen voor volkerenmoord zijn. 'Er zijn talrijke verhalen van vluchtelingen over gruweldaden, moorden en verkrachtingen door Bosnische Serviërs en de ministers Pronk en Voorhoeve hebben publiekelijk het woord genocide gebruikt. De verhalen van de vluchtelingen doen het ergste vrezen voor het lot van de duizenden vermisten uit Srebrenica, maar daarmee is nog niet bewezen dat ze vermoord zijn, aldus *de Volkskrant*. Over het lot van de vierduizend Moslimmannen in Bratunac doen tegenstrijdige berichten de ronde. Sommige bronnen zeggen dat de mannen geëxecuteerd zijn, het executieterrein was kniehoog bedekt met bloed. Een arts van Dutchbat beweert daarentegen dat hij acht dagen lang ongehinderd door Bratunac heeft gelopen en niets heeft gemerkt van executies.

In een hoofdredactioneel commentaar van maandag 24 juli geeft *de Volkskrant* blijk van tegenstrijdige gevoelens. De krant toont zich verheugd en dankbaar (over

het feit dat Dutchbat veilig thuis is), geschokt (over de gemak waarmee Mladic Dutchbat opzij kon schuiven), bedroefd, boos en vol medeleven over het lot van de Moslims, en vooral machteloos over hoe het drama in Srebrenica heeft kunnen gebeuren. Verder vindt de krant dat de persconferentie in Zagreb nooit had mogen plaatsvinden. De krant meent dat de soldaten weinig kan worden verweten. Kwalijk is daarentegen dat de leiding van Dutchbat en van de Nederlandse landmacht de indruk hebben willen wekken dat het waarschijnlijk nogal is meegevallen.

Tot slot: De rol van de media is belangrijk voor de verwerving van brede steun onder de bevolking voor uitzending. Maar de media hebben zich laten inpakken door de Bosnische regering. Ze gaven een eenzijdig beeld van de oorlog door de indruk te wekken dat slechts de Serviërs zich schuldig maakten aan wandaden en de Moslims bezig waren met een verdedigingsoorlog. Met

name twee ex-opleiders van naar Bosnië uitgezonden militairen, René Gremaux en Abe de Vries dragen dit standpunt uit op de opiniepagina's van onder andere *de Volkskrant*: 'Een nuchtere gedachteswisseling over de oorlog is er in Nederland nooit geweest. Hier liepen de emoties hoog op en was volgens Lord Owen 'onwerkelijk moralisme' schering en inslag. Slechts enkele media-genieke thema's - etnische zuiveringen en andere schendingen van de mensenrechten - overheersten de schijn discussie die maar niet tot een echt debat wilde uitgroeien. Dat vele commentatoren zo het slachtoffer zijn geworden van oorlogspropaganda staat buiten kijf, maar wie durft het te bekennen.'

De westerse pers heeft zich volgens hen voor het karretje van de Bosnische regering laten spannen. 'De eenzijdigheid van de westerse media zou nog niet zo erg zijn, ware het niet dat deze houding doorwerkt in de beslissingen van de politici.'

BIJLAGEN

REGISTER VAN NAMEN (1990 - 1998)

Berbers, Toine	coördinator buitenland
Bleich, Anet	redacteur en commentator buitenland
Boissevain, Marianne	redacteur buitenland
Broertjes, Pieter	adjunct-hoofdredacteur, hoofdredacteur sinds maart 1995
Cammelbeeck, Joris	redacteur buitenland
Hoedeman, Jan	politiek redacteur in Den Haag
Jungschleger, Ineke	verslaggever
Klaassen, Jos	correspondent in Brussel; redacteur buitenland; ombudsman
Klein, Theo	chef verslaggeverij; ombudsman
Koper, Arnold	chef redactie Forum; politiek commentator Den Haag
Lockefer, Harry	hoofdredacteur tot maart 1995
Luijten, Jan	chef buitenland
Mesters, Bas	verslaggever
Moleman, Hans	verslaggever
Nysingh, Ewoud	redacteur buitenland; Haags redacteur Defensie/Buitenlandse Zaken
Rijs, Bart	freelance correspondent in Joegoslavië; correspondent in Moskou
Roelofs, André	correspondent in Moskou; commentator buitenland; redacteur Forum
Vuijsje, Bert	adjunct-hoofdredacteur tot maart 1996
Westerman, Frank	correspondent in Joegoslavië, aanvankelijk freelance

OPDRACHT VAN HOOFDREDACTEUR PIETER BROERTJES TOT ONDERZOEK

Aan: Theo Klein en Jos Klaassen

Van: Pieter Broertjes

dd: 13 juni 2002

betreft: onderzoek naar VK-berichtgeving over Srebrenica 1993 en 1995

Beste collegae,

Graag wil ik via deze memo aan jullie de opdracht verstrekken om na te gaan hoe *de Volkskrant* het dossier Srebrenica heeft gevolgd. Het gaat om twee periodes: 1993 en 1995. Over beide periodes is uitvoerig verslag gedaan over de motieven die hebben geleid tot uitzending van Nederlandse militairen naar Srebrenica (1993) en over de uiteindelijke val van de enclave in juli 1995. Aanleiding voor deze bijzondere journalistieke opdracht is het verschijnen van het omvangrijke NIOD-rapport over de val van Srebrenica in april van dit jaar. De onderzoekers concluderen dat de media er goed aan zouden doen hun eigen rol in deze kwestie aan een kritisch zelfonderzoek bloot te stellen. Zij concluderen dat de media een tamelijk stereotiep en versimpeld beeld hebben geschapen van het Bosnische conflict en van de Nederlandse betrokkenheid. De media bedienden zich van 'te veel moraal, te weinig feiten, te veel standpunten, te weinig analyse en te veel emotie'.

Als voorzitter van het Genootschap van

Hoofdredacteuren heb ik op 19 april jongstleden mijn collega's opgeroepen hun eigen rol aan een openlijke en kritische zelfreflectie te onderwerpen. Ik stel het zeer op prijs dat jullie bereid zijn dat onderzoek te verrichten specifiek voor *de Volkskrant*. Ik ben vooral benieuwd naar de mate van zorgvuldigheid die *de Volkskrant* in deze kwestie heeft betracht: kan onze krant de toets der kritiek doorstaan? Natuurlijk besef ik dat we met de kennis van nu mogelijk anders zouden hebben ge-

handeld dan destijds en ik verwacht ook van jullie dat je daarmee rekening houdt bij het formuleren van de conclusies. We hebben afgesproken dat jullie het onderzoek begin september zult afronden, maar in ieder geval voordat de openbare getuigenverhoren in het kader van de parlementaire enquête plaatsvinden. Naar verluidt zullen die verhoren in de maand september een aanvang krijgen. Ik ga ervan uit dat jullie rapport openbaar kan worden gemaakt. Op basis van dat rapport, dat is gebaseerd op onafhankelijk bronnenonderzoek en het voeren van gesprekken met (oud-) redacteurs, schrijven jullie een journalistiek verslag dat zal worden gepubliceerd in het mediakatern op zaterdag.

Ik heb jullie uitgekozen als rapporteurs vanwege jullie speciale positie bij de krant als oud-ombudsman (Theo Klein) en fungerend ombudsman (Jos Klaassen). Hiermee wil ik benadrukken hoezeer ik hecht aan jullie onafhankelijke status in deze.

De komende weken zal ik trachten een kleine commissie van toezicht te benoemen die als secondaire opinie kan fungeren. De gedachte gaat uit naar de heer P. Koedijk (mede-opsteller van het NIOD-rapport), de heer H.J. Schoo, prof. dr. F. van Vree en dr. M. Deuze). Ik zal hen de komende dagen benaderen.

Ik wens jullie heel veel sterkte met de uitvoering van deze opdracht.

Met vriendelijke groet,
Pieter Broertjes

INTERNE ANALYSE VAN THEO KLEIN, 7 DECEMBER 1995

Srebrenica in *de Volkskrant* van 1 januari tot
4 december 1995

In deze periode werden er volgens het EDS-systeem (elektronisch documentatiesysteem) 152 stukken over het onderwerp geschreven. In werkelijkheid zijn het er meer. Bij controle blijkt dat niet alle stukken in het EDS-overzicht staan. Eén conclusie dringt zich al op: aan kwantiteit heeft het niet ontbroken. Op alle fronten is er geproduceerd. Van nieuws, reportages en achtergronden, tot veel columns, commentaren en bijdragen aan *Forum*.

In Den Haag hebben vooral Nysingh, maar ook Rottenberg en Hoedeman zich met het onderwerp bezighouden. Van de verslaggevers Moleman en Mesters, en van de buitenland redactie vooral Rijs, maar ook Garschagen, Veraart, Bleich en Klaassen.

Op *Forum* hebben met name Bleich, maar ook Van Dam (in mindere mate Sanders) een stempel op de opinie-
vorming gedrukt. *De Volkskrant* liep in de zomermaanden voorop met een serie bijdragen van (ex-)officieren van de krijgsmacht.

We kunnen gemakshalve de periode-Srebrenica in vier fasen verdelen:

1. De tijd voor de aanval, van 1 januari tot begin juli.
2. De aanval tot en met het vertrek van Dutchbat op 23 juli (Zagreb).
3. De directe nasleep tot 30 oktober.
4. De tijd na verschijning van het rapport van Voorhoeve op 30 oktober.

Ad 1. De berichtgeving rond Dutchbat concentreert zich vooral op de vraag of de Nederlandse militairen weg zullen gaan en door wie ze opgevolgd zullen worden. De meeste berichten en verhalen worden geproduceerd door de Haagse redactie.

De Volkskrant mist geen grote affaires. We vallen zelfs op door eigen berichtgeving over Nederlandse soldaten die

zich misdragen zouden hebben (waren wij de eersten die dit meldden?) tegenover Bosnische kinderen. Nysingh meldde als eerste de aflossing van Nederlandse militairen door Oekraïners.

Achteraf bezien (maar dat is altijd gemakkelijk) hadden we wellicht met meer inspanning (ter plekke) toen al kunnen constateren dat de stemming van Dutchbat gevaarlijk anti-Moslim was geworden.

Ad 2. Tijdens de val van Srebrenica hadden wij Rijs in voormalig Joegoslavië. Moleman reisde af om de terugkeer van Dutchbat te verslaan en bleef uiteindelijk ruim drie weken. Mesters ging naar Zagreb om te assisteren bij de inmiddels beruchte persconferenties.

In deze periode verliep de verslaggeving uitstekend. De aandacht was niet alleen gericht op Srebrenica. Ook de komst van de VN-troepen naar de berg Igman en (na de val van Srebrenica) de overrompeling van de Krajina door het Kroatische leger werden verslagen.

Srebrenica was in die tijd niet bereikbaar voor buitenlandse verslaggevers. We moesten het, net als alle andere media, doen met observaties vanuit Belgrado en Zagreb. En natuurlijk met wat we via Den Haag te weten kwamen.

We kregen pas uit de eerste hand contact met de Nederlandse militairen nadat ze Servisch grondgebied hadden verlaten. De berichtgeving over wat zich had afgespeeld in Srebrenica was in deze periode verwarrend en moeilijk. Dat gold voor iedereen. We hebben terecht kritisch bericht over de beruchte persconferentie in Zagreb, waar Karremans in de fout ging.

In deze periode werd niet duidelijk wie precies verantwoordelijk was voor de bevelvoering. Achteraf bekeken hadden we meer moeite moeten doen om dat in beeld te krijgen. Dan was wellicht eerder helder geworden dat het een vrij chaotisch geheel was. Waarschijnlijk was dan ook de rol van Voorhoeve ('de juiste man op de juiste plaats') beter ingeschat.

In Zagreb misten we de bewering van Couzy dat er geen massamoord had plaatsgevonden.

Ad 3. Direct na 'Zagreb' zijn ook wij begonnen met het zoeken van verklaringen voor het gedrag van de Nederlandse militairen (verhaal Mesters in *Vervolg*) en de gebeurtenissen in Srebrenica. Achteraf kunnen we stellen dat we ons daarbij te veel gericht hebben op de teruggekeerde Nederlandse militairen en de politieke, vooral Nederlandse reacties op de gebeurtenissen. Srebrenica werd teveel behandeld als een nationale gebeurtenis. We werden in beslag genomen door mislukte filmrolletjes, verdwenen lijsten, controversie Voorhoeve-legertop. We hebben ons, net als vrijwel alle andere Nederlandse media, laten meeslepen op zijwegen. Daarop scoorden we van tijd tot tijd wel: Over de geheim gehouden afspraak van generaal Smith met Mladic en over het tegenhouden van het rapport-Dutchbat door Van Mierlo. We zijn pas in een laat stadium serieus gaan proberen om Nederlandse militairen (na hun vakantie) te spreken te krijgen over wat er in Srebrenica is gebeurd. We zijn ook te laat op het idee gekomen, terug te gaan naar de plaats des onheils en zelf onderzoek te doen. Feitenonderzoek is sowieso niet ons sterkste punt. Te snel bouwen we ons verhaal op meningen. Rijs is wel op 26 juli terug gegaan naar Srebrenica. Hij doet direct verslag van zijn bevindingen: in de beruchte school en in het stadion. Hij ziet stille getuigen van schietpartijen. De Serviërs verhullen niet dat er tweeduizend mensen begraven liggen. Maar dat zijn volgens hen allemaal slachtoffers van gevechtshandelingen. Aan dat verhaal mankeert wel iets. Het eigen nieuws was weggevoerd. Onder de gegeven omstandigheden (onder toezicht van de Serviërs) kon Rijs ter plekke niet meer doen. We hadden onze pogingen echter niet moeten staken om tot een eigen reconstructie te komen. Vreemd genoeg publiceren we later wel verhalen van buitenlandse verslaggevers die doodleuk beweren als eerste ter plekke te zijn geweest. Zij hadden niet zo veel meer te melden dan Rijs in juli (18/11 Rohde; 1/9 AP e.a.; 5/10 Christian Science Monitor; 10/10 Human Right Watch). Kennelijk geloven we het zelf eerder als de feiten over Dutchbat door buitenlandse collega's worden vermeld.

Ad 4. Na de verschijning van het rapport spitst de berichtgeving zich toe op het wel of niet houden van een hoorzitting in de Tweede Kamer. *Brandpunt* voegt iets nieuws toe met de mededeling dat medische hulp aan Bosnische vluchtelingen werd geweigerd.

Conclusies:

1. We hebben ons op cruciale momenten, met name direct na de persconferentie, te volgend opgesteld. We hadden zelf terug moeten gaan voor onderzoek uit de eerste hand. Ook in een later stadium, toen de NRC die fout wel had goedge maakt, hebben we dat niet gedaan. We zijn te veel gericht op meningen. Het nieuws komt toch vooral uit Den Haag, te institutioneel.
2. We waren lang te zeer gericht op het Nederlandse aspect. Dat wil zeggen, in de verslaggeving. *De Volkskrant* was sterk in het becommentariëren en het analyseren, ook in mondiaal (VN-)kader. Hoe de politieke processen lopen, leggen we goed uit. Idem: hoe de macht verschuift tussen de politiek en de legertop. Maar we onderzoeken niet zelf wat die Voorhoeve eigenlijk te zoeken had in zijn bunker, tijdens een VN-operatie. Wie beveelt wie, hoe laat, waarover en waarom?
3. We zijn niet toegekomen aan goede reconstructies van wat er gebeurd is in Srebrenica. De gang van zaken rond de opening van *Vervolg* (21/10) is typerend voor *de Volkskrant* rond dit soort verhalen. De reconstructie zou gemaakt worden door Nysingh, met behulp van Moleman. Moleman was een week tevoren nog in Bosnië. In laatste instantie werd Mesters erbij betrokken omdat de militairen met wie hij eerder een *Vervolg*-verhaal maakte, alleen met hem wilden spreken. Zijn informatie zou alleen aanvullend zijn. Maar wat blijkt? Nysingh valt weg, hij wordt vader. Moleman levert wel zijn tekst. Maar die komt in een verkeerd opslaggebied terecht. Mesters houdt zijn afspraak en maakt in laatste instantie een verhaal met Moleman, grotendeels gebaseerd op uitspraken van Mesters' vrienden. Bleich schrijft een analyse, waar *Vervolg* mee opent. Al met al niet de verhalen die we bedoeld hadden.

4. De Volkskrant heeft moeite met gecompliceerde langlopende processen die door verscheidene deelredacties verslagen moeten worden. Te veel worden opdrachten doorgegeven of niet gemaakt. Afspraken kunnen te gemakkelijk worden geschonden. Dat het beter kan, bleek onder meer tijdens de Golfoorlog, de 'overstromingen' begin dit jaar of het vliegtuigongeluk in Faro.

5. Om deze langlopende gecompliceerde onderwerpen in goede banen te leiden, moet één collega (een adjunct) verantwoordelijk worden gesteld. Hij of zij moet ervoor zorgen dat de juiste initiatieven worden genomen, de deelredacties goed samenwerken en de afspraken worden nagekomen. Gaat het om echt grote kwesties dan kan de vorming van een tijdelijke redactie (zoals tijdens de Golfoorlog) worden overwogen.

COLUMN VAN CORRESPONDENT BART RIJS, DE VOLKSKRANT, 22 AUGUSTUS 1998

Journalist leek meer op Dutchbatter dan hij wil toegeven

'Na Srebrenica is Nederland niet meer hetzelfde', schreef de hoogleraar Henri Beunders na de val van de Moslimenclave. Er was een eind gekomen aan de illusie dat je de wereld kunt verdelen in *good guys* en *bad guys*, en dat wij in de eerste categorie thuis horen. Het zou mooi zijn als de media de eer zou toekomen deze illusie te hebben doorgeprikt. Mooi voor mezelf ook. Tenslotte was ik de *Volkskrant*-correspondent in het voormalige Joegoslavië tijdens de val van de enclave. Maar wie terugkijkt, begint al snel te twijfelen. De media vierden het heldenonthaal van de Dutchbatters bij hun terugkeer vrolijk mee. Veel kritische vragen werden er niet gesteld. Ik heb mijn eigen stukken uit juli 1995 nog eens opgediept. Wat schreef ik? 'De Nederlandse VN-soldaten konden alleen toekijken. Moslimvrouwen vertellen hoe de 'blauwen' hen probeerden gerust te stellen en te troosten terwijl hun geliefden werden weggevoerd.' Ja, ja. Gelukkig is er tussen de regels ook twijfel te lezen. Hoe kwam het dat Dutchbat zweeg over de Servische gruweldaden waar de vluchtelingen over vertelden? In Bosnië werd je nog met de neus op de feiten gedrukt. Ik was erbij toen de eerste vrouwen, kinderen en ouden van dagen uit Srebrenica door de Serviërs over de frontlijn naar Moslimgebied werden gejaagd. De

mannen ontbraken, en iedereen vermoedde waarom. In Nederland was de realiteit van de oorlog ver weg. Toen ik met de redactie van de krant belde, kreeg ik te horen dat er een lovend commentaar over Defensie minister Joris Voorhoeve in de maak was. Ik geloof niet dat ze mijn bezwaren toen helemaal begrepen. Het waren buitenlandse journalisten die begonnen uit te zoeken wat er echt was gebeurd. De Amerikaan David Rohde spoorde als eerste de massagraven bij Srebrenica op, waar hij een Pulitzer voor kreeg, en het Amerikaanse *The New Republic* publiceerde als eerste een reconstructie van de val van de enclave. De buitenlandse media verbloemden de werkelijkheid niet: '*Dutch soldiers welcomed the Serb killers*', kopte *The Independent*. Nederlandse journalisten namen in eerste instantie niet de moeite bij de Moslims te informeren wat er was gebeurd, en al helemaal niet bij de Serviërs. De meeste verslaggevers durfden zich tijdens de oorlog alleen in Bosnië te wagen aan het handje van Unprofor, het VN-leger, en schrokken van elke knal. Bovendien leken velen, bewust of onbewust, ervan uit te gaan dat Balkanbewoners primitievelingen zijn, die elkaar al eeuwen de hersens inslaan, en dus niet te vertrouwen zijn. De journalisten hadden meer met de Dutchbatters gemeen dan ze later deden voorkomen. Pas een kleine maand na de val verschenen in de Nederlandse pers de eerste berichten over het minder

dan heldhaftige gedrag van Dutchbat. Eerst *NRC Handelsblad*, toen *Netwerk*, en later ook de *IKON* hadden doorgevraagd. Stukje bij beetje brachten ze naar buiten dat Dutchbatters hadden toegekeken, terwijl de Moslimmannen van hun families werden gescheiden en de vluchtelingen van het VN-basiskamp in de armen van de Serviërs werden gejaagd. De andere media probeerden uit alle macht hun verzuim goed te maken. Ze zochten als razenden naar Dutchbatters die uit de school wilden klappen, en het ene onthullinkje volgde op het andere. 'Srebrenica' werd opeens overal besproken. Na de regering jarenlang te hebben aangespoord in Bosnië te interveniëren, ontladen de media nu hun gram op Dutchbat. Ik heb wel begrip voor de Dutchbatter die uithaalde naar 'het soms hysterisch aandoende geblaat van allerlei deskundigen, politici en tv-mensjes.' De spindoctors van het ministerie van Defensie - voorop voorlichter Bert Kreemers die zijn inspanningen met promotie beloond zag - deden alles om de schade te beperken. Ze bagatelliseerden of ontkenden elke onthulling, lekten selectief informatie naar lievelingen in de media en snoefden dat ze van hen geen gevaar meer te duchten hadden: 'Die hangen aan het infuus.' Ze deden hun best het publieke debat te sturen in de richting van anderen, zoals de VN-top, de Franse VN-commandant en de VS. Ondertussen kregen Dutchbatters die wilden praten - inclusief commandant Karremans - een spreekverbod. Een hoge militair die

desondanks informatie verschaft, werd uren door de marechaussee verhoord en al zijn telefoontjes werden nagetrokken.

Defensie slaagde min of meer in zijn opzet. Door de onthullinkjes, gevolgd door ontkenningen, gevolgd door meer onthullingen, en nieuwe ontkenningen, zagen de meeste mensen door de bomen het bos niet meer. De media verloren hun interesse. De Haagse politiek deed niets, zo redeneerden ze, dus was het verhaal min of meer dood.

Dat er nu wellicht toch nog een parlementaire enquête komt, is ironisch genoeg niet het gevolg van vasthouden de onderzoeksjournalistiek, maar van de behoefte van media om makkelijk te scoren. Oude feiten werden afgestoft, aangevuld met een enkel nieuw detail en vervolgens met veel fanfare opgedist als een schandaal. De feiten stonden zelfs al, zij het in een wolk van verhullend taalgebruik, in het *debriefingsrapport* van Defensie. De nieuwe minister van Defensie en de nieuwe Tweede Kamer hebben dit zoveelste relletje aangegrepen om eindelijk schoon schip te maken.

Wij van de media hebben niet veel redenen onszelf al te zeer op de borst te kloppen. Een paar journalisten hebben vakwerk verricht; de meesten bleken lui, matig geïnformeerd en gezagsgetrouw. Ook Nederlandse journalisten hebben nog wel eens de illusie dat je de wereld kunt indelen in goed en kwaad, en denken dat wij vanzelfsprekend bij de eerste categorie horen.

COLUMN VAN OMBUDSMAN THEO KLEIN, DE VOLKSKRANT, 7 OKTOBER 2000

Srebrenica ook journalistieke les

Parlement en kabinet praten deze en volgende week over de gang van zaken bij uitzending van vredesmissies. Op basis van het zeer kritische rapport van de commissie-Bakker proberen Kamerleden en bewindslieden vooral lessen te trekken uit de gebrekkige besluitvorming rond Srebrenica. Een nieuwe testcase

heeft zich al aangediend: mariniers voor Eritrea. Srebrenica was niet alleen een ontluisterende ervaring voor Nederlandse militairen en politici. Ook voor veel journalisten die het drama volgden, was er voldoende aanleiding na te gaan wat er mis ging. Waarom kwamen de media zo laat achter de massa-executies? Waarom bleef de rol van Dutchbat zo lang onduidelijk? Waarom liet men zich meeslepen in de euforie na terugkeer van

de militairen uit de door de Bosnische Serviërs veroverde enclave?

Bart Rijs, tijdens de val van Srebrenica correspondent voor *de Volkskrant*, vat het antwoord in drie woorden samen 'gemakzucht, provincialisme en bewustzijnsvernaauwing' bij de media in Nederland. Als kranten al een man ter plaatse hadden, dan werd er vaak slecht naar hem geluisterd. Aan een Haagse quote werd vaak meer waarde gehecht.

Eind 1995 analyseerde *de Volkskrant* de eigen verslaggeving over Srebrenica. Conclusies: de krant heeft zich te volgzzaam opgesteld en deed te weinig aan feitenonderzoek. Vooral na de beruchte persconferentie in Zagreb, waar Dutchbat onder toezicht van premier Kok polonaise liep, is te lang gewacht met onderzoek ter plaatse. Bij de reconstructie van de gebeurtenissen werd Srebrenica te zeer behandeld als een nationale zaak. Net als vrijwel alle Nederlandse media heeft *de Volkskrant* zich laten meeslepen op zijwegen. In de Nederlandse context werden verdwenen filmrolletjes, de controverses tussen minister Voorhoeve en de legertop en het tegenhouden van het Dutchbat-rapport door minister Van Mierlo belangrijke kwesties.

Het drama van Srebrenica werd onvoldoende geplaatst in het gecompliceerde internationale (VN-)kader, waarin het tot stand kwam. In analyses en commentaren werden die verbanden wel gelegd, maar bij het achterhalen van de gebeurtenissen leunde men zwaar op Nederlandse informanten. Net als de politici werden ook de meeste Nederlandse verslaggevers overrompeld door de ontwikkelingen in Srebrenica. Het duurde geruime tijd voor de omvang van de gebeurtenissen in de enclave en de Nederlandse rol in volle omvang tot hen door-drong.

De berichtgeving uit Srebrenica werd voor, tijdens en direct na de aanval door de Serviërs bemoeilijkt omdat geen buitenlandse journalisten tot de stad werden toegelaten. *De Volkskrant* moest het doen met observaties vanuit Belgrado, Zagreb, Moskou, Washington en

natuurlijk Den Haag. De berichten over wat zich in Srebrenica had afgespeeld, waren in die fase verwarrend.

Toen bleef ook lang onhelder wie verantwoordelijk was voor de VN-bevelvoering. De krant had meer moeite moeten doen de commandostructuur in beeld te krijgen. Dan was wellicht eerder vast komen te staan dat de Nederlandse politici en militairen op belangrijke momenten (geen luchtsteun) overruled konden worden door de grote westerse naties.

Bart Rijs is er nog altijd trots op dat hij direct aan de grens uit Srebrenica gevluchte vrouwen heeft opgevangen en als een van de eersten hun verhalen over de vermissing van hun mannen noteerde. Minder te spreken is hij over zijn goedgelovigheid als het over de rol van Dutchbat ging. 'Ik kon me niet voorstellen dat zij zo over zich hadden laten lopen.'

In Srebrenica werden Nederlandse troepen voor het eerst sinds de crisis in Nieuw-Guinea rechtstreeks betrokken bij gevechtshandelingen. Dat was niet alleen een nieuwe ervaring voor een generatie militairen en politici, maar ook voor verslaggevers. Srebrenica heeft in elk geval weer aangetoond dat niets gaat boven eigen waarneming ter plaatse.

Sindsdien is dat nadrukkelijker in praktijk gebracht zoals in Tsjetsjenië, Rwanda of Kosovo. Vorige maand ontving *Volkskrant*-correspondent Michel Maas de belangrijkste journalistieke onderscheiding in Nederland, de NDP-prijs, voor zijn reportages tijdens de oorlog in Kosovo. Daar liep hij wekenlang met een patrouille van het bevrijdingsleger langs het front en schreef indrukwekkende reportages.

Met de lessen van Srebrenica in het achterhoofd moet de Tweede Kamer beslissen over de uitzending van mariniers naar het grensgebied tussen Eritrea en Ethiopië. Nederlandse journalisten, onder wie *Volkskrant*-correspondent Kees Broere, hebben vanuit Eritrea al gewezen op gevaren. Niet alleen militairen en politici, ook journalisten zijn gewaarschuwd.

COLUMN VAN OMBUDSMAN JOS KLAASSEN, DE VOLKSKRANT VAN 20 MAART 2002

Feiten tellen: in Srebrenica én op de Dam

Het verschijnsel van de Nederlandse 'oorlogsverslaggever' is nog erg jong. In het verleden werd dit karwei meestal overgelaten aan internationale persbureaus, maar tegenwoordig besluiten kranten sneller om een eigen correspondent naar een oorlogsgebied te sturen. Zo was *de Volkskrant* 'erbij' in Libanon, Bosnië, Tsjetsjenië, Rwanda, Congo, Kosovo. . . Op bewonderenswaardige manier informeert Ferry Biedermann, onze correspondent in Jeruzalem, ons dagelijks en onder erg moeilijke omstandigheden over het geweld tussen Israël's en Palestijnen. Af en toe krijg ik (zéér misplaatste) brieven/mails van lezers die vinden dat 'een jood niet onafhankelijk kan schrijven over de oorlog tussen Israël en de Palestijnen'. Biedermann bewijst dagelijks onbetwist dat hij dat wél kan, en ook doet.

'Srebrenica', zo heeft mijn voorganger Theo Klein eind 2000 al eens op deze plek geschreven, was niet alleen een militair debacle. Ook journalistiek Nederland heeft grove fouten gemaakt. Klein citeerde onze toenmalige correspondent op de Balkan, Bart Rijs, die bij de Nederlandse media 'gemakzucht, provincialisme en bewustzijnsvernaauwing' constateerde.

Na een interne analyse bij *de Volkskrant* over de eigen Srebrenica-verslaggeving was de slotsom: 'de krant heeft zich te volgzzaam opgesteld en deed weinig aan feitenonderzoek.' Srebrenica werd ook door deze krant te zeer als een nationale zaak gezien, terwijl het VN-kader, waarin de missie plaats vond, werd genegeerd. Als Amerikaanse militairen ergens ter wereld in actie komen, hebben ze altijd een tros journalisten op hun hielen. Tijdens de jongste Amerikaanse acties in Afghanistan kregen de pers en de legerleiding het zelfs met elkaar aan de stok, omdat de militairen journalisten op een afstand probeerden te houden en daarmee het recht op vrije nieuwsgaring schonden.

Srebrenica was voor, tijdens en direct na de Servische aanval voor buitenlandse journalisten afgesloten. Ik vraag me af of iets dergelijks had kunnen gebeuren als er een contingent Amerikaanse militairen had gezeten. Waarschijnlijk hadden belangrijke Amerikaanse kranten voor de duur van de 'verdediging' van Srebrenica een oorlogscorrespondent ter plaatse gestationeerd. Als de Nederlandse media dat gedaan hadden, was het onheil misschien ook geschied. Maar de ware toedracht was dan sneller bekend geweest.

Er gaat niets boven eigen waarneming ter plaatse, zo schreef Theo Klein twee jaar geleden, over de Srebrenica-affaire. Dat geldt niet alleen voor situaties in oorlogsgebieden. Dat geldt ook voor gebeurtenissen vlakbij huis – in Amsterdam bijvoorbeeld.

Veel lezers hebben deze week boos gereageerd op onze verslaggeving in de maandagkrant van de Palestina-demonstratie op de Dam: 'Die domme mensen verbranden vlaggen'. *De Volkskrant* wordt verweten teveel aandacht besteed te hebben aan het geweld en te weinig aan het vreedzame protest tegen Israël. Veel briefschrijvers, onder wie een 'traditioneel gezagsgetrouw' ex-brigadegeneraal, vinden dat *de Volkskrant* zich meer op de omvang van de (vreedzame) demonstratie had moeten richten. De 'grimmige' presentie van de ME zou het geweld hebben uitgelokt. Andere lezers waren geschokt door 'vlaggen met Davidster en hakenkruis', meegedragen 'op het Rokin, de *via dolorosa* van honderdduizend Amsterdamse joden'.

De afdeling verslaggeverij van *de Volkskrant* had zaterdag geen massale opkomst verwachtend, slechts één collega, een jonge verslaggeefster, belast met de Palestina-betoging. Mét de bespiegeling van Michaël Zeeman én de voorbeschouwing in de zaterdageditie ('Palestina-betoging uitlaatklep voor Moslims') werd gemeend dat deze gebeurtenis voldoende aandacht had gekregen. Een misrekening? Dinsdag was een 'inhaalmanoeuvre' nodig over het ME-optreden en voor de reactie van

burgemeester Job Cohen op de gebeurtenissen. Ik meen dat de verslaggeverij de Palestina-betoging, gezien de emoties die het geweld hier te lande al weken opwekt, heeft onderschat. De lezer heeft recht op een eerlijk,

degelijk en compleet verslag van zo'n betoging. Meer mankracht betekent meer (juiste) feiten. Want er gaat niets boven eigen waarneming ter plaatse. In Srebrenica én op de Dam in Amsterdam.

JAARREDE VAN HOOFDREDACTEUR PIETER BROERTJES, 19 APRIL 2002

Uitgesproken in zijn functie van voorzitter van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren tijdens de 43ste jaarvergadering in Utrecht.

Waarde collega's,

Uit een onderzoek van de Nederlandse Dagbladpers van vorige maand blijkt dat 86 procent van de ondervraagden de krant als nieuwsbron superieur vindt. De krant gaat dieper in op het nieuws en is betrouwbaarder dan de televisie, zeggen zij. Nederlanders blijken veel waarde te hechten aan hun krant en zij hebben daar ook extra geld voor over. Zij hebben voor een groot deel een hechte relatie met hun krant. Velen zijn getrouwd met hun krant. En dat laten zij ook blijken in hun reacties! Dit opmerkelijke nieuwtje werd door de kranten niet of in een klein bericht gebracht. Goed nieuws is immers geen nieuws. Of was er sprake van enig ongeloof vanwege de stortvloed van negatieve berichten over de dagbladsector in het voorbije jaar? Klopte dit allemaal wel? Het was het afgelopen jaar stormachtig weer in onze sectoren. *De Telegraaf* en *Endemol* schrapten honderden banen. In de regionale dagbladpers volgde de ene fusie na de andere. In deze maand zag het *Dagblad van het Noorden*, de erfopvolger van *Nieuwsblad van het Noorden*, het *Groninger Dagblad* en de *Drentse Courant*, het licht. In tal van provincies zijn Wegener en *De Telegraaf* genommeerde regionale kranten die ooit gezworen vijanden waren, aan het samenvoegen en aan het afsnaken. Ook PCM Uitgevers broedt plannen in die richting uit. In de hoop en de verwachting dat ze het daardoor langer volhouden.

[...]

De oude mediumtypen zijn sterk aan erosie onderhevig. Gratis verspreide kranten doen het goed, vooral onder jongeren. Spits is al de grootste krant van Nederland in de groep van 13 tot 35 jaar. De appreciatie van gratis tabloids ligt onder lezers bovendien behoorlijk hoog. Journalisten zijn niet zonder schuld aan het functieverlies en de verdere marginalisering van kranten. Het wordt tijd dat onze beroepsgroep de hand in eigen boezem steekt. De jonge Amsterdamse onderzoeker Mark Deuze, die in maart promoveerde op een studie naar journalisten in Nederland in vergelijking met enkele buitenlandse, kan ons daarbij helpen. Zijn conclusies zijn hard, maar rechtvaardig. Journalisten zijn vervreemd van hun publiek, zij hebben weinig tot geen contact met hun lezers, zij zitten liever achter hun computer dan dat ze de straat op gaan en zij staan afkerig tegenover internet. De journalistiek is een gewone bureaubaan geworden, liefst parttime. Aldus Deuze.

De observaties van Deuze hebben in de beroepsgroep al tot veel discussie geleid en – gelukkig – tot kritisch zelfonderzoek. Volgens 'mediawatcher' Henri Beunders zijn de media, met name de kwaliteitskranten, onder Paars te veel onderdeel geworden van het establishment. Zij hebben hun kritische taak ten opzichte van de machthebbers verwaarloosd. Zij hebben verzuimd misstanden (wachtlijsten, criminaliteit, illegalen, onderwijsvernieuwingen) met indringende reportages en heldere analyses aan de kaak te stellen. Beunders, maar ook anderen (zoals Jos van Kemenade),

gaan zelfs zo ver dat in hun ogen de 'verburgerlijkte en verrechtste' (Beunders) media de opkomst van Pim Fortuyn voor een deel in de hand hebben gewerkt. Beunders' pleidooi om de journalistiek terug te brengen naar de burger ('Kom uit die bureaustoel en begeef je onder het publiek') vindt zijn oorsprong in Amerika. Daar ontstond al tien jaar geleden een debat over *civic journalism*. De journalist moet niet alleen een onafhankelijke verslaggever zijn, maar ook een actieve medeburger, die zich bewust is van zijn of haar sociale verantwoordelijkheid.

Het motto van de aanhangers van *civic journalism* is: begin waar de burger begint, maar hou niet op waar de burger eindigt. Zo kan een synthese ontstaan tussen de kritische en de publieke journalistiek. Dat vereist een journalistieke culturele revolutie, waarbij journalisten de mondige burger niet vanuit de hoogte en met scepsis en cynisme informatie verstrekt, maar als medeburger en als bondgenoot van medelanders en wereldburgers. Hans van Mierlo stelde vorig jaar in een toespraak voor de redactie van *de Volkskrant*: 'Gezag verwerft een krant door een overtuigende balans te vinden tussen de journalistieke rol en de maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dáár ligt het gezicht van de krant.' In zijn ogen is er grote behoefte aan houvast in de onmetelijke zee van onzekerheden. Hij pleitte daarom voor een ouderwetse krant: een krant die ontstijgt aan de waan van de dag, die dagelijks een bezonken, maar vlijmscherp oordeel velt.

Dergelijke accentverschuivingen – minder institutioneel nieuws, meer interactief, meer kwaliteit en meer gezaghebbend – sluiten goed aan bij de strategische heroriëntatie die verschillende media nu doormaken. Kranten zijn weer op zoek naar een herkenbaar 'smoel' en een eigen koers. Die profilering komt ook tegemoet aan critici zoals Marcel van Dam. Hij verwijt de media de kloof tussen politici en burgers mede op hun geweten te hebben, doordat wij het politieke proces hebben teruggebracht tot *onliners*, persoonlijke drama's en incidenten.

In de Nederlandse cultuur zijn ontwikkelingen gaande

die we niet of slechts amper kunnen beïnvloeden. Er wordt domweg minder gelezen. We kunnen niet alles, maar we moeten ons ook niet machteloos verklaren. Beter dan te vragen om overheidssubsidie, is het om een nieuwe kritische houding te ontwikkelen tegenover de eigen prestaties. Dat geldt voor uitgevers én journalisten.

[...]

Dames en Heren, ik wil afsluiten met de actualiteit. Het tweede kabinet-Kok is deze week gevallen over de kwestie Srebrenica. Het kritische rapport van het NIOD was de druppel. Vaststaat dat het beeld dat wij van Srebrenica hebben, is gekleurd door de media. In vier lijvige bijlagen schetsen de onderzoekers een nogal mistroostig beeld van de media. Wij, u en ik, hebben een tamelijk stereotiep, versimpeld beeld geschapen van het Bosnische conflict en van de Nederlandse betrokkenheid. Wij, sommigen meer dan anderen, boden 'te veel moraal, te weinig feiten, te veel standpunten, te weinig analyse en te veel emotie'.

Kranten konden dieper ingaan op de situatie ter plekke dan televisieprogramma's die daar vaak geen vaste correspondenten hadden. Maar welk profijt hebben de traditionele media daarvan gehad? Uit evaluaties blijkt dat de Nederlandse journalistieke prestaties het beste kunnen worden gekenmerkt met gemakzucht en provincialisme. Het lijkt erop dat het trauma van Srebrenica voor de politiek ook een trauma is geworden voor de Nederlandse journalistiek.

De politici zijn inmiddels begonnen hun eigen rol kritisch te evalueren. Het zou de media sieren als zij de komende tijd ook hun eigen rol aan een openlijke en kritische zelfreflectie onderwerpen. Kranten en televisie- of radioprogramma's die op onderzoeksgebied een reputatie hebben, kunnen veel eer inleggen met een gedegen en diepgravend onderzoek naar de eigen rol van de media bij het Srebrenica-drama. Lezers en kijkers verwachten niet anders meer van ons.

Amsterdam, april 2002.

Pieter Broertjes.

De Volkskrant heeft tussen 1991 en 1995 een redelijk evenwichtig beeld gegeven van de Balkan-oorlog. Tot die conclusie komen de ombudsman van *de Volkskrant* Jos Klaassen en zijn voorganger in die functie Theo Klein na een kritisch onderzoek van de berichtgeving over het uiteenvallen van Joegoslavië. Ze nuanceren daarmee het oordeel van het NIOD over het functioneren van de media. De redactie was bij het uitbreken van het conflict in Joegoslavië niet bevooroordeeld. Wel ontstond in de tweede helft van 1992 al het beeld van de Serviërs als *bad guys*, dat in de commentaren overheerste en in het verloop van de oorlog soms bepalend is geweest bij de keuze van artikelen en foto's. De verslaggevers en correspondenten die de krant naar de conflicthaarden stuurde, werden vrijgelaten in hun keuzes van de onderwerpen. Dat *de Volkskrant* een uitgesproken eigen mening ventileerde over de Balkan-oorlog had niet tot gevolg dat andere meningen niet aan bod kwamen of dat stelselmatig met feiten werd gemanipuleerd.

zijn.

De Secretaris-generaal van de VN Kofi Anan heeft het zelf bevestigd en neergelegd in een rapport: op de onschuldige mannelijke moslim-bevolking van Srebrenica is de ergste genocide gepleegd, die sinds WO-II heeft plaatsgevonden. Nooit enige veroordeling uitgesproken hebbend voor welke misdaden ook, die jegens de Serviërs worden begaan - om maar eens wat te noemen: de in strijd met het internationale recht uitgevoerde bombardementen op Joegoslavië bijvoorbeeld -, weet hij zeer goed uit welke hand hij moet eten. Diezelfde Amerikaanse hand namelijk, die hem ook aan zijn baan heeft geholpen.

Het Joegoslavië Tribunaal als 'kangaroo court'

En het Joegoslavië Tribunaal ? Het Joegoslavië Tribunaal zal er zorg voor dragen dat de Serviërs voor 'Srebrenica' worden gestraft met levenslange gevangenisstraffen. En dat de Moslim militieiders in Srebrenica, verantwoordelijk voor duizenden doden - zoals Naser Oric -, vrijuit blijven gaan.

Hoe ?

Door aangeleverd bewijsmateriaal van hun misdrijven gewoon eenvoudig kwijt te maken. En simpeler nog, door domweg niet op aanklachten tegen hen te reageren.

Is dan toch nog de een of andere westers journalist zo impertinent om niet te begrijpen dat het geen pas geeft om bij dit 'onafhankelijke tribunaal' te blijven informeren waarom de moslim-schurken van Srebrenica niet vervolgd worden, dan wordt het tijd voor een duidelijke terechtwijzing. Zoals de persofficier van het tribunaal Paul Risley die - volkomen terecht natuurlijk !- uitdeelde aan Geertjan Lassche: "ik vind het schandalig dat jullie je focussen op mensen als Naser Oric." Zie het slot van bijgaand artikel in de Nieuwe Revu.

Per slot van rekening heeft ook Lassche zo zachtjesaan te begrijpen, wat elke 'normale' journalist begrijpt, ook zonder dat hem dat steeds weer opnieuw behoef te worden uitgelegd: de schurkenrol is al vergeven. Aan de Serviërs. En het Joegoslavië Tribunaal is opgericht om dat te sanctioneren. Met het eerbiedwaardige instituut van het recht. Zo zijn de regels van het spel.

Jammer, jammer, jammer, dat er nog steeds mensen zijn als Geertjan Lassche. Die dat nog steeds niet schijnen te begrijpen ! Maar gelukkig hebben de 'normale' kranten en tijdschriften geen last van een dergelijk onbegrip. Zodat het Joegoslavië Tribunaal niet steeds opnieuw dergelijke terechtwijzingen behoeft uit te delen aan journalisten die niet vanzelf al begrijpen dat het nou eenmaal vanzelfsprekende de Serviërs zijn, die door het 'Tribunaal' aangepakt dienen te worden.

Namens de PC

mr. N.M.P. Steijnen

Meer weten? Anti-oorlogscomit  Leiden, tel. 071- 5220296.
Postbus 2228,
2301 CE Leiden
Balkan Vredescoalitie, Internet: [http://www.geocities.com/vre-
de_nl](http://www.geocities.com/vre-
de_nl)

Herman de Tollenaere

My Internet site on Asian history and "new" religions:

<http://stad.dsl.nl/~hermant1/>

See also SIMPOS, information on occult tendencies' impact on
society:

<http://www.stelling.nl/simpos/simpoeng.htm>

Date sent: Sun, 27 Feb 2000 17:13:12 +0100
To: office@globalreflexion.org
From: Herman de Tollenaere <her-
mantl@stad.dsl.nl>
Subject: ontwerp pamflet Balkan/8 maart

Beste mensen

onderstaand is een ontwerp pamflet over Kosovo, bestemd voor 8 maart, Internationale Dag van de Vrouw in Leiden; 1 A4 groot.

Eventuele suggesties voor verbetering zijn van harte welkom; bijvoorbeeld op de bijeenkomst van het Anti Oorlogs Comité Leiden op woensdag 1 maart a.s.

groeten,

-----
8 maart: steun vrouwen op de Balkan

In Nederland zijn inkomens van vrouwen nog steeds lager dan van mannen. Tegen vrouwen, die door ondraaglijke werkdruk in de WAO terechtkomen, voeren regering en pers een hetze.

Sinds honderd jaar is 8 maart de Internationale Dag van de Vrouw: een idee van socialiste Clara Zetkin. Toen al streden vrouwen tegen oorlog. Ook nu lijden vrouwen door oorlogen en hun gevolgen. Maar zij strijden daar ook tegen. Ook rond Joegoslavië: waar de NAVO in 1999 met bommen aanviel. Twee voorbeelden: het Humanitair Vrouwencomité Orahovac; en de Roma-vluchtelingvrouwen in Macedonië.

Nederlandse militairen trokken in juni 1999 Orahovac in Kosovo binnen. Vlak achter hen kwam het UCK. Doden vielen. In buurten waar Albanen, Serven, en Roma (ôzigeunersö) door elkaar woonden, brandden al snel de huizen van de twee laatst genoemden. De KFOR/NAVO deed hier niets tegen.

Ongeveer vierduizend niet-Albanen van Orahovac vluchtten naar een klein getto-wijkje. De NAVO omringde het getto met NAVO prikkeldraad met scheermesjes. Dit is strijdig met internationaal recht. Na al die maanden kunnen zij nog steeds zich niet bewegen buiten dit gebied. Wie dat probeert, heeft verwonding of dood te vrezen. Geen kranten, geen TV, geen telefoon. Voedsel is schaars.

Natasha, 27 jaar, slaagde er in, uit Orahovac te vluchten. Met twee lotgenotes richtte zij het Humanitair Vrouwencomité Orahovac op, om de achtergeblevenen te steunen. Dit comité heeft drie eisen:

- KFOR moet veiligheid, voedsel, water, elektriciteit en telefoonverkeer
- normale leefomstandigheden- garanderen; ook voor de niet-Albanezen in Orahovac
- KFOR moet bewegingsvrijheid garanderen voor iedereen in Orahovac
- KFOR moet onmiddellijk een veilige busroute garanderen van Orahovac naar het niet door de NAVO bezette deel van Servië

We kunnen het Humanitair Vrouwen Comité Orahovac steunen via SaveFamilies@aol.com

Duizenden Roma-vluchtelingen uit Kosovo zitten nu in kampen als Stenkovec 2 in Macedonië. Want in Kosovo zijn 80% van de Roma-huizen in brand gestoken; 90% geplunderd (in Kosovska Mitrovica-Zuid is dat zelfs nog meer). In slechts 5% van die huizen wonen nog Roma. Tegen geen enkele Roma loopt een aanklacht wegens gewelddaden tegen Kosovo-Albanezen. De omstandigheden in Stenkovec zijn slecht. Vlees, groente, en fruit mogen de Roma niet eten. De winter moeten zij in lekke zomertenten zien te overleven.

Begin november 1999 stierven twee Roma-vrouwen in het kamp: Ajvazi Azemine uit Kmetovica-Gilane, en Raba Buza uit Kosovo Polje. Zij waren niet de eersten of de laatsten. De vluchtelingen voeren hongerstakingen en andere acties uit protest tegen de mensonterende omstandigheden.

De Roma-vrouwen van kamp Stenkovec roepen internationaal op, hen te steunen. Zij eisen:

- Stop discriminatie en fascisme [ook bij voorbeeld tegen Roma in de Tsjechische republiek]
- Stop etnische zuivering in Kosovo
- Landen van Europa en de wereld, erken Roma uit Kosovo als vluchtelingen

De Roma-vrouwen in de kampen in Macedonië willen door gaan met hun acties.

Zij vragen om solidariteit, via email in Macedonië: drom@soros.org.mk en asmet@romanationalcongress.org

zijn.

De Secretaris-generaal van de VN Kofi Anan heeft het zelf bevestigd en neergelegd in een rapport: op de onschuldige mannelijke moslim-bevolking van Srebrenica is de ergste genocide gepleegd, die sinds WO-II heeft plaatsgevonden. Nooit enige veroordeling uitgesproken hebbend voor welke misdaden ook, die jegens de Serviërs worden begaan - om maar eens wat te noemen: de in strijd met het internationale recht uitgevoerde bombardementen op Joegoslavië bijvoorbeeld -, weet hij zeer goed uit welke hand hij moet eten. Diezelfde Amerikaanse hand namelijk, die hem ook aan zijn baan heeft geholpen.

Het Joegoslavië Tribunaal als 'kangaroo court'

En het Joegoslavië Tribunaal ? Het Joegoslavië Tribunaal zal er zorg voor dragen dat de Serviërs voor 'Srebrenica' worden gestraft met levenslange gevangenisstraffen. En dat de Moslim militieleiders in Srebrenica, verantwoordelijk voor duizenden doden - zoals Naser Oric -, vrijuit blijven gaan.

Hoe ?

Door aangeleverd bewijsmateriaal van hun misdrijven gewoon eenvoudig kwijt te maken. En simpeler nog, door domweg niet op aanklachten tegen hen te reageren.

Is dan toch nog de een of andere westers journalist zo impertinent om niet te begrijpen dat het geen pas geeft om bij dit 'onafhankelijke

tribunaal' te blijven informeren waarom de moslim-schurken van Srebrenica niet vervolgd worden, dan wordt het tijd voor een duidelijke terechtwijzing.

Zoals de persofficier van het tribunaal Paul Risley die - volkomen terecht natuurlijk !- uitdeelde aan Geertjan Lassche: "ik vind het schandalig dat jullie je focussen op mensen als Naser Oric." Zie het slot van bijgaand artikel in de Nieuwe Revu.

Per slot van rekening heeft ook Lassche zo zachtjesaan te begrijpen, wat elke 'normale' journalist begrijpt, ook zonder dat hem dat steeds weer opnieuw behoeft te worden uitgelegd: de schurkenrol is al vergeven. Aan de Serviërs. En het Joegoslavië Tribunaal is opgericht om dat te sanctioneren. Met het eerbiedwaardige instituut van het recht.

Zo zijn de regels van het spel.

Jammer, jammer, jammer, dat er nog steeds mensen zijn als Geertjan Lassche. Die dat nog steeds niet schijnen te begrijpen !

Maar gelukkig hebben de 'normale' kranten en tijdschriften geen last van een dergelijk onbegrip.

Zodat het Joegoslavië Tribunaal niet steeds opnieuw dergelijke terechtwijzingen behoeft uit te delen aan journalisten die niet vanzelf al begrijpen dat het nou eenmaal vanzelfsprekende de Serviërs zijn, die door het 'Tribunaal' aangepakt dienen te worden.

Namens de PC

mr. N.M.P. Steijnen

(1-11 juli) 2005

SREBRENICA TENTOONSTELLING

'Tien jaar later' was de titel van een expositie georganiseerd door het Vredesburo. Deze expositie vond plaats in het Inkijsmuseum, Dommelstraat 2a in Eindhoven. Eigenlijk al een jaar eerder, bij de expositie ter herdenking van de genocide in Rwanda, werd al besloten tot aandacht voor Srebrenica 10 jaar later. Onze aankondigingen, die al eind april van start gingen, spraken over een vooraankondiging van nationale activiteiten met betrekking tot deze herdenking. En aandacht is er geweest. De gehele maand juni is er aandacht geweest op iedere zender en in bijna elk programma. Tot en met een nieuwe dag voor veteranen aan toe. Het kabaal dat meer dan een maand duurde klinkt harder na, dan de stilte van de herdenking, als je het mij vraagt.

De uiteindelijke herdenking in Den Haag, en ook de bijeenkomst in het Inkijsmuseum werden door weinig mensen bezocht. De meeste mensen waren al een beetje Srebrenica-moe, nog voordat de werkelijke herdenking plaatsvond. Deze bijeenkomst werd opgeluisterd door verhalen van Sefkija, muziek van Saban Bajramovic (op cd) en heerlijk eten van Food Not Bombs. Zij hadden hun eerste try-out bij deze bijeenkomst.

Wij hebben uiteindelijk 2500 kaarten verspreid in stad en land, waaronder 500 aan scholieren en 500 aan leden van het Inkijsmuseum, vooral jongeren.

In het raam van het Inkijsmuseum verschenen in de 10 dagen voor de herdenking de namen van alle slachtoffers van dit drama. Gedurende deze dagen en de week erna, hebben ongeveer 700 mensen binnengekeken. De bijeenkomst in de tuin werd speciaal bijgewoond door Sefkija Hadziarapovic, voorzitter van de Bosnische stichting in Eindhoven.

Permanente Commissie inzake
(Nederlandse) oorlogsmisdrijven
in Joegoslavië
Couwenhoven 52-05
3703 ER Zeist
tel. 020-6900742
fax. 020-61511120
e-mail: despot@wishmail.net

5 april 2000

DE TIENTALLEN VERZWEGEN SREBRENICA'S ROND SREBRENICA

'Ik word niet goed'

Wordt u ook zo beroerd van de niet aflatende stompzinnige berichtgeving door de westerse media over Srebrenica ? Natuurlijk weten we het allemaal wel zo langzamerhand. Met onze 'vrije, pluriforme' en vooral ook 'democratische' media. Maar toch is het steeds weer verbijsterend. In zijn ongehoorde en botte misleiding over Joegoslavië. 'Srebrenica' spant daarbij ongetwijfeld de kroon.

'Srebrenica' als onuitputtelijke bron voor anti-Servische gevoelens

Steeds weer als er een moment dreigt aan te breken, waarop het westers optreden op de Balkan met iets meer kritische zin dreigt bezien te gaan worden, wordt opnieuw het 'Srebrenica'-verhaal uit de kast getrokken.

Zoals nu ook weer.

De tijd dat we ons konden permitteren om de vooropgezetheid van belangrijke gebeurtenissen op de Balkan als pathologische 'samenzweringstheorieën' af te doen, is al lang voorbij. Als het erom gaat het complex van leugens en beschuldigen aan het adres van 'de Serviërs' in stand te houden, is niets toevallig. En worden de zaken grondig geregisseerd.

Zo ook het moment waarop de Bosnisch-Servische generaal Krstic door de NAVO-bezettingstroepen van zijn bed werd gelicht en werd overgebracht naar het Joegoslavië Tribunaal. De NAVO kwam immers onder steeds zwaardere kritiek te liggen ter gelegenheid van het 1-jarige jubileum van de NAVO-agressie tegen Joegoslavië !

Het werd dus tijd om weer eens een blik 'Srebrenica' open te trekken. Zodat de kolommen van westerse media weer doorspekt zouden raken met uitspraken als : "Gezien de reputatie van de Serven verwachtte ik dat ze zouden gaan moorden" (Trouw van 5 april 2000).

Dat is de toon waarop over 'de Serviërs' geschreven behoort te worden. En 'Srebrenica' is altijd bij de hand om daarbij te helpen. Op momenten van groeiende kritiek en dreigende herbezinning op wat er nu eigenlijk allemaal op de Balkan is gebeurd en nog gebeurt.

Zo wordt kunstmatig de stemming teruggebracht: 'het is toch maar goed dat we ze flink hebben gebombardeerd en eigenlijk zouden we dat nog eens over moeten doen'. Het is die stemming, die de NAVO graag ziet ! En het journaal wordt namens de NAVO bedankt voor zijn belangeloze medewerking.

'Een dwarsliggeresignaleerd'

Hoewel 'belangeloos'. Je moet hier als journalist eens wat anders durven schrijven!

Soms, een heel enkele keer, durft iemand dat. Zoals Geertjan Lassche in het eerste nummer van de Nieuwe Revu van dit jaar in bijgaand artikel.

Bravo, Geertjan ! Maar tegelijkertijd, vanuit carrière-perspectief, een onverstandige daad, jongen ! Want denk maar niet dat je nou nog ooit bij een van de 'pluriforme en democratische' kranten aan de bak komt. Als je meent zó ver en zó vrij buiten de pot te kunnen pissen !

Overigens, dat de Serviërs in de streek rond Srebrenica als eersten met etnische zuiveringen begonnen en dat er al "duizenden moslims waren vermoord, voordat zij zelf een schot losten", is zeker de concessie, die je moest doen om dit verhaal überhaupt in de Nieuwe Revu geplaatst te krijgen ? Er is uitgebreide documentatie van het tegendeel al in een vroeg stadium aan het Joegoslavië Tribunaal overgelegd. Het was juist het geregelde Bosnische leger dat voor het eerste geweld zorgde, maar daarover in een later stadium meer. Niettemin laat je althans een stuk van de andere kant van het verhaal 'Srebrenica' zien !

Het rovershol Srebrenica

Lassche beschrijft hoe Srebrenica feitelijk fungeerde als een rovershol.

Hoeho 'rovershol', Lassche ? Srebrenica was toch een gedemilitariseerde enclave, waarin louter onschuldige moslim-vluchtelingen samengeperst zaten ? Bevend en sidderend voor de wrede Serviërs buiten de poorten van stad ?

Dat hebben we allemaal voortdurend in de krant kunnen lezen, van onze politici gehoord en op televisie gezien. En dus is dat zo !

Lassche onthult, impliciet en soms ook expliciet, dat een groot deel van de mannelijke bevolking van Srebrenica helemaal niet uit 'onschuldige burgers' bestond. Maar in plaats daarvan uit vele duizenden militairen van het geregelde Bosnische leger en duizenden paramilitairen.

En dat 'Srebrenica' dus helemaal geen 'gedemilitariseerde' enclave was, zoals de bedoeling van de VN was.

Een onthulling is dat eigenlijk niet, want iedereen wist dat natuurlijk al lang. Maar dat mocht niet gezegd worden. Benieuwd wat er met Lassche gaat gebeuren, nu hij deze 'omerta' - zwijgplicht - als journalist heeft doorbroken !

Vrij en zonder remmingen beschrijft Lassche vervolgens hoe door deze paramilitaire bendes misbruik werd gemaakt van de

status van Srebrenica als 'safe haven', om tot tientallen kilometers in de omgeving de Servische bevolking te terroriseren. Om te moorden, te roven, te plunderen en om onbeschrijflijke wreedheden te bedrijven. Als SS-ers gingen zij tekeer. Tientallen dorpen werden platgebrand, mensen werden gemarteld en verminkt, gekruisigd en onthoofd, ogen werden uitgestoken. Bewijs hiervan is geen probleem, want de roverhoofdman Oric van de moslim-milities, Oric, heeft er zelf voor gezorgd dat het allemaal op video werd vastgelegd.

Die arme vluchtelingen in Srebrenica toch !

Toen dit roversnest uiteindelijk door generaal Mladic werd opgerold, kon de balans worden opgemaakt en bleek dat deze vanuit Srebrenica opererende bendes verantwoordelijk waren voor 192 platgebrande dorpen, 2800 doden en 6000 gewonden.

Geen wonder dat de eerste woorden van generaal Mladic tegen de commandant Karremans waren: "Waarom heb je de moslims niet ontwapend ?" Zoals het VN-concept van demilitarisering van de 'safe havens' immers ook ondubbelzinnig voorschreef.

Geen wonder dat die 'onschuldige mannelijke vluchtelingen' bang waren voor 'de wrede Serviërs' van Mladic. Geen wonder dat het overgrote deel van de mannelijke bevolking van Srebrenica dan ook al op de loop was, voordat de enclave viel. Zij hadden tonnen boter op hun hoofd. Die vele duizenden 'onschuldige moslim-mannen', die de val van de enclave niet afwachtten, maar al de benen hadden genomen voor 'de wrede Serviërs', kunnen dan ook onmogelijk door het 'verradelijke Dutchbat' zijn 'uitgeleverd'. Aan hun 'Servische slachters', zoals een van de 'onafhankelijke en onpartijdige' rechters van het Joegoslavië-Tribunaal dat op dinsdag 4 april 2000 tijdens de zitting hiervan formuleerde ('rechter' Riad).

Maar weinig mannen bleven achter

Hoeveel mannen er werkelijk in Srebrenica achterbleven totdat de enclave was gevallen en zo in handen kwamen van het Bosnisch-Servische leger, is niet precies bekend, maar erg veel zijn het er niet geweest. Het NOS-journaal van 20.00 uur van 5 april 2000 noemde terloops een aantal van 600. In elk geval stellen de westerse media er een eer in het te doen voorkomen dat zo ongeveer de gehele - natuurlijk onschuldige ! - mannelijke bevolking die in Srebrenica verbleef door Karremans aan 'zijn Servische beulen' zou zijn 'uitgeleverd'. Ter fine van genocide. Veel meer dan 600 kunnen het er dus niet geweest zijn, want de rest had al zijn stutten getrokken ! Stel dat al die 600 mannen zijn vermoord - vast staat dat dat in elk geval niet is gebeurd, maar stel -, dan is dat nog maar een klein deel van de slachtoffers, die vanuit het roversnest Srebrenica door 'die arme Bosnische vluchtelingen' in de omgeving onder de Servische bevolking zijn gemaakt. Nogmaals, verreweg het grootste deel van de arme mannelijke 'vluchtelingen' was al op de loop. Met een alleszins terechte schrik in de benen, gezien de voorgeschiedenis.

De verdere uitbating van de Srebrenica-mythe

Hoe loopt het Srebrenica-verhaal af ?

Zoals gepland. Tot in lengte van dagen zal de zorgvuldig gesmede mythe rond Srebrenica van stal gehaald blijven worden, telkens als tegenwicht nodig is. Dat wil zeggen, wanneer op enig moment enig begrip voor de Servische positie dreigt te ontstaan.

"Srebrenica" zal daar dan zijn om dat te corrigeren en ons opnieuw in te peperen wat een duivels die Serviërs werkelijk zijn.

De Secretaris-generaal van de VN Kofi Anan heeft het zelf bevestigd en neergelegd in een rapport: op de onschuldige mannelijke moslim-bevolking van Srebrenica is de ergste genocide gepleegd, die sinds WO-II heeft plaatsgevonden. Nooit enige veroordeling uitgesproken hebbend voor welke misdaden ook, die jegens de Serviërs worden begaan - om maar eens wat te noemen: de in strijd met het internationale recht uitgevoerde bombardementen op Joegoslavië bijvoorbeeld -, weet hij zeer goed uit welke hand hij moet eten. Diezelfde Amerikaanse hand namelijk, die hem ook aan zijn baan heeft geholpen.

Het Joegoslavië Tribunaal als 'kangaroo court'

En het Joegoslavië Tribunaal ? Het Joegoslavië Tribunaal zal er zorg voor dragen dat de Serviërs voor 'Srebrenica' worden gestraft met levenslange gevangenisstraffen. En dat de Moslim militieleiders in Srebrenica, verantwoordelijk voor duizenden doden - zoals Naser Oric -, vrijuit blijven gaan.

Hoe ?

Door aangeleverd bewijsmateriaal van hun misdrijven gewoon eenvoudig kwijt te maken. En simpeler nog, door domweg niet op aanklachten tegen hen te reageren.

Is dan toch nog de een of andere westers journalist zo impertinent om niet te begrijpen dat het geen pas geeft om bij dit 'onafhankelijke tribunaal' te blijven informeren waarom de moslim-schurken van Srebrenica niet vervolgd worden, dan wordt het tijd voor een duidelijke terechtwijzing.

Zoals de persofficier van het tribunaal Paul Risley die - volkomen terecht natuurlijk !- uitdeelde aan Geertjan Lassche: "ik vind het schandalig dat jullie je focussen op mensen als Naser Oric." Zie het slot van bijgaand artikel in de Nieuwe Revu.

Per slot van rekening heeft ook Lassche zo zachtjesaan te begrijpen, wat elke 'normale' journalist begrijpt, ook zonder dat hem dat steeds weer opnieuw behoeft te worden uitgelegd: de schurkenrol is al vergeven. Aan de Serviërs. Het zijn dan ook de Serviërs die aangepakt moeten worden. En het Joegoslavië Tribunaal is opgericht om dat te sanctioneren. Met het eerbiedwaardige instituut van het recht. Zo zijn de regels van het spel.

Namens de PC

mr. N.M.P. Steijnen

Srebrenica And the Politics of War Crimes

Findings of the Srebrenica Research Group
into the allegations of events and the background leading up to
them, in Srebrenica, Bosnia & Herzegovina, in 1995.

Foreword

By Philip Corwin

On July 11, 1995, the town of Srebrenica fell to the Bosnian Serb army. At the time, I was the highest ranking United Nations civilian official in Bosnia-Herzegovina. In my book, *Dubious Mandate* (Duke University Press, 1999), I made some comments on that tragedy. Beyond that, I decried the distortions of the international press in their reporting, not only on that event, but on the wars in Yugoslavia (1992-95) in general. I expressed the wish that there could have been, and must be, some balance in telling the story of what actually happened in Srebrenica and in all of former Yugoslavia, if we are to learn from our experience.

The report by the Srebrenica Research Group, *Srebrenica: Manipulating a Tragedy*, answers that call. It presents an alternative and well-documented assessment of the tragedy of Srebrenica, and of the suffering of all the constituent peoples of former Yugoslavia. It is an invaluable document. Of course, there will be those who will disagree with the report's perspective. But if we are to open a discussion that has been closed to all but the faithful, if we are to prevent similar tragedies from occurring again, then we must take seriously the accounts put forward by the bright and discerning contributors to this document. No honest reader can doubt the credentials of these authors. And no honest reader should doubt the importance of what they have to say. I congratulate them on their scholarship and their courage.

*

Coincidentally, I have a personal reason for recalling what happened on July 11, 1995, for not only was that the day Srebrenica fell, but it was also the day that a Bosnian sniper tried to assassinate me as my vehicle, white and clearly marked as a UN vehicle, was driving over Mt. Igman on the way back to Sarajevo from a staff visit to Gornji Vakuf. A Bosnian sniper targeted our vehicle as we sped around the hairpin turns of that narrow, rutted mountain road, and it was due only to the courageous efforts of Bruno Chaubert, the Corsican warrant officer who was my driver, that we survived. We knew from the trajectory of the bullet, and the fact that we had identified ourselves only minutes earlier at a Bosnian army checkpoint, that the sniper who fired on us was in Bosnian government controlled territory, and that he knew who we were. Actually, the sniper had targeted the driver, because he knew if the driver had lost control, then the vehicle and all its passengers would have gone over the mountain. At the time, however, I chose not to publicize the event because the Bosnian government would have denied it, and the UN would not have protested, given its gaping lack of credibility with the Bosnian government. But the message was clear. The Bosnian government considered the UN to be its enemy.

*

When I think back on the atmosphere at UN headquarters in Sarajevo in the days leading up to fall of Srebrenica, I think mainly of confusion. UK General Rupert Smith, the UNPROFOR commander in Sarajevo at the time, when speaking of the military situation in the theater, was fond of saying "We have no intelligence". NATO was unwilling to share with the UN whatever intelligence it had, and the UN had very few intelligence resources of its own. The UN had no satellites, and its unarmed military observers (UNMOs) were not authorized to gather intelligence. Of course they did, but they were limited in what they could collect. General Smith was on target. We had very little intelligence regarding what was happening in and

around Srebrenica.

When the Serbs first began moving on Srebrenica, we had no firm idea of the size of their forces or of their intentions. In fact, most of the Western European officers, including those of the UK, thought the Serbs were just going to lop off the southern third of Srebrenica in order to be able to save mileage when transporting troops and supplies across Bosnia from Serbia and points east. The Serbs were terribly strapped for fuel. If they could cut across the southern third of Srebrenica instead of going around it, they could save 40-50 kilometers. Besides, they appeared not to be attacking from the north, and not to be creating a pincer movement that would have signaled their intention to take the whole of Srebrenica.

Only the Russians knew what was happening. The Russians in our command that I talked to at the time smiled when I asked about Serb intentions in Srebrenica. They knew the Serbs were going to take all of Srebrenica, and if possible the other enclaves of Zepa and Gorazde. "It's only reasonable," one Russian officer said to me.

Meanwhile, General Kees Nicolai, a Dutch national and UNPROFOR Chief of Staff, was on the phone constantly to The Hague, to discuss whether or not NATO should bomb. Sentiment was divided. There were about 300 lightly-armed Dutch soldiers in Srebrenica, scattered among the local population, and they would be at risk. And the Dutch public would not take lightly having their soldiers killed by NATO bombs, or being taken hostage in a country where their presence was dubious. The Dutch government might even fall.

And then there was the weather. Clouds, then sun, then clouds again. It was unpredictable, weather satellites notwithstanding. Anyone today who says otherwise is stretching the truth – in other words, lying. Yes, we had regular weather reports, but they changed constantly. Meanwhile, the laptop bombardiers, particularly those in faraway Washington, kept demanding air strikes. But to European powers, the demands of the United States, which had no troops on the ground and was tardy in paying its assessments, seemed like those of a proverbial cowboy – full of bravado and recklessness, but short on wisdom. And while certain elements in Washington seemed willing to fight to the death of the last Dutch soldier, other nations with troops on the ground that might have been killed or taken hostage were not so eager to welcome NATO intervention.

*

Once the takeover of Srebrenica had been completed, I decided I would try to go there. Obviously, I would not have been allowed to enter while the fighting was going on. But once it was over, I thought I might be able to bring an international presence to the scene, and perhaps negotiate the safety of the survivors. I was able to get through by satellite phone to Bosnian Serb Vice President Nikola Koljevic in Pale. I told him I wanted to go to Srebrenica, and I wanted to bring General Nicolai with me. Koljevic returned my call within the hour and said he had cleared the way for me to come alone. General Nicolai would have to stay in Sarajevo. I would meet Koljevic in Pale, and we would go together to Srebrenica. I then called my headquarters in Zagreb to tell them I intended to go to Srebrenica, even though I knew the Bosnian Army might not let me out of Sarajevo, or might never let me back in if I left. I thought it was worth a try. As anyone involved in humanitarian work will attest, there is nothing that gives one a rush like the prospect of being able to save hundreds, perhaps thousands, of lives.

My headquarters in Zagreb, however, suggested that I should stay in Sarajevo, and send instead to Srebrenica one of my staff, a former U.S. military officer now with the UN in Tuzla. I said I would consider it, but the fact was that no other UN officer in Bosnia had the trust of the Bosnian Serbs. Zagreb didn't understand. It was not a matter of sending a UN representative. It was a question of sending me or no one.

I had to make a quick decision, and I had no one to consult. General Smith was busy; General Nikolai was busy. And neither would not have told me what to do anyway. It was my decision. I knew that my trip to Srebrenica would be resented by the Bosnian government. As for danger, if I were with Koljevic, I would be safe in Serb territory. The danger would be from the Bosnian government when I returned. They had already blamed the UN for the fall of Srebrenica. They had already tried once to assassinate me.

Looking back now, I doubt if it would have mattered whether I went to Srebrenica, even though at the time I had hoped it would. General Mladic was not about to be deterred or dissuaded from his chosen course of action by my presence. In any case, I decided not to go for a reason that I think was sound. I didn't want to be used.

I imagined myself on television shaking hands with General Mladic as if I were endorsing whatever was happening. No, I'd had enough of Balkan theater. I called Koljevic and told him I wasn't coming.

*

In the years since Srebrenica fell, the name itself has become a buzzword for allegations of Serbian genocide. Books have been written, reports have been compiled, and radio and television broadcasts have saturated the air waves with "evidence" of this crime against humanity. The United Nations Security Council has convened an international tribunal in The Hague to "prove" this pre-trial judgment. It would not be an exaggeration to say some journalists and aspiring politicians have made careers out of promoting this allegation.

But the situation is a bit more complicated than the public relations specialists would have us believe. That there were killings of non-combatants in Srebrenica, as in all war zones, is a certainty. And those who perpetrated them deserve to be condemned and prosecuted. And whether it was three or 30 or 300 innocent civilians who were killed, it was a heinous crime. There can be no equivocation about that. At the same time, the facts presented in this report make a very cogent argument that the figure of 7,000 killed, which is often bandied about in the international community, is an unsupportable exaggeration. The true figure may be closer to 700.

The fact that the figure in question has been so distorted, however, suggests that the issue has been politicized. There is much more shock value in the death of 7,000 than in the death of 700.

There is also evidence in this report that thousands of Serbs were massacred, expelled, tortured, raped, and humiliated during the wars within former Yugoslavia. The international community has not seen fit to publicize these atrocities with as much vigor as it has those of Srebrenica. That simple observation does not justify what occurred in Srebrenica. But it is another piece of the puzzle that explains the anger of the Serbs when they assaulted Srebrenica. In May 1995, for example, just two months before Srebrenica fell, the Croatian army captured Western Slavonia and expelled 90 per cent of the Serb population in that region. Serbs had lived in Western Slavonia for hundreds of years. But the international community said nothing about those expulsions; in fact, it applauded the Croatian action, as though the Serb civilians deserved what had happened. To massacre Croats or Bosnians or Kosovars was genocide. To massacre Serbs was regarded appropriate retribution. Clearly, the international community has not seen fit to consecrate the massacres of Serbs with monuments. Instead, it has issued arrest warrants for Serb leaders.

*

There are several points to be made in any consideration of what happened at Srebrenica on July 11, 1995. First, one has to realize that the tragedy of Srebrenica was part of a larger tragedy, and that the attempt to interpret the wars in former Yugoslavia in terms of what happened at Srebrenica, to present that one event as a microcosm of the larger picture, is an attempt to distort the larger picture and to demonize one of its actors. The experience of Srebrenica must broaden our understanding of history, not diminish it.

What happened in Srebrenica was not a single large massacre of Muslims by Serbs, but rather a series of very bloody attacks and counterattacks over a three-year period, which reached a crescendo in 1995. And the number of Muslim dead in the last battle of Srebrenica, as BBC reporter Jonathan Rooper has pointed out, was most likely in the hundreds, not in the thousands. Moreover, it is likely that the number of Muslim dead was probably no more than the number of Serbs that had been killed in Srebrenica and its environs during the preceding years by Bosnian Commander Naser Oric and his predatory gangs.

Foreign interventionists are fond of praising themselves for having invaded former Yugoslavia for what they refer to as "humanitarian reasons". But there has never been a war fought for humanitarian reasons, and the wars in former Yugoslavia at the end of the 20th century were no exception.

The events at Srebrenica in July 1995 did not occur in a political vacuum. In fact, they might never have occurred at all if Yugoslavia had not been forcibly dismembered against the will of 45 percent of its people, the Serbs. (Serbs were about 31 percent of pre-war Bosnia). The break-up of Yugoslavia, in fact, was contrary to the Yugoslav Constitution, which required that all three of the main populations of Yugoslavia had to agree to any partition of Yugoslavia. And of course, the Serbs never agreed. In my book, *Dubious Mandate*, I report the following question, which was posed to me by a Bosnian Serb: *why, after 50 years as a Yugoslav, should I suddenly be told I'm a minority in a Moslem State, when I was never even given a choice?*

People can get very angry when you take away their country.

Today, one can only imagine what might have happened in the Balkans if diplomacy had been given a better chance, if NATO had not had the ambition it had to push eastward, up to the borders of the former Soviet Union, to annex what is now being called "the new Europe". It is possible – not certain, but possible – that in due time there might have been a *peaceful* break-up of former Yugoslavia, probably along different boundary lines. But the decisions to fracture former Yugoslavia were taken precipitously, by minority communities *within* Yugoslavia, and were driven by powerful forces *outside* Yugoslavia – namely, those of NATO, especially the newly-reunited Germany.

One of the big lies we heard during the wars in Yugoslavia was that NATO had to intervene because there was danger the conflict would spread. But no group within former Yugoslavia had ambitions outside of Yugoslavia. It was the nations outside Yugoslavia that had ambitions inside Yugoslavia.

When the greatest military power of all time has an identity crisis, the world is in danger. With the end of the Cold War, NATO's role as a defensive alliance ended. There were those who said that NATO should have been dissolved, now that there was no more Soviet Union. But there were also those – many of whom were bureaucrats benefiting from the existence of such a massive organization -- who said NATO should now be used as a weapon to forge "democracy" around the world – in other words, it should be used to promote the global economy, and make the world free for Coca-Cola. Four of the six constituent republics within former Yugoslavia agreed to this immediate transition to "democracy". Serbia did not, and it paid the price. In fact,

everyone in former Yugoslavia paid the price, and Srebrenica was part of that price.

Post mortem studies of events in the former Yugoslavia, including those by the United Nations, have cited the international community's inability to recognize "evil" as the main reason for its being unable to end the wars of the 1990s in the Balkans. If such self-delusion were not so tragic, it would be comic. Wars have never been fought to destroy evil, no matter what religious zealots may assert. Wars have been fought for economic, political, strategic and social reasons. The wars of the 1990s in the Balkans were no different. It was geopolitics, not original sin, that drove NATO's ambitions.

But take this quixotic assertion about evil one step further. As I have asked in my book *Doomed in Afghanistan* (Rutgers University Press, 2003), are we to prepare peacekeepers for deployment in the world's trouble spots by giving them EAT (Evil Awareness Training)? Must the world's leaders receive religious instruction on the nature of evil before they can be effective interlocutors and diplomats?

This abstract flummery about evil has an even more insidious dimension, in that implies that the only effective action is military action; therefore, NATO should have acted sooner to bomb the Serbs, a people clearly demonic for not wanting to have its country dismembered. Trying to understand why one party to the conflict acted as it did is not an option for the Ayatollahs of the international community.

And there is still more mischief that flows from this assertion that policy decisions should be made on the basis of evil awareness. If recognition of evil is to be the basis for military intervention, then who shall be The Grand Inquisitor? Who shall decide who is evil? The answer is not very difficult to imagine. Apparently, the most powerful nations, themselves exemplars of The Good, shall determine who is evil. And for now, the Inquisitors, the identifiers of evil in the Balkans, reside in The Hague.

*

On 21 August 2000, a blue-ribbon panel on UN Peace Operations issued a report that sought to provide direction for future peacekeeping operations in light of lessons learned from several operations during the 1990s, that in former Yugoslavia among them. In its report the Panel had this astonishing paragraph:

Impartiality for United Nations operations must therefore mean adherence to the principles of the Charter: where one party to a peace agreement clearly and incontrovertibly is violating its terms, continued equal treatment of all parties by the United Nations can in the best case result in ineffectiveness and in the worst may amount to complicity with evil. (UN document A/55/305)

And what should the peacekeeping forces do in such a case in order to ward off "complicity with evil?" The Panel suggests that the peacekeepers should transcend their mandate and behave in accordance with the higher principles of the Charter. In other words, the mandate of the peace keeping force, a mandate diligently negotiated by the Security Council, should be abandoned if Satan is spotted on the horizon. This is the lesson learned, the Panel would have us believe. And if this lesson had been learned before the Balkan wars of the 1990s, NATO would have bombed the Serbs much sooner, is the undeniable implication. Thus, the vendetta continues against a country whose great sin was its refusal to be dismembered in order to make way for the global economy.

For the record, the United Nations has never worked in such a fashion. The normal procedure is for the Security Council to adopt a resolution containing a mandate for its peace

keeping forces. Each mandate is unique, depending on the situation. If a mandate proves to be ineffective, then the Security Council can change that mandate. Those nations that voted for a mandate do not appreciate having it changed at the whim of those who claim to have sighted Evil. If a mandate is to be changed, it must be changed by those who adopted it.

*

There is one more general comment I must make, by way of background, about the wars in former Yugoslavia, and that comment involves the concept of *historical memory*. We allow certain peoples to have historical memory. We allow the Jewish people to remember the Holocaust. And they *should* remember it. It was a terrible tragedy. But we do not allow the Serbian people to remember their massacre during World War II at the hands of the Nazis, whose puppets at the time were Bosnian and Croatian fascists. This is not to say that *all* Bosnians and Croats were Nazi collaborators; but the Croatian *Ustaše* regime, which included Bosnia, was. And why should Serbs *not* have been suspicious and angry when they were suddenly told that vast numbers of their people were about to become minorities in new countries that were their killers during World War II? Especially when the Serbs had never even been consulted! They would have been crazy *not* to be anxious. Imagine if a decade ago the people of Israel had been told that they would immediately become a minority in Yassir Arafat's Palestine. My question is, why did the international community not understand the perplexity, the anger, and the historical memory of the Serbs?

The events at Srebrenica in July 1995 had a history. To begin with, when it and other towns in Bosnia were declared safe areas, those areas were never "delimited". In other words, no one had specified what were the legal boundaries of Srebrenica. That meant there was no definition as to where demilitarization was supposed to end. The town of Srebrenica was generally considered to be within the safe area, but from the town outward there was a large region comprising villages, forests, and hills, which were not considered part of the safe area. Thus, if those areas were attacked, or if an attack were launched from there, either by Serb or Bosnian armies, the UN had no right under its mandate to intervene unless the attack were directly against UN soldiers, in which case they could exercise the right to self-defense.

And let me assure you, there *were* attacks on Serb villages in the region, and they *were* launched from within the safe area of Srebrenica.

Here is a comment by two Dutch journalists, Jan Willem Honig and Norbert Both, from their book entitled: *Srebrenica: Record of a War Crime*:

On 16 April 1993, the Security Council adopted Resolution 819, which declared Srebrenica a safe area. The resolution was dangerously inconsistent . . . The Council agreed on creating a safe area without specifying what the "area" was and how its safety could be achieved . . . The Council firmly placed the onus on the Serbs and the Muslims to make Srebrenica safe. UNPROFOR's role would simply be to "monitor" the humanitarian situations. (pp. 103-104)

Meanwhile, the main threat in Srebrenica to any legitimate cease fire was the Bosnian commander in the area, Naser Oric, who used Srebrenica as a base for his murderous forays into Serbian villages in the countryside. Once again, let me quote Honig and Both:

The Dutch were blamed for the perceived failure of the UN to do enough for the people of Srebrenica. Matters were not helped by the character and behaviour of the dominant personalities in the enclave. Naser Oric, the overall military commander, and his two main "brigade commanders", Zulfo Tursunovic and Hakija Meholic, appeared to the Dutch to be little more than gangsters, who terrorized the refugee population and

profited greatly from the war. These men jealously protected their own fiefdoms. As the refugees were not represented in the local governments, international aid agencies suggested in the second half of 1993 that the refugees should elect their own representative to assist in the distribution of food. The man was found murdered the day after his election.

Oric and his cronies were also responsible for much of the trouble with the Serbs, which stemmed from Muslim raids on Serb communities just outside the enclave. Also, Oric's men had the disconcerting habit of taking up positions close to the Dutch and then opening fire on the Serbs, hoping to entice them and the Dutch into a firefight. (pp. 132-133.)

Two other journalists, Laura Silber and Allan Little, who will never be accused of being sympathetic to the Serbs, note in their book *Yugoslavia: Death of a Nation*, that "on January 7, 1993 (the Orthodox Christmas), Oric's forces launched a surprise attack on Serb positions to the north, killing Serb civilians and burning their villages." (pp. 265-266) Serb sources claim Oric massacred as many as 2,500 Serbs on this occasion. Even allowing for exaggeration in the count, there is no doubt that the number slaughtered was substantial, brutal, and not to be forgotten. And this attack occurred only three months before Srebrenica was declared a safe area. In short, Serbs had good reason to doubt that Srebrenica would ever be safe for them so long as Naser Oric and his gang were operating there.

In his report issued on 30 May 1995, the UN Secretary-General had this to say about the Bosnian Government's provocations from the safe areas:

The party defending a safe area must comply with certain obligations if it is to achieve the primary objective of the safe area regime, that is, the protection of the civilian population. Unprovoked attacks launched from safe areas are inconsistent with the whole concept.

In recent months, (Bosnian) government forces have considerably increased their military activity in and around most safe areas, and many of them, including Sarajevo, Tuzla and Bihac, have been incorporated into the broader military campaigns of the government side. The headquarters and logistic installations of the Fifth Corps of the government army are located in the town of Bihac and those of the Second Corps in the town of Tuzla. The Government also maintains a substantial number of troops in Srebrenica (in this case, a violation of a demilitarization agreement), Gorazde and Zepa, while Sarajevo is the location of the General Command of the government army and other military installations.

Please note that in his report, the Secretary-General refers to *all* the safe areas, not just Srebrenica. And just as Srebrenica could not be isolated then in any discussion of the Bosnian Government's military campaigns, it should not be isolated now in any discussion of what happened in Srebrenica three months later when Serb forces overran the town. From a military standpoint there was no question that the Bosnian Serb army had to react to military attacks from the enclaves. The safe areas in eastern Bosnia were like holes in a blanket. All of the enclaves were behind Serb military lines, and had to be closed off. Not only did they pose a military threat, but their location forced Serb forces to detour around them and waste precious fuel in a time of war. As the Russian officer in Sarajevo had said to me, it was only "reasonable" that the Serbs should capture the eastern enclaves.

(And while I am on the subject of fuel, let me point out how foolish it is to allege, as some have alleged, that the Serbian army loaded hundreds of its victims at Srebrenica into refrigerated trucks, and transported the bodies to some obscure site, and then buried them in

mass graves. Where would the Serbs have found the fuel to perform such an operation? I can personally recall when UNPROFOR had to give the Serbian army fuel to withdraw Serbian tanks from the exclusion zone around Sarajevo. The Serbs, whatever their political agenda, didn't have the fuel to move hundreds or thousands of bodies anywhere, not in refrigerated trucks, not in any trucks.)

Back to military concerns. It was evident by July 1995 that the Bosnian Serb army could not continue to allow five enemy bases to exist behind its front lines. Mind you, I am not speaking about the humanitarian issue here, because I have never, and will never, condone the slaughter of civilians. But it would be irresponsible to ignore the military aspect of the campaign in eastern Bosnia when discussing Srebrenica, just as it would be foolish to ignore the historical process that led up to the events of July 1995.

Today in Bosnia there is a campaign of disinformation that has all but buried the facts along with the bodies. To pretend that the events in Srebrenica were a microcosm of any sort is to take an oversimplified, fast-food view of history. One isolated event does not explain a process as complicated as war. History is not a collection of sound bites. History is a process with several watersheds, and to understand Srebrenica one must understand the watershed of NATO's identity crisis.

As part of that campaign of disinformation, the authors of recent reports about Srebrenica, both inside and outside the UN, have judiciously avoided interviewing those in the know who might not have told them what they wanted to hear. For example, the authors of the first comprehensive United Nations report on Srebrenica, entitled "The Fall of Srebrenica," issued in the fall of 1999, never interviewed me, and did not list my book in their short bibliography, even though I was the ranking UN official in Bosnia at the time of the takeover of Srebrenica. Nor was I alone in being ignored by the compilers of politically correct history.

In my case, my major error was that I dared to *defend* the United Nations at a time when it was fighting as hard as possible to be a scapegoat. UN leadership, which was desperately trying to curry favor with the United States in order to prevent the world organization from completely collapsing, could not afford to criticize the world's only superpower. The United States, which had been useless in Rwanda, embarrassed in Somalia, and frustrated in former Yugoslavia, needed a sacrificial lamb. And because I refused to be part of the UN's *mea maxima culpa* campaign, I was ignored. There were others too, prominent intellectuals, who were ignored in the flurry of reports that emerged, "studies" righteously denouncing the United Nations for not having recognized the existence of evil. But one day their story, our story, must be heard if one is ever to understand the history of Srebrenica, of former Yugoslavia, of Europe, and of the world. The beginnings of that untold story, hitherto marginalized by official renditions, are here for all to read in this report.

— July 2005
New York City

Van: "R Despotovic" <despot@tiscali.nl>
Aan: "Nico en Neeltje" <nico.s@slobodan-milosevic.org>
Verzonden: dinsdag 12 juli 2005 0:45
Onderwerp: Fw: [SUC Media Advisory] Srebrenica Research Group to hold Press Conference at

— Original Message —

From: Serbian Unity Congress' Announcements
To: despot@wishmail.net
Sent: Monday, July 11, 2005 7:41 PM
Subject: [SUC Media Advisory] Srebrenica Research Group to hold Press Conference at UN

Serbian Unity Congress

Конгрес Српског Уједињења

Srebrenica and the Politics of War Crimes: Srebrenica Research Group to hold Press Conference at UN

July 11, 2005

membership

donate \$

Washington Office
2311 JA Street, #402
Washington, DC 20037
tel: (202) 463-6643

The Srebrenica Research Group will hold a press conference at 2 PM Monday on July 11 at the UN head quarters in New York City where the group will release their conclusions based on three years of research. Former UN Civilian Affairs Coordinator Phil Corwin will be in attendance along wit George Szamuely, George Bogdanich and a former UN Deputy Director of UNMO (UN monitors in Bosnia) who debriefed UN monitors in Srebrenica.

Srebrenica Report (www.srebrenica-report.com)

Media Advisory

Report to Challenge Potrayal of Events at Srebrenica

The conclusions of a report which challenges the official portrayal of events ten years ago in Srebrenica, Bosnia will be presented at a UN press conference on Monday, July 11, at 2 PM in the 3rd floor room of the UN Correspondents Association. The press conference will include two senior UN officials who served in Bosnia, including Phillip Corwin, who served as the UN Civilian Affair Coordinator, the senior civilian position at the time of the capture of Srebrenica and author of Dubious Mandate: A Memoir of the UN in Bosnia, Summer 1995. Former UN Military official Carlos Martins Branco, who debriefed UN monitors who served at Srebrenica, will also be on hand to answer questions. Also in attendance will be documentary film maker George Bogdanich and journalist George Szamuely of the Srebrenica Research Group.

The conclusions of the 200 page report "Srebrenica and the Politics of War Crimes" will cite evidence that disputes both the scope of the casualties and the portrayal of key events in misleading reports by government, non-government organizations and news organizations which of have provided a distorted picture of events which could delay reconciliation and political stability in the Balkans.

The Srebrenica Research Group which is headed by author Ed Herman, Professor at the University of Pennsylvania, includes former BBC journalist, Jonathan Rooper, columnist George Szamuely, writer and documentary filmmaker George Bogdanich, Michael Mandel, Professor of International Law at York University in Toronto, Professor Phil Hammond, South Bank University in London, Dr. Milan Bulajic of the Fund for Genocide Research and others academic researchers based in Europe and North America.

Contact: George Bogdanich at (646) 709-9199 georgebogdanich@aol.com

Ed Herman at hermane@wharton.upenn.edu

see also www.Srebrenica-report.com

Selections from the Report

- **Foreword**
by Philip Corwin former UN Civilian Affair Coordinator
- **Prelude to the Capture of Srebrenica**

by George Bogdanich

- **The Numbers Game**
by Jonathan Rooper, former BBC Reporter
- **The ICTY calls it 'Genocide'**
by Michael Mandel
- **The UK Press on Srebrenica**
by Philip Hammond

Articles related to Srebrenica

- **The Politics of the Srebrenica Massacre**
by Edward S. Herman, Z-mag
- **Muslim leader says Srebrenica was "sacrificed"**
Slobodna Bosna, July 14, 1996
- **"Making Peace with the Guilty"**
by General Charles Boyd
- **"Flaws in the Official Story of Srebrenica"**
by Carlos Martins Branco, former UN military official

UN Documents

**ON WAR CRIMES
AND CRIMES AND GENOCIDE IN EASTERN
BOSNIA
(COMMUNES OF BRATUNAC, SKELANI AND
SREBRENICA)**

UN Security Council, 2 June 1993

- **Introduction** - Pages 1 - 21 of the document.
- **Victims** - Pages 22 - 40 of the document.
- **Massacres** - pp. 41 - 51
- **Perpetrators** - pp. 52 - 80
- **Statements (Part 1)** - pp. 81 - 104
- **Statements (Part 2)** - pp. 105 - 132

If you want to unsubscribe from this mailing list, please go to [unsubscribe page](#).
Ako imate problema sa citanjem cirilice u emailu, podesite vas klijent na **Unicode (UTF-8)** standard.

**Copyright (c) 1996-2005 Serbian Unity Congress : Our mission : Projects ::: Main server : News server :
BLAGO server :::**

Srebrenica And the Politics of War Crimes

Findings of the Srebrenica Research Group
into the allegations of events and the background leading up to
them, in Srebrenica, Bosnia & Herzegovina, in 1995.

Conclusions of Srebrenica Research Group

Following three years of research as a group and many more as individuals, the Srebrenica Research Group reports the following conclusions:

- 1.** Both the scale of the casualties at Srebrenica and the context of events have been misrepresented in official reports from governmental and non-governmental organizations as well as news organizations. Senior UN military and civilian officials, NATO intelligence officers and independent intelligence analysts dispute the official portrayal of the capture of Srebrenica by the International Criminal Tribunal on Yugoslavia, (ICTY) as a unique atrocity in the Bosnian conflict. The contention that as many as 8,000 Muslims were killed has no basis in available evidence and is essentially a political construct.
- 2.** The 8,000 figure was first provided by the Red Cross, based on their crude estimate that the Bosnian Serb Army (BSA) had captured 3,000 men and that 5,000 were reported "missing." It is well established that thousands of those "missing" had reached Tuzla or were killed in the fighting, but in an amazing transformation displaying the eagerness to find the Bosnian Serbs evil and the

Muslims victims, the "reaching safety/killed-in-action" basis of being missing was ignored and the missing were taken as executed! This misleading conclusion was helped along by the Red Cross's reference to the 5,000 as having "simply disappeared," and its failure to correct this politically biased usage despite its own recognition that "several thousand" refugees had reached Central Bosnia. It was also helped along by the Bosnian Muslim leadership's refusal to disclose the names and numbers of those reaching safety, but there was a remarkable readiness in Western governments not only to ignore those reaching safety, but also to disregard deaths in fighting and to take dead bodies as proving executions. The will to believe here was limitless: reporter David Rohde saw a bone sticking up in a grave site near Srebrenica, which he just knew by instinct was a remnant of an execution and serious evidence of a "massacre." It was standard media practice to move from an asserted and unproven claim of thousands missing, or a report of the uncovering of bodies in a grave site, to the conclusion that the claim of 8,000 executed was thereby demonstrated.

3. With 8,000 executed and thousands killed in the fighting, there should have been huge grave sites and satellite evidence of both executions, burials, and any body removals. But the body searches in the Srebrenica vicinity were painfully disappointing, with only some two thousand bodies found in searches through 2001, including bodies killed in action and possibly Serb bodies, some pre-dating July 1995. The sparseness of these findings led to claims of body removal and reburial, but this was unconvincing as the Bosnian Serbs were under intense military pressure after July 1995. This was the period when NATO was bombing Serb positions and Croat/Muslim armies were driving towards Banja Luka. The BSA was on the defensive and was extremely short of equipment and resources, including gasoline. To have mounted an operation of the magnitude required to exhume, transport and rebury thousands of corpses would have been far beyond the BSA's capacity at that time. Furthermore, in carrying out such a program they could hardly hope to escape observation from OSCE personnel, local civilians, and satellite observations.

4. On August 10, 1995, Madeleine Albright showed some satellite photos at a closed session of the Security Council, as part of a denunciation of the Bosnian Serbs, including one photo showing people--allegedly Bosnian Muslims near Srebrenica--assembled in a stadium, and one allegedly taken shortly thereafter showing a nearby field with "disturbed" soil. These photos have never been publicly released, but even if they are genuine they don't prove either executions or burials. Furthermore, although the ICTY speaks of "an organized and comprehensive effort" to hide bodies, and David Rohde claimed a "huge Serb effort to hide bodies," neither Albright nor anyone else has ever shown a satellite photo of people actually being executed, buried, or dug up for reburial, or of trucks conveying thousands of bodies elsewhere. This failure to provide evidence occurred despite Albright's warning the Serbs that "We will be watching," and with satellites at that time, making at least eight passes per day and geostationary drones able to hover and take finely detailed pictures in position over Bosnia during the summer of 1995. The mainstream media have found this failure to confirm of no interest.

5. There have been a great many bodies gathered at Tuzla, some 7,500 or more, from all across Bosnia, many in poor condition or parts only, their collection and handling incompatible with professional forensic standards, their provenance unclear and link to the July 1995 events in Srebrenica unproven and often unlikely, and the manner of their death usually uncertain. Interestingly, although the Serbs were regularly accused of trying to hide bodies, there has never been any suggestion that the Bosnian Muslims, long in charge of the body search, might shift bodies around and otherwise manipulate evidence, despite their substantial record of dissembling. A systematic attempt to use DNA to trace connections to Srebrenica is underway, but entails many problems, apart from that of the integrity of the material studied and process of investigation,

and will not resolve the question of differentiating executions from deaths in combat. There are also lists of missing, but these lists are badly flawed, with duplications, individuals listed who had died before July 1995, who fled to avoid Bosnian Muslim Army service, or who registered to vote in 1997, and they include individuals who died in battle or reached safety or were captured and assumed a new existence elsewhere.

6. The 8,000 figure is also incompatible with the basic arithmetic of Srebrenica numbers before and after July 1995. Displaced persons from Srebrenica--that is, massacre survivors-- registered with the World Health Organization and Bosnian government in early August 1995, totalled 35,632. Muslim men who reached Muslim lines "without their families being informed" totaled at least 3,000, and some 2,000 were killed in the fighting. That gives us 37,632 survivors plus the 2,000 combat deaths, which would require the prewar population of Srebrenica to have been 48,000 if 8,000 were executed, whereas the population before July was more like 37-40,000 (Tribunal judge Patricia Wald gave 37,000 as her estimate). The numbers don't add up.

7. There were witnesses to killings at Srebrenica, or those who claimed to be witnesses. There were not many of these, and some had a political axe to grind or were otherwise not credible, but several were believable and were very likely describing real and ugly events. **But the available evidence indicates hundreds of executions, not 8,000 or anything close to it.** The only direct participant witness claim that ran to a thousand was that of Drazen Erdemovic, an ethnic Croat associated with a mercenary group of killers whose members were paid 12 kilos of gold for their Bosnian service (according to Erdemovic himself) and ended up working in the Congo on behalf of French intelligence. His testimony was accepted despite its vagueness and inconsistencies, lack of corroboration, and his suffering from mental problems sufficient to disqualify him from trial--but not from testifying before the Tribunal, free of cross-examination within two weeks of this disqualification from trial. This and other witness evidence suffered from serious abuse of the plea-bargaining process whereby witnesses could receive mitigating sentences if they cooperated sufficiently with the prosecution.

It is also noteworthy how many relatively impartial observers in or near Srebrenica in July 1995 *didn't* see any evidence of massacres, including the members of the Dutch forces present in the "safe area" and people like Hubert Wieland, the chief UN investigator of human rights abuses, who could find no eyewitnesses to atrocities after five days of interviewing among the 20,000 Srebrenica survivors gathered at the Tuzla airport refugee camp. Carlos Martins Branco, former UN Deputy Director of UNMO (UN Monitors) in Bosnia, who debriefed UN monitors assigned to Srebrenica, writes that casualty estimates of 8,000 have been "used and manipulated for propaganda purposes... there is little doubt that at least 2,000 Bosnian Muslims died in fighting the better trained and better commanded BSA " in three years of fierce fighting. This is roughly the number of bodies (2,028) which were exhumed by the International Criminal Tribunal on Yugoslavia (ICTY) in the region by the year 2001. Many of these deaths occurred before the fall of Srebrenica, according to Branco.

8. The events of Srebrenica and claims of a major massacre were extremely helpful to the Clinton administration, the Bosnian Muslim leadership, and Croatian authorities. Clinton was under political pressure in 1995 both from the media and from Bob Dole to take more forceful action in favor of the Bosnian Muslims, and his administration was eager to find a justification for more aggressive policies. Clinton officials rushed to the Srebrenica scene to confirm and publicize the claims of a massacre, just as William Walker did later at Racak in January 1999. By inflating the casualties following the capture of Srebrenica, US officials also diverted attention from

larger-scale, US-supported Croatian attacks on Serb populated UN Protected Areas (UNPAs) in Western Slavonia ("Operation Flash") and the Krajina region ("Operation Storm") in May and August of 1995. Having undermined a UN-European Community agreement that would have prevented the outbreak of war (the March 1992 Lisbon agreement) and two other negotiated settlements (the Vance-Owen and the Owen-Stoltenberg agreements) which would have ended the fighting in 1993, US State Department hardliners were committed to imposing a military solution, that prolonged the war till 1995.

By facilitating the illegal transfer of weapons to Bosnian Muslim forces and turning a blind eye toward the entry of foreign Mujahadeen fighters, the US turned supposed safe zones for civilians into staging areas for conflict and a tripwire for NATO intervention. Dr. Cees Wiebes who authored the chapter on military intelligence in the Dutch government report on Srebrenica, notes that the US Defense Intelligence Agency facilitated the transfer of illegal arms from Muslim countries to the Tuzla airport using black Hercules C-130 transport planes and arranged for gaps in air surveillance by AWACs which were supposed to guard against such illegal arms traffic. Along with these weapons came Mujahadeen fighters from both Iranian Shiite training camps and al-Qaeda, including two of the hijackers involved in the attacks on the World Trade Center and Khaled Sheik Mohammed who helped plan the attack. Al-Qaeda leader Osama Bin Ladin, himself, was issued a Bosnian passport by the Embassy of Bosnia and Herzegovina in Vienna in 1993, according to the Bosnian Muslim publication *Dani*. Bin-Ladin was observed on two occasions at the office of Bosnian President Alija Izetbegovic.

9. **Both US and US-appointed ICTY officials acknowledged political considerations in issuing genocide indictments, which were announced prior to an investigation of events surrounding the capture of Srebrenica.**

On July 24, 1995 the UN's chief investigator (for the UN High Commissioner for Human Rights) Henry Wieland, who had spoken to scores of Muslims at the main refugee camp at Tuzla airfield told the London Daily Telegraph "we have not found anyone who saw with their own eyes an atrocity taking place." Three days, later, however, the ICTY issued indictments charging Bosnian Serb leaders Radovan Karadzic and Ratko Mladic. In news accounts reports of July 27, ICTY Chief Judge Antonio Cassesse praised the indictments as "a good political result" and added that the indictment means that "these gentlemen [Mladic and Karadzic] will not be able to take part in peace negotiations." The Boston Globe reported the same day: "The Clinton Administration has not obtained independent confirmation of atrocities [at Srebrenica]," but does not doubt that these occurred "I realized that the War Crimes Tribunal was a very valuable tool," Richard Holbrooke told the BBC. "We used it to keep the two most wanted war criminals in Europe out of the Dayton process and we used it to justify everything that followed."

10. **Bosnian Muslim leaders had been struggling for several years to persuade the NATO powers to intervene more forcibly on their behalf, and there is strong evidence that they were prepared not only to lie but also to sacrifice their own citizens and soldiers to serve the end of inducing intervention.**

Bosnian Muslim officials have claimed that their leader, Alija Izetbegovic, told them that Clinton had advised him that U.S. intervention would only occur if the Serbs killed at least 5,000 at Srebrenica. The abandonment of Srebrenica by a military force much larger than that of the attackers, and a retreat that made that larger force vulnerable and caused it to suffer heavy casualties in fighting and vengeance executions, helped produce numbers that would meet the Clinton criterion, by hook or by crook. **There is other evidence that the retreat from Srebrenica was not based on any military necessity but was strategic, with the personnel losses incurred considered a necessary sacrifice for a larger purpose.** On July 9, 1995, two days before Bosnian Serbs had captured the nearly empty town of Srebrenica

and before any serious fighting had taken place, President Izetbegovic was already calling President Clinton and other world leaders urging them to take action against "terrorism" and "genocide" by Bosnian Serb Forces. This was part of an ongoing pattern in which charges of mass rape, death camps, staged atrocities were used to manipulate public opinion in favor of military intervention.

Military sources confirm that the 5,500 strong Muslim military force in Srebrenica made no effort to defend Srebrenica against 200 Serbian troops supported by five tanks. Tim Ripley, a military analyst for Janes' Defense publications notes that Muslim forces fled from Srebrenica to the surrounding hills before Serbs captured the nearly empty town. He writes that Dutch troops "saw Bosnian troops escaping from Srebrenica move past their observation points carrying brand new anti-tank weapons, still in their plastic wrappings. This, and other similar reports, made many UN officers and international journalists suspicious." Former Deputy Director of UNMO (UN Monitors) Carlos Martins Branco who debriefed the UN monitors who served in Srebrenica, writes: "Muslim forces did not even try to take advantage of their heavy artillery, under control of the United Nations (UN) forces at a time in which they had every reason to do so ... Military resistance would jeopardize the image of 'victim', which had been so carefully constructed, and which the Muslims considered vital to maintain." Lt Col British Lt.-Col. Jim Baxter, assistant to UN Commander Rupert Smith, told Tim Ripley "They [the Bosnian government] knew what was happening in Srebrenica. I am certain they decided it was worth the sacrifice."

Muslim leaders from Srebrenica claim that the town was deliberately "sacrificed" by the Presidency of the Bosnia and the Military High Command in order to encourage NATO intervention. In their testimony before the Hague Tribunal, Bosnian Muslim Generals Halilovic and Hadzihasanovic testified that General Staff of the Bosnian Army abruptly removed 18 top officers of the 28th division in Srebrenica. This was done even as the high command was ordering sabotage operations against Bosnian Serbs. One of these was a militarily meaningless attack on a strategically unimportant nearby Serb village of Visnica. The final operation was an attack on Bosnian Serb Army units on the road south of Srebrenica, just days before the Serbs captured the nearly undefended town.

Ibran Mustafic, the head of the Muslim SDA party in Srebrenica, who had clashed with local Bosnian Muslim military commander Naser Oric, and was badly wounded in two assassination attempts, told *Slobodna Bosna*: "The scenario for the betrayal of Srebrenica was consciously prepared. Unfortunately the Bosnian presidency and the Army command were involved in this business ... Had I received orders to attack the Serb army from the demilitarized zone, I would have rejected to carry out that order without thinking and would have asked the person who had issued that order to bring his family to Srebrenica so that I can give him a gun let him stage attacks from the demilitarized zone. I knew that such shameful, calculated moves were leading my people to catastrophe. The order came from Sarajevo"

In his book *Warriors for Peace*, Bernard Kouchner, former head of Doctors Without Borders, states that on his death bed, Bosnia's wartime president, Alija Izetbegovic, acknowledged to both Kouchner and former UN envoy Richard Holbrooke that he had exaggerated claims of atrocities by Serbian forces to encourage NATO intervention against the Serbs. Specifically he mentions wartime POW camps that all three factions in the Bosnian civil war utilized, but which his government claimed in 1992 were really "death camps," a charge which was widely publicized by reporters such as *Newsday's* Roy Gutman (who shared a Pulitzer prize for this story) and ABC anchor Peter Jennings. Izetbegovic admitted to Kouchner and Holbrooke that "There were no extermination camps, whatever the horror of those places. I thought my revelations [sic] would precipitate bombing [against Serbs]."

11. Croatian authorities were also delighted with the claims of a Srebrenica massacre, as this deflected attention from their prior devastating ethnic cleansing of Serbs in Western Slavonia (almost entirely ignored by the Western media), and it provided a cover for their already planned removal of several hundred thousand Serbs from the Krajina area in Croatia. In "Operation Flash," carried out in Western Slavonia in May 1995, the Croats did not provide safe passage for a huge column of Serb refugees, which included many women and children. "Many Serbs perished in heavy Croatian tank, artillery and aerial bombardments ... as they tried to flee southward toward the Sava River bridge into Bosnia," wrote New York Times reporter Roger Cohen, who noted that "the estimate of 450 Serbian dead, given by Gojko Susak, the Croatian Defense Minister appears to be conservative." The followup massive ethnic cleansing operation by Croatia in Krajina was carried out with U.S. approval and logistical support within a month of the Srebrenica events, and it may well have involved the killing of more Serb civilians than Bosnian Muslim civilians killed in the Srebrenica area in July: most of the Bosnian Muslim victims were fighters, not civilians, as the Bosnian Serbs bused the Srebrenica women and children to safety; here as in Western Slavonia the Croats made no such provision and many women, children and old people were slaughtered in Krajina. The ruthlessness of the Croats was impressive: "UN troops watched horrified as Croat soldiers dragged the bodies of dead Serbs along the road outside the UN compound and then pumped them full of rounds from the AK-47s. They then crushed the bullet-ridden bodies under the tracks of a tank." But this was hardly noticed in the wake of the indignation and propaganda generated around Srebrenica, with the aid of the mainstream media, whose co-belligerency role in the Balkan wars was already well-entrenched.

12. The International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY) and UN also had an important role to play in the consolidation of the standard Srebrenica massacre narrative. From its inception the ICTY served as an arm of the NATO powers, who created it, funded it, served as its police arm and main information source, and expected and got responsive service from the organization. The ICTY focused intensively on Srebrenica and provided important and nominally independent corroboration of the massacre claims along with citable "judicial" claims of planned "genocide." Although the death toll in Operations "Flash" and "Storm" is believed to be in the thousands, in contrast with its treatment of Srebrenica, but in keeping with its role as a political instrument of NATO, no genocide indictments were issued by the ICTY for these ethnic cleansing operations and massacres.

13. The UN is less thoroughly integrated into NATO-power demands than the ICTY, but it is highly responsive, and in the Srebrenica case, it came through just as the United States and its main allies desired. Under pressure from the US, the UN employed a double standard for reporting alleged abuses by Serb forces as compared with comparable abuses by Croatian Muslim forces. Between May of 1992 and April of 1993, scarcely a day went by without massacres and scorched earth attacks by Muslim warlord Naser Oric on towns and villages such as Sikirici, Konjevic Polje, Glogova, Zalazje, Fakovici, Kaludra, Loznica, Fakovici, Brezani, Krnica, Zagoni, Orlice, Jezhtica, Bijlaca, Crni Vhr, Milici, Kamenica, Bjelovac, Kravica, Skelani and Zabokvica. "Naser Oric was a warlord who reigned by terror in this area and over the population itself," General Phillippe Morillon testified at the Hague Tribunal. "He could not allow himself to take prisoners. According to my recollection, he didn't even look for an excuse." Oric's forces are responsible for 1,200-1,500 deaths in the Srebrenica area.

Yet, despite extensive evidence of Oric's direct participation in such atrocities in a report submitted to the UN by the Yugoslav State Commission on War Crimes, the US State Department, the UN and major news organizations were largely silent on these crimes. UN

Security Council resolutions to condemn abuses by Muslim forces or Croatian forces were routinely thwarted by threatened veto from Madeleine Albright. The report on Oric was submitted to the UN Commission of Experts on War Crimes, whose chairman Cherif Bassiouni was appointed by Ambassador Albright, but Oric was not even mentioned in the final report of the Commission. When the ICTY finally got around to indicting Nasir Oric on March 28, 2003, very possibly to create the image of judicial balance, he was charged with killing only seven Serbs who were tortured and beaten to death after capture, and with the "wanton destruction" of nearby villages. Although he bragged to Western reporters of slaughtering Serb civilians, the ICTY reportedly "found no evidence that there were civilian casualties in the attacks on Serb villages in his theater of operations."

Former NATO Deputy Commander Charles Boyd, who was in charge of intelligence assessments, wrote in *Foreign Affairs* that the Croatian attack on the UN Protected Serb-inhabited area of Western Bosnia, which preceded the capture of Srebrenica "appears to differ from Serbian actions around the UN safe areas of Srebrenica and Zepa only in the degree of Western hand-wringing and CNN footage the latter have elicited. **Ethnic cleansing evokes condemnation only when it is committed by Serbs, not against them.**"

14. Another anomaly also showing the sacred, untouchable, and politicized character of the Srebrenica massacre in Western ideology has been the ready designation of the killings as a case of "genocide." The Tribunal played an important role here, with hard-to-match gullibility, unrestrained psychologizing, problematic legal reasoning, and the ready acceptance of trial testimony by prosecution witnesses who committed perjury as part of plea bargains (most notably, Drazen Erdemovic and Momir Nikolic). The term genocide, once reserved for the most horrific crime, the planned extermination of a particular group, was manipulated by the ICTY to justify indictments that preceded any serious investigation of events related to the capture of Srebrenica.

On gullibility, one Tribunal judge accepted as fact the witness claim that Serb soldiers had forced an old Muslim man to eat the liver of his grandson; and the judges repeatedly stated as an established fact that 7-8,000 Muslim men had been executed, while simultaneously acknowledging that the evidence only "suggested" that "a majority" of the 7-8,000 missing had not been killed in combat, which yields a number substantially lower than 7-8,000. The Tribunal dealt with the awkward problem of the genocide-intent Serbs bussing Bosnian Muslim women and children to safety by arguing that they did this for public relations reasons, but as Michael Mandel points out, failing to do some criminal act despite your desire is called "not committing a crime." The Tribunal never asked why the genocidal Serbs failed to surround the town before its capture to prevent thousands of males from escaping to safety, or why the Bosnian Muslim soldiers were willing to leave their women and children as well as many wounded comrades to the mercies of the Serbs; and they failed to confront the fact that 10,000 mainly Muslim residents of Zvornik sought refugee from the civil war in Serbia itself, as prosecution witness Borisav Jovic testified.

Among the other weaknesses in the Tribunal judges' argument, it was genocide if you killed many males in a group in order to reduce the future population of that group, thereby making it unviable in that area. Of course, you might want to kill them to prevent their killing you in the future, but the court knows Serb psychology better--that couldn't be the sole reason, there must have been a more sinister aim. The Tribunal reasoning holds forth the possibility that with only a little prosecution-friendly judicial psychologizing any case of killing enemy soldiers can be designated genocide.

There is also the problem of definition of the group. Were the Serbs trying to eliminate all the

Muslims in Bosnia, or Muslims globally? Or just in Srebrenica? The judges suggested that pushing them out of the Srebrenica area was itself genocide, and they essentially equated genocide with ethnic cleansing. It is notable that the ICTY has never called the Croat ethnic cleansing of 250,000 Krajina Serbs "genocide" although in that case, many women and children were killed and the ethnic cleansing applied to a larger area and larger victim population than in Srebrenica. (On August 10, 1995, Madeleine Albright cried out to the Security Council that "as many as 13,000 men, women and children were driven from their homes" in Srebrenica.) Perhaps the ICTY had accepted Richard Holbrooke's designation of the Krajina as a case of "involuntary expulsions." The bias is blatant; the politicization of a purported judicial enterprise is extreme.

15. Media treatment of the Srebrenica and Krajina cases followed the same pattern and illustrates well how the media make some victims worthy and others unworthy in accord with a political agenda. With the Serbs their government's target, and their government actively aiding the massive Croat ethnic cleansing program in Krajina, the media gave huge and indignant treatment to the first, with invidious language, calls for action, and little context. With Krajina, attention was slight and passing, indignation was absent, detailed reporting on the condition of the victims was minimal, descriptive language was neutral, and there was context offered that made the events understandable. The contrast is dramatic: the attack on Srebrenica "chilling," "murderous," "savagery," "cold-blooded killing," "genocidal," "aggression," and of course "ethnic cleansing." With Krajina, the media used no such strong language—even ethnic cleansing was too much for them. The Croat assault was merely a big "upheaval" that is "softening up the enemy," "a lightning offensive," explained away as a "response to Srebrenica" and a result of Serb leaders "overplaying their hand." *The Washington Post* even cited U.S. Ambassador to Croatia Peter Galbraith saying the "the Serb exodus was not 'ethnic cleansing'." The paper does not allow a challenge to that judgment. In fact, however, the Croat operations in Krajina left Croatia as the most ethnically purified of all the former components of the former Yugoslavia, although the NATO occupation of Kosovo has allowed an Albanian ethnic cleansing that is rivalling that of Croatia in ethnic purification.

Many journalists covering Srebrenica and the Bosnian war consistently accepted Bosnian and US government pronouncements as fact instead of independently verifying evidence. U.S. Army Lieutenant Colonel John Sray, on the scene in Bosnia, wrote in October 1995 on "Selling the Bosnian Myth: Buyer Beware," that while "many journalists, who undeniably labor under dangerous and miserable conditions... have permitted themselves to become pawns of the propaganda structure.... These correspondents frequently limit their time in Bosnia to short stays and fail to gain an appreciation for the true nuances at play in this war. Watching and reading their reports too often conveys the impression that they feel the pressure of competition for a voyeuristic audience against their pampered tabloid-like peers (such as those who covered the O.J. Simpson trial) and try to react accordingly. This segment of the media views its job security as dependent upon obtaining thirty seconds of good video footage accompanied with appropriate sound bites from Muslim officials or their populace. The result, obviously, becomes tawdry reporting that panders to the Bosniac point of view and results in misleading news reports."

Obviously, this characterization does not describe all the coverage of the conflict or events around Srebrenica, but it describes the long-standing mainstream perspective and serves to remind us that ten years later, a highly skewed version of what happened at Srebrenica dominates public perceptions, and may influence decisions now being made about the fate of Kosovo and Bosnia.

An understanding of the events surrounding Srebrenica may also determine if the Serbs will

continue to bear the brunt of the blame for the tragic conflict that occurred when the major powers – the EU, the United States and the UN -- encouraged the breakup of Yugoslavia through diplomatic recognition of armed separatist states, despite the warning of UN Secretary-General Perez de Cuellar. Compounding this error, the US, the most important member state of the UN, then helped prolong the conflict by taking sides, instead of permitting the UN to act as an honest broker, its traditional role, which was repeatedly undermined during its mission in the former Yugoslavia.

Srebrenica And the Politics of War Crimes

Findings of the Srebrenica Research Group
into the allegations of events and the background leading up to
them, in Srebrenica, Bosnia & Herzegovina, in 1995.

I. Prelude to the Capture of Srebrenica

By George Bogdanich

From the very outset of the war in Bosnia-Herzegovina, Srebrenica was the locus of tragic events, a fiercely contested strategic outpost near the Drina River that very quickly became known as the base of Muslim warlord Naser Oric. It was from Srebrenica that Oric and his allies launched methodical, scorched-earth attacks against the civilian population in 192 Serbian villages beginning in May of 1992. These attacks continued after Srebrenica was declared a safe zone in 1993 by a Security Council resolution, until it was captured by the Bosnia Serb Army BSA in July 1995.

In the course of the conflict, Srebrenica would become a focal point of the propaganda battle between the warring sides where tragedy would become entwined with myth, both in public perception and in the official histories written by the UN, non-government agencies, the court documents of the ICTY and news organizations. While local forces, both Serb or Muslim, must bear responsibility for wartime abuses they committed in the Srebrenica-Bratunac region from 1992-1995, the major powers, particularly the US policymakers, bear substantial responsibility for protracting the war and for the violent end of the safe zones and UN Protected Areas (UNPAs) in Bosnia and Croatia in 1995.

In taking sides in the conflict, the US eschewed the role of the honest broker and undermined three UN and European Community negotiated settlements which could have prevented the war altogether in March of 1992, (the Lisbon Plan) or ended it in late 1992 or 1993 (the Vance-Owen and Owen-Stoltenberg plans). While the public impression is that the US brought the war to a halt, a wealth of evidence suggests that by undermining diplomatic efforts by others, the US bears a great responsibility for the length of the conflict and the suffering by all sides.

"From the spring of 1993 to the summer of 1995, in my judgement, the effect of US policy, despite its being called 'containment', was to prolong the war," writes European Union mediator David Owen in *Balkan Odyssey*. Writing in *Foreign Affairs* USAF General Charles Boyd, who served Deputy NATO Commander in Europe and the head of intelligence until the final months of the war observes:

The US approach to the war in Bosnia is torn by a fundamental contradiction. The United States says that its objective is to end the war through a negotiated settlement, but in reality what it wants is to influence the outcome in favor of the Muslims.

At a time when NATO's historic mission had vanished with the collapse of the Soviet Union, US policymakers were anxious to maintain a major role in Europe, which meant a new role for NATO had to be found. If the Yugoslav conflict were resolved diplomatically without the US, the need for NATO would be further diminished and might be replaced (as originally envisioned by President Dwight Eisenhower) by a European alliance. Indeed, high level discussions of the Western European Union military alliance had been going on in 1992 between Germany and France.

In *Balkan Tragedy*, Susan Woodward observes that "while the Bush administration chose to abdicate leadership in the early stages of the Yugoslav conflict, both the Bush and the Clinton administrations were also unwilling to remain uninvolved, leaving the situation entirely to Europeans. Whenever developments toward the Yugoslav conflict seemed to challenge the U.S. leadership role in Europe, it stepped in."

Despite the violence that accompanied the successful separatist campaigns in Slovenia and Croatia the previous year, senior diplomats believed that war in Bosnia was avoidable. UN Secretary General Perez de Cuellar, former US Secretary of State Cyrus Vance and European Community mediator Lord Peter Carrington all warned that diplomatic recognition of armed separatist republics would damage chances of a peaceful settlement of the conflict.

Germany's plan to recognize Croatia and Slovenia was initially opposed by the US, until Germans succeeded in pressing a reluctant European Community to join them. At this point, the first Bush administration, under pressure from the leaders of Saudi Arabia to recognize Bosnia as a future Muslim led European state, persuaded the Europeans to extend diplomatic recognition to Bosnia on April 6, 1992 in return for US recognition of Slovenia and Croatia. This was done despite the fact that there was no agreement among the Serbs, Muslims and Croats -- was required under the Bosnian constitution. The move for a separatist state would fracture the fragile consensus that kept had kept the peace following World War II, when Croat and Muslim leaders allied with the German invaders embarked on an extermination campaign against Serbs, Jews and Gypsies, which killed hundreds of thousands of civilians.

The ruling Muslim-dominated Bosnian government controlled less than forty percent of Bosnian territory at the time of recognition. Moreover, as George Kenney of the US State Department acknowledged, "the [US] intelligence agencies were unanimous in telling us that if you recognize Bosnia it will blow up."

Realizing that recognition without agreement between the parties could lead to disaster, EU mediator Lord Peter Carrington and Portuguese Foreign Minister Jose Cutillero, tried to soften the impact, by brokering an agreement among Bosnian Serb, Muslim and Croat leaders known as the Lisbon Agreement, establishing three Swiss style semi-autonomous ethnic cantons under a central government. The Lisbon agreement was signed by all three parties on March 20, but two days later US Ambassador to Yugoslavia Warren Zimmerman encouraged Bosnia's Muslim President Alija Izetbegovic to disavow his signature on the treaty. Two weeks later, war broke out. Roger Cohen of the *New York Times* later noted that international recognition under these circumstances, was "as close to criminal negligence as a diplomatic act can be. Indeed international recognition and the outbreak of the Bosnian war were simultaneous: The world put light to the fuse."

US recognition for the Muslim President of Bosnia was accompanied by a media campaign that targeted the Bosnian Serbs as the aggressor, although the first attacks in Bosnia, reported by the pro government newspaper *Oslobodjenje*, took place on March 26 when Croatian forces crossed the Sava River from Croatia and attacked the Serb inhabited village of Sijekovac near Bosanski Brod in Northern Bosnia. The village was burned and five Serbian families were slaughtered initiating a cycle of fear and revenge that was watched with apprehension throughout Bosnia. The first killing in Sarajevo took place on March 1, 1992, a month before the official start of the war when two Muslims and Croat gunmen stalking a Serbian wedding in the downtown section of Saarajevo, known as Bascarsija, killed Nikola Gardovic, father of the bridegroom. The failure of officials of the ruling SDA party to arrest the killers, who were well known, helped set the stage for the battles that erupted the following month.

"By organizing parties along national lines, all three communities bear responsibility for the country's appalling fate," observed Misha Glenny in the *Fall of Yugoslavia*. The pattern was set, however, by the Muslim faction, which was the first to organize a nationalist party, the SDA. On March 31, 1991, a year before the civil war began, the SDA established the Patriotic League, the first party army since the Axis parties of World War II. According to General Sefer Halilovic, Commander of the Army of Bosnia-Herzegovina, by the time the war began, Bosnian Muslims had "120,000 people under arms."

Both the Bush and incoming Clinton administrations portrayed President Izetbegovic as defender of a multi-ethnic Bosnia, a description at odds with a strongly expressed pan-Islamic views and actions. Izetbegovic had begun his career as recruiter for the SS Handschar party which Nazi SS leader Heinrich Himmler set up for Bosnian Muslims and which was led by the fanatically anti Semitic Mufti of Jerusalem. Izebegovic was later jailed for his intolerant writing by Yugoslavia communist leader Josip Broz Tito. While cultivating a tone of moderation in dealing with Western leaders during the Bosnian conflict, Izetbegovic remained a fervent admirer of Iran's Ayatollah Khomeini and frequent traveler to Iran. Izetbegovic's *Islamic Declaration*, first circulated in 1970 and published in time for his 1990 campaign for the presidency of Bosnia Herzegovina stated:

There can be no peace or coexistence between the "Islamic faith" and non-Islamic societies and political institutions... Islam clearly excludes the right and possibility of activity of any strange ideology on its own turf.

Thousands of copies of the *Islamic Declaration* were distributed to members of the Army of Bosnian Herzegovina. Significantly, President Izetbegovic never disavowed his stated views during the war or afterward while fighting to consolidate control over a republic in which Serbs and Croats together held a numerical majority over Muslims, who were the largest single ethnic group. Within the first few months of war, Yossef Bodansky Chief of Staff of the Sub Committee on Terrorism and Unconventional Warfare published a report detailing the assistance the Bosnian Muslim faction had been receiving from Islamist extremist organizations, especially Iran ("Iran's European Springboard?")

On two occasions in 1993, *Der Spiegel's* respected Balkan correspondent Renate Flottau encountered Osama Bin-Ladin in the waiting room the office of Bosnian President Alija Izetgevic. Bin-Ladin, then based in Sudan, had received a Bosnian passport thru the Vienna embassy of Bosnia Herzegovina according to the Bosnian Muslim daily *Dani*. Bin-Ladin and his military chief of Staff Ayman al-Zawahiri helped establish the Mujahadeen fighters as a force in Bosnia, mostly as special forces of the 7th Corps of the Bosnian Army in Central Bosnia. Bodansky notes that support for the Bosnian Muslims was the first time that Shiite and Sunni Muslim terrorist organizations worked together.

Yet, despite the presence of these extreme elements, and opposition from CIA Director James Woolsey, the Clinton administration would give the green light to an increase in arms shipments from Iran. The policy to facilitate illegal arms imports was promoted by US National Security Advisor Anthony Lake and US Ambassador to Croatia Peter Galbraith. Amsterdam University Professor Cees Wiebes, who documented the role of intelligence agencies in Bosnia in the Dutch report on Srebrenica, states that the US Defense Intelligence Agency (DIA) was given the responsibility of enabling the accelerated transfer of weapons and personnel from Iran and other Islamist regimes, from Malaysia to Algeria.

Why would the US resort to measures that violated UN resolutions, alienated former allies such as Britain and France which had UNPROFOR troops on the ground and which risked a longer war? General Boyd wrote:

The linchpin of the US approach has been the underinformed notion that this is a war of good versus evil, of aggressor against aggrieved. From that premise, the United States has supported UN and NATO resolutions couched in seemingly neutral terms – for example, to protect peacekeepers – and then has turned them around to punish one side and attempt to affect the course of the war. It has supported the creation of safe areas and demanded their protection even when they have been used by one warring faction to mount attacks against another...It has supported the legitimacy of a leadership that has become increasingly ethnocentric in its makeup, single-party in its rule, and manipulative in its diplomacy.

General Phillipe Morillon, who served as UN Commander in Sarajevo, observed: "The aim of the Presidency of Bosnia, from the very outset was to ensure the intervention of the international forces for their own benefit and this one of the reason why they never were inclined to engage in talks." Morillon's predecessor, Canadian General Lewis MacKenzie often criticized Serbs for their use of heavy weaponry around Sarajevo, but upon leaving his post in Sarajevo, wrote that 19 ceasefires he negotiated, were broken by Muslim forces, "because their policy was, and is, to force the West to intervene."

Given the Serbs' initial superiority in heavy weapons, they gained control of substantial territory in the first three months of war that they hoped to trade for peace. "The Serbs think they won already and want the war to end," observed General Boyd. "The Muslims know they have not, and are seeking ways to continue it."

BBC reporter Misha Glenny observed that "the Bosnian government was quick to understand that most of the world viewed them as innocent victims. Throughout the war, they used this perception to undertake offensive actions" and then portray themselves as victims. The Bosnian government strategy was immeasurably aided by the US. Secretary of State James Baker, who writes that he instructed his Press Secretary Margaret Tutwiler to help Bosnian Foreign Minister Haris Silajdzic utilize Western mass media to build support in Europe and North American for the Bosnian cause. "I also had her talk to her contacts at the four television networks, the *Washington Post* and the *New York Times*." [FN] George Kenny, who served on the State Department's Yugoslavia desk confirms that he was asked to help "gin up" public opinion favorable to the Bosnian government and draft material for the spokesman Margaret Tutwiler who was "always looking for something inflammatory."

These efforts were highly successful and it was often hard to tell where State Department and Bosnian government press releases on events in Bosnia left off, and where news reports by major news organizations began. The misuse of casualty figures by the mainstream media was underway long before events at Srebrenica in 1995. For example, through December of 1992, the bloodiest year of the conflict, Bosnian government stated that there had been 17,000 casualties in the conflict. Two months later, in the dead of winter, when fighting in this mountainous terrain had nearly ground to a halt, the Bosnian government abruptly began using a figure of 200,000 "killed or missing" which was used by such reporters as John Burns of the *New York Times* and John Pomfret of the *Washington Post*. Shortly thereafter, the phrase "or missing" was dropped from news accounts. Thus, the number of casualties claimed by the Bosnian government was brazenly multiplied ten fold in two months, as an obliging press adopted the new numbers. Incredibly, the 200,000 fatality figure remained constant over the next two years.

Similarly, Bosnia's Foreign Minister Silajdzic made headlines around the world when he appeared on NBC's "Today Show" in December of 1992, claiming that up to 40,000 Muslim women were being held in camps where they were raped and are being raped, even as we speak

now." In fact, as interested reporters might have confirmed with the International Committee of the Red Cross, the number of prisoners held by the Bosnian Serbs were overwhelmingly male and had numbered less than ten thousand at the peak of incarceration, five months previously. Jerome Bony for the French program "Envoye Special" reported his experience in tracking the rape story: "When I was at 50 kilometers from Tuzla I was told, 'go to Tuzla high school ground (where) there are 4,000 raped women'. At 20 kilometers this figure dropped to 400. At 10 kilometers only 40 were left. Once at the site, I found only four women willing to testify."

By 1994, following further investigation, the official number of rape victims *by all three sides*, was revised downward to an estimated 2400 victims based on 119 documented cases according [TO] a report by UN Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki. By then, however, public impressions had been made and corrective news accounts were given little prominence. Writing in October of 1995, Lt.-Col. John Sray, US Army military analyst described a "prolific propaganda machine" made up of "public relations (PR) firms in the employ of the Bosniacs, media pundits, and sympathetic elements of the U.S. State Department, who have managed to manipulate illusions to further Muslim goals." Sray goes on to add:

Another persistent element of the propaganda onslaught involves legitimate ownership of land. The BSA [Bosnian Serb Army] could never have "overrun, seized, or captured" 70 percent of the country as Bosniac government verbal gimmicks state. While they controlled 70 percent of the territory during much of this conflict, the BSA certainly did not possess the military manpower to overrun, seize, or capture it. The media and PR firms employ these inflammatory words only to obfuscate the pre-war situation. Due to their agrarian way of life, the Serbs formed a plurality in 64 percent of the territory at the beginning of the war while the more urban Muslim business-oriented people resided in the cities.

There is substantial testimony from senior military and diplomatic officials that Muslim forces undertook operations that would portray them as victims. European Union negotiator Lord David Owen, who took over from Lord Peter Carrington following the London Conference in 1992, wrote that Muslim forces would from time to time shell the airport to stop relief flights and focus world attention on the plight of Sarajevo. Owen wrote also that UN observers noted that Bosnian Army forces fired mortar weapons from beside the Kosevo hospital to provoke retaliatory fire from Serbian forces, events which credulous reporters invariably described as Serb shelling of the Kosevo hospital.

A pattern of staged incidents to engage world sympathy was revealed in a classified UN report leaked to the London newspaper, *The Independent*, which reported:

"United Nations officials and senior Western military officers believe some of the worst killings in Sarajevo, including the massacre of at least 16 people in a bread queue, were carried out by the city's mainly Muslim defenders — not Serb besiegers — as a propaganda ploy to win world sympathy and military intervention. . . . Classified reports to the UN force commander, General Satish Nambiar, concluded . . . that Bosnian forces loyal to President Alija Izetbegovic may have detonated a bomb. 'We believe it was a command-detonated explosion, probably in a can,' a UN official said then."

The successful attempt by Muslim forces to cast suspicion on Serbs for a staged atrocity — which came to be known as the "breadline massacre" — seriously affected the outcome of conflict, because it gave strong impetus to the passage three days later of Security Council Resolution 757 which placed international sanctions on Serbia, the most important ally of the Bosnian Serbs. The sanctions were proposed by the US to punish the remainder of Yugoslavia

for the alleged presence of Yugoslav troops in Bosnia.

But, in fact, a UN report received two days earlier, confirmed that the Yugoslav National Army, the JNA, had "withdrawn already into Serbia and Montenegro" some eleven days before it was required to do. By contrast, the UN report noted that, "in the case of the Croatian Army," which was also required to leave, "no such withdrawal had occurred." The Chairman of the Security Council, Austria's Ambassador Peter Hohenfellner, received the report two days before the vote on US sponsored sanctions, but the report was kept from other members of the Security Council until one hour after the vote for sanctions against Yugoslavia. Several delegates complained to reporters that they had been misled, but the US had prevailed its efforts to target the Serbs indelibly as the villains and Muslims would be encouraged to continue the war as sanctions wore down the Serbs. British diplomat Cedric Thornberry, Assistant UN Secretary General, who personally investigated atrocities committed by each of the warring sides, writes:

"By early 1993, a consensus developed — especially in the United States, but also in some West European countries and prominently in par parts of the international liberal media — that the Serbs were the only villains, all through Yugoslavia, and that the victims were overwhelmingly or even exclusively the Croats and Muslims. This view did not correspond to the perceptions of successive senior UN personnel in touch with daily events throughout the area; as a kindly soul at the UN headquarters in New York, ear to the diplomatic grapevine, warned me, take cover — the fix is on."

These observations describe the political and military climate that developed as events were unfolding in Eastern Bosnia when Srebrenica first gained international attention in 1993.

Naser Oric's Reign of Terror

Most of the world first heard of Srebrenica in March of 1993, when UN Sarajevo Commander General Phillip Morillon, acting without the approval of his superiors, made a risky visit to open a humanitarian convoy route to the city in Eastern Bosnia where fierce fighting had been taking place between the predominantly Muslim forces of the Army of Bosnian Herzegovina and the largely Serbian BSA.

Despite Morillon's willingness to take risks to help the Muslim civilians who sought relief, the UN Commander was taken hostage as a way of publicizing a humanitarian crisis to force Western military intervention. "The fact that they held me as a prisoner in Srebrenica was orchestrated in Sarajevo," Morillon later stated in testimony at the Hague. It was Srebrenica warlord Naser Oric, Commander of the 28th Division of the Bosnian Army that received the order to hold General Morillon as a hostage. "Naser Oric was a warlord who reigned by terror in this area and over the population itself," Morillon observed, "He could not allow himself to take prisoners. According to my recollection, he didn't even look for an excuse."

General Morillon understood clearly that Naser Oric's murderous forays against Serbian villages and numerous civilian massacres since May of 1992-93 were the reason that Serb military forces had blockaded Srebrenica. "I wasn't surprised, when the Serbs took me to a village to show me the evacuation of the bodies of the inhabitants that had been thrown into a hole, a village close to Bratunac." Both Morillon and Lt. Col Thomas Karremans, who commanded the UN's Dutch battalion at Srebrenica prior to its eventual capture, drew a very clear connection between the murderous attacks of Oric on civilians populations of Bratunac, Skelani, Kravica, Milici and numerous other towns and villages and the events of 1995.

In August of 1995, when unsubstantiated media accusations against the Serb forces around Srebrenica had reached a reached a crescendo, Lt. Col Karremans reminded reporters

that the "Muslims had burned around 192 surrounding (Serbian) villages" and "that there are no good guys or bad guys." General Morillon was asked directly by Judge Patrick Robinson at the War Crimes Tribunal: "Are you saying, then, General, that what happened in 1995 was a direct reaction to what Naser Oric did to the Serbs two years before? Morillon replied: "Yes your Honour. I am convinced of that."

There is ample evidence that in fiercely contested Eastern Bosnia, both Serbian and Muslim forces engaged in serious abuses. But in a civil war where fear and revenge created a fertile climate for atrocities, the cruelty and scale of Naser Oric's attacks became well known across Bosnia. By June of 1993, a detailed report by the Yugoslav State Commission on War Crimes accepted as a UN document detailed a pattern of attacks in which entire villages were burned and all civilians murdered. Internationally recognized forensic pathologist Zoran Stankovic, currently Director of the Belgrade Military Hospital performed full autopsies and forensic reports on victims in a number of villages where Muslim troops led by Oric and his deputy Zulfo Tursunovic massacred the towns inhabitants.

Typical victims in Dr. Stankovic's extensive files are elderly women and men born between 1915 and 1930. Photos accompanying these reports reveal throats slashed from ear to ear. Some of these (mostly) female corpses are pictured as they were found, dressed in military uniform jackets many sizes too large, a grotesque effort by their executioners to suggest that these elderly victims died actively defending their homes.

Writing in London-based *South Slav Journal*, reporter Joan Phillips visited the town of Fakovici a year after it had been attacked by Oric's Muslim forces for the first time on July 12, 1992. The same town had been razed to the ground in World War II and its inhabitants slaughtered by the Croatian-led Ustasha. "In this war, Fakovici was once again the scene of a terrible massacre, on October 5, 1992, in which a quarter of its inhabitant were killed... There used to be 115 people living in Fakovici before the war. By the time of the massacre, the number had dwindled. And then 25 or 26 were killed on the same day."

One survivor of the attack interviewed by Phillips was Andrija Markovic, whose grandfather had led the Partisan resistance to the Fascists from the hills around Fakovici in World War II. On the day of the attack, the Markovic family lost 57-year old Olga Markovic, 61 year old Slavka Markovic and 51 year old Radoje Markovic, 53 year old Radomir Markovic and several cousins. Having lost 16 members in the previous war, the Markovic family had now lost 10 more to the soldiers of the 28th Division of the Army of Bosnia-Herzegovina.

"Naser Oric's reign implied a thorough knowledge of the area held by his forces." Morillon testified. "It appeared to me that he was respecting political instructions coming from the Presidency" in Sarajevo." Oric and his Deputy Zulfo Tursunovic were installed by the Izetbegovic government despite the wishes of Srebrenica's moderate Muslim leader Township Assembly President Besim Ibisevic who was trying to reassure Serbs. Oric, himself, acknowledged to *Olslobodjenje* that he had to hide in forests together with his allies and obtain food secretly because most muslim residents did not share the views of the extremists who would take over. Since the end of 1991, however, the Muslim National Council was preparing armed insurgents with rifles and uniforms and began to deployed hardened criminals to serve as paramilitaries, a tactic later used by some Serb and Croat leaders.

Born in nearby Potocari, Oric had worked as a Belgrade policeman, and for two years as a bodyguard for Serbian President Milosevic, but had been fired for theft at the end of 1991 and returned to Bosnia. Tursunovic was in jail in Zenica, part way through a 15 year sentence for murdering three Muslims in 1986, when he was released from prison at the end of 1991 by President Izetbegovic and assigned to be Deputy Commander in Srebrenica. He and Oric

slipped into Srebrenica in the spring of 1992. The attacks on Serbs began almost immediately. On May 6, the nearby Serb villages of Gniona and Bljeceva were burnt and plundered. The following day, seven Serbs who tried to escape from Srebrenica were ambushed and killed. On May 8, Judge Goran Zekic, President of the Serbian SDS Party and representative to the Bosnian parliament was murdered, triggering a mass exodus of the 1500 remaining Serbs in Srebrenica. At this point, scarcely a day went by without scorched earth attacks on towns and villages such as Sikirici, Konjevic Polje, Glogova, Zalazje, Fakovici, Kaludra, Loznica, Fakovici, Agoni, Brezani, Krnica, Zagoni, Zelazije, Orlice, Jezhtica, Bijlaca, Crni Vhr, Milici, Kamenica, Bjelovac, Kravica, Skelani and Zabokvica.

The massacre of Serbs at Kravica, typical in most ways of these attacks, gained notoriety mainly because it occurred on Orthodox Christmas January 7. The total number of those massacred was unknown, but Dr Stankovic examined 48 corpses of people who had been murdered on their most important holiday. According to Phillips, by March 31 1993, 1200 Serbs had been killed and 3,000 wounded, adding:

“Today, there are virtually no Serbs left in the entire Srebrenica municipality. Out of 9300 Serbs who used to live there, less than 900 remain. Out of the 11,500 Serbs who used to live in the Bratunac municipality, more than 6000 have fled. In the Srebrenica municipality, only three Serbian villages remain and around 26 have been destroyed; in the Bratunac municipality, about 24 Serbian villages have been razed. The last major Serbian villages in the vicinity of Bratunac and Skelani were attacked and destroyed on January 7, 1993.”

US intelligence agencies were well aware of Oric's activities and his close coordination with the Bosnian President. Transmissions of conversations between Bosnian President Alija Izetbegovic and Naser Oric were monitored by US intelligence and Oric himself acknowledged that he was in constant radio communication with General Sefer Halilovic the Muslim Commander of the Army of Bosnia Herzegovina “who knew exactly what was happening.” While the US State Department churned out press releases and briefings citing Muslim reports of abuses by Serbs, Naser Oric's reign of terror was almost entirely absent from press briefings and human rights reports. Similarly, Madeleine Albright, the US Representative on the UN Security Council regularly sponsored resolutions and reports criticizing Serbian abuses, but used her veto power to block condemnation of Muslim abuses according to UK representative Sir David Hannay and Russian representative Yuli Vorontsov.

Oric clearly understood that with uncritical US support for the Izetbegovic government, he could act with impunity. He even videotaped some of his butchery, including severed Serbian heads, and showed these videotapes to John Pomfret of the *Washington Post* and Bill Schiller of the *Toronto Star*. Schiller writes that Oric was “as bloodthirsty a warrior as ever crossed a battlefield” and then recounts a visit to the warlord's home in January 1994:

“On a cold and snowy night, I sat in his room, watching a shocking video version of what might have been called Naser Oric's Greatest Hits. There were burning houses, dead bodies, severed heads and people fleeing. . Oric grinned throughout, admiring his handiwork. ‘We ambushed them,’ he said. The next sequence of dead bodies had been done in by explosives: ‘We launched those guys to the moon,’ he boasted. When footage of a bulletmarked ghost town appeared without any visible bodies, Oric hastened to announce. ‘We killed 114 Serbs there.’ Later, there were celebrations, with singers with wobbly voices chanting his praises.”

It speaks volumes that, despite massive and detailed evidence about the crimes of Naser Oric, Zulfo Tursunovic and other commanders of the 28th Division, the Ad Hoc Tribunal on

Yugoslavia did not indict Nasir Oric until 2003, and then, only on the relatively minor charge of mistreatment of prisoners. By contrast, the quick decision to charge Serbian leaders with genocide after the capture of Srebrenica involved the much disputed, and as yet uninvestigated, fate of military age men who refused safe passage and fled across Bosnian Serb held territory with the well armed 28th division.

That the systematic slaughter of the Serbian civilian population in the area west of the Drina by Oric's forces did not qualify as a crime against humanity, says a great deal about the political agenda of the sponsors of the Hague Tribunal, most notably then Madeleine Albright, who arranged the appointment of top prosecutors of the Tribunal Cherif Bassiouni as the head of the Commission of Experts on war crimes. Bassiouni, an Egyptian expert on Islamic law who taught at DePaul Law School in Chicago did not even mention Oric's attacks from Srebrenica in the Final Report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 submitted on May 27, 1994, though he had been provided the forensic evidence from Dr. Stankovic's extensive files on crimes.

Bassiouni's decision and the pattern of the indictments by the Tribunal reflected the political goals of the US, which dominated the Security Council on the Bosnia issue, and which viewed the Tribunal as another weapon to mobilized on behalf of the Bosnian government, rather than an impartial judicial body. Because the US and other permanent members of the Security Council had veto power, the work of the ICTY was inherently political and even the most brazen crimes by Muslim units were given a low priority. Antonio Cassese, the first President of the Tribunal, and US envoy Richard Holbrooke stated publicly that the indictment of Bosnian Serb President Radovan Karadzic and General Ratko Mladic on charges of genocide immediately following the capture of Srebrenica was justified on the grounds that this charge would remove them from upcoming negotiations over territory. By contrast, officials of the Tribunal let investigations of Bosnian President Izetbegovic and Croatian President Franjo Tudjman drag on until their deaths. Spokesperson for the Tribunal simply announced that no information would be made public about these investigations and imminent indictments, because the deceased were unable to defend themselves.

Oric's destruction of Serbian villages created two major problems for those under his command in 1993. Srebrenica had depended on pillaging Serb villages for food but these sources had been destroyed. Meanwhile Serbian survivors of the massacres along Muslim supply lines did their best to block international aid convoys. Muslim refugees inside Srebrenica complained that food was being diverted to Oric who set up a lucrative black market. International aid officials encouraged the refugees to elect one of their own to distribute foods, but a day after a man was elected to carry out this function, he was murdered.

The second problem for Oric developed following the massacre at Kravica on Orthodox Christmas, when Bosnian Serbs formed the Drina Corp to protect surviving Serb inhabitants and to destroy Oric's forces. After defeats in Cerska and Koljevic Polje, Oric was pushed back to Srebrenica. If not for the intercession of UN troops," wrote John Pomfret in the *Washington Post*, "Oric would either be dead, in a prisoner of war camp or living in the hills." Instead, the warlord used the civilians that depended on him, as a shield.

Manipulating the Safe Areas

Oric was allowed to remain in Srebrenica, because, as Lord Owen states, "the Security Council fatefully decided to demand that Srebrenica and its surroundings be treated as a safe area to be free from armed attack, while neither demilitarizing nor demarcating the boundaries of the area." He adds: "The main flaw to the concept of 'safe areas' from the perspective of the UN military, was that the UN Security Council were allowing the Muslims to

evade any demilitarization provision. This made the whole concept unsafe." The agreement, which preserved Muslim control of Srebrenica and enabled residents to receive humanitarian aid shipments, was immediately subverted by the government.

"Following negotiations, Halilovic writes "I returned to headquarters and issued an order to Srebrenica and Zepa that not a single functional piece of weaponry should be handed over or a single usable bullet. After that, I went to see Izetbegovic and was given congratulations for success." Oric confirms that "when the order on demilitarisation of the town itself was issued, the commander [General Sefer Halilovic] explained to me that we should hand over only non-functional and faulty weaponry, the ones that we could not hide, heavy weapons, which is what I did." Halilovic put the number of troops in the 28th division in Srebrenica at 5803.

In testimony before the War Crimes Tribunal, General Halilovic acknowledges using helicopters to resupply and further militarize the supposed "safe area." Reminded that the safe area agreement specifically prohibited flights from Tuzla to Srebrenica and Zepa to provide military supplies, Halilovic testified defiantly: "It is correct that I sent eight helicopters with ammunition, and if could have, I would have sent 180."

Despite the fact that Srebrenica was not successfully demilitarized, the Security Council extended the safe area concept to Sarajevo, Gorazde, Bihac, Zepa, Tuzla and their surroundings. Of course, these "safe areas" had never been safe for the Serb residents. As UNHCR maps reveal, with the exception of Sarajevo, the majority of Serbs had been cleansed from these areas by the summer of 1992, much as Muslims were being expelled from towns with Serb and Croat majorities. Sarajevo Serb neighborhoods, though reduced by fighting between Serb and government held sections of the city, would survive until they were placed under government control, following the Dayton agreement.

The militarization of the safe zones — in violation of stated UN policy — would have been impossible without US assistance. *Newsweek's* military correspondent David Hackworth states that the illegal supply of heavy weapons from Iran and other Islamic countries to the Tuzla airport by C-130 *Hercules* military transport aircraft had turned into "a regular shuttle" facilitated by the US, which scheduled lapses in surveillance coverage by AWAC radar to coincide with the flights of illegal arms. This increasing stream of sophisticated weapons, along with a clear grasp of US policy, gave the Bosnian government confidence in their ability to prolong the war and prevail militarily with assistance from both the US and their Islamic allies.

On February 5, 1994, another bloody staged incident in Sarajevo, enabled the US to pressure the UN to adopt a tripwire system in which a Serb attack on safe zone would trigger a NATO airstrike against the perceived threat. This shift in policy occurred after a mortar shell had killed 49 people at the Markale marketplace and injured two hundred more. The State Department and US representative on the Security Council Madeleine Albright was quick to blame the Serbs for the mortar and the Muslim faction tried to break off talks, but this time General Sir Michael Rose, the UN Commander in Sarajevo, who had forwarded a technical report indicating that Muslims were responsible for the carnage, went to the office of the Bosnian President Izetbegovic and threatened to make the report public if Muslims did not return to negotiations. Lord Owen, who knew about the report acknowledge that he helped suppress the report because "if the slightest hint that the Muslims were thought to be responsible" had emerged, the Bosnia Muslims would have cut off the talks.

On February 7 1994, UN Commander Francis Briquemont reported to the civilian head of the UN mission Yasushi Akashi that "in Sarajevo, the Bosnian Army provokes the Serbs on a daily basis. Since the middle of December, the Bosnian Army jumped another step by launching heavy infantry attacks from Sarajevo to the Serb held suburbs of the city." Briquemont then

describes a pattern of manipulation that would recur in Gorazde, Bihac and Srebrenica:

The Bosnian Army attacks the Serbs from a Safe Area, the Serb retaliate, mainly on the confrontation line, and the Bosnian Presidency accused UNPROFOR of not protecting them against Serb aggression and appeals for air strikes against the Serb gun positions.

Two months later, following attacks by Muslim units from Gorazde against nearby Serbian villages, the Bosnian Serbs began shelling Muslim units inside the Gorazke [SP]. Press reports quoted government claims that the 700 people had been killed and up to 2000 wounded and that the hospital was being destroyed. US officials demanded NATO airstrikes and General Rose, ordered a pinprick attack on a Bosnian Serb position. When Rose arrived in Gorazde, however, he observed a very different reality. *The New York Times* reported that senior UN officials had found "the hospital which had been reported as virtually destroyed, operative with just one shell through the roof. There was no evidence of 700 corpses."

Reports on Gorazde were deliberately exaggerated into order to shame the world into doing something, ... A dangerous overreaction was stirred up in international capitals, the talk of wider use of NATO power, hitting ammunition dumps and and infrastructure... would have turned the UN forces here into combatants.

The senior official quoted in this unusually frank criticism of the manipulation of the UN and press by the Muslims and US policymakers, was almost certainly General Rose, who went on to make these same points to John Simpson of the BBC at end of his term as UN Commander in Sarajevo. But Muslim government forces would be encouraged by their success in drawing NATO attacks, however limited, against the Serbs.

A similar strategy was employed in Bihac in November of that year, with Government forces using the safe zone as a staging area to attack and occupy the Serb inhabited Grabez plateau region. When Serbs responded by bringing their forces to the edge of the zone, Bosnian Foreign Minister Haris Silajdzic, told a startled press conference in Sarajevo that 70,000 people had been killed. As fighting subsided and General Rose and UN officers journeyed to Gorazde, the Bosnian government lowered their casualty count to 14,000. John Simpson of the BBC reported that Muslim forces threatened the lives of UN officials who used lower casualty figures, but that the UN estimated that "fewer than 1000" people had been killed in fighting around Bihac, that had been initiated by the Muslim side.

Preparing a Sacrifice

The failure of the safe area concept had become increasingly apparent to international officials involved in mediation efforts by the end of 1994. The crucial question was: Would the fate of these areas be resolved by diplomacy, or by military means? Because US military and political support for the Muslim government had repeatedly undermined efforts to end the war through negotiations, the European Union and UN officials encouraged the US to become more deeply involved in negotiations through the Contact Group, which also included Russia. Diplomacy, however, made little headway, despite the efforts of US envoy Robert Frasure, because the Bosnia's Muslim leaders were increasingly confident they could prevail militarily, thanks in large part to American support.

As early as 1993, in discussions with Bosnian President Alija Izetbegovic, Bosnian Serb leader Radovan Karadzic proposed the exchange of Serb-held Vogosca, a suburb of Sarajevo, for Srebrenica. Eventually, this idea was taken up by mediators. "There was a consensus amongst the negotiators (the US, the UN and European governments) that it was impossible to maintain three Muslim enclaves, and that they should be exchanged for territories in Central

Bosnia.," writes Carlos Martin Branco who served with UN Secretariat in Bosnia.:

"Madeleine Albright suggested this exchange on numerous occasions to Izetbegovic, based on the proposals of the Contact Group. The truth is that both the Americans and President Izetbegovic had tacitly agreed that it made no sense to insist in maintaining these isolated enclaves in a divided Bosnia...In 1995, the month before the military operation in Srebrenica, Alexander Vershbow, Special Assistant to President Clinton stated that 'America should encourage the Bosnians to think in terms of territories with greater coherence and compactness.'"

The problem for Alija Izetbegovic was that he felt he could not publicly acknowledge these discussions or he would lose the hardline support that had brought him to power.

In an interview with the Bosnian Muslim publication *Dani*, Hakija Meholic, the police chief of Srebrenica, recalls that at the Bosniak conference in Sarajevo in September 1993, Izetbegovic claimed to have discussed various scenarios for Srebrenica with President Clinton. According to Meholic, an ally of Naser Oric:

We were received there by President Izetbegovic, and immediately after the welcome he asked us: "What do you think about the swap of Srebrenica for Vogosca [a Sarajevo suburb]?" There was a silence for a while and then I said: "Mr. President, if this is a done thing, then you should not have invited us here, because we have to return and face the people and personally accept the burden of that decision." Then he said: "You know, I was offered by Clinton in April 1993 that the Chetnik forces enter Srebrenica, carry out a slaughter of 5,000 Muslims, and then there will be a military intervention."

Meholic, subsequently gave an interview about Izetbegovic's startling statement to a Dutch documentary that was shown as evidence in the War Crimes Tribunal. Here, Meholic explains that Izetbegovic told the Srebrenica delegation that he "had learned that a NATO intervention in Bosnia-Herzegovina was possible but could only occur if the Serbs would break into Srebrenica are killing at least 5.000 of its people." According to the film, President Izetbegovic was questioned by UN investigators about these alleged statements which he denied making, while stating that he had accepted an opinion from the delegation on the exchange of territories.

While there is no evidence, nor any way to confirm that President Clinton actually made such a proposal to Izetbegovic, however hypothetical, there were at least eight surviving witnesses to confirm what Izetbegovic told the Srebrenica delegation. Nor would it have been out of character for Izetbegovic to approve a plan would sacrifice lives of his citizens for the cause or to inflate the number of casualties from a provoked engagement with Serbian forces. When it came to casualty counts, Deputy NATO Commander Boyd observed, "the Bosnian Government has an interest in portraying the number as high as possible." US Army analyst Lt.-Col. John Sray, noted that staged incidents such as Markale had approval at the highest level.:

"Given the proximity of the Markale Market Square to the Presidency (Bosniac White House), who granted permission to launch these brutal and insane attacks? Surely, it almost had to have been President Alija Izetbegovic or Vice President Ejup Ganic."

Before his death in a road accident in Bosnia, US envoy Robert Frasure worked on a diplomatic solution that would have traded the putative safe areas, Srebrenica, Zepa and Gorazde for the Serb-held suburbs of Sarejevo. But the same hardline US faction that arranged illegal arms for Muslim forces, helped a diplomatic solution negotiated by UN envoy Robert Frasure in the spring of 1995. Thus, the US "watched approvingly as Muslim offensives began,"

according to General Boyd, "even though these attacks destroyed a cease-fire Washington has supported." As EU envoy Carl Bildt would later observe, "there would be no peace in Washington until there was war in the Balkans."

Instead, of a diplomatic solution, the map changes sought by Washington for a settlement in both Croatia and Bosnia, would be achieved by military means and the uprooting of hundreds of thousands of refugees. In November of 1994, the US had licensed a private military contract firm MPRI, including "retired" four star generals, to prepare and organize the Croatian army for attacks on the UN Protected Areas (UNPA's) of Croatia where more than 200,000 predominantly ethnic Serbs lived. Unlike the safe areas of Bosnia, which served as staging areas for attacks against surrounding territories, the UNPA's remained quiet except for several attacks against them by Croatian forces in 1993. Restraint by the Krajina Serbs, however, would not save them from US sponsored Croatian military attacks, "Operation *Flash*" in May and "Operation *Storm*" in August, which were the largest ethnic cleansing campaigns of the war to date, involving more than 200,000 Serb refugees.

The effect of pressure from US negotiators became clear to knowledgeable observers as summer approached, when the Bosnian Serb military withdrew troops from Western Bosnian towns such as Bosanski Grahovo and Glamoc leaving Serb inhabited Western Bosnia vulnerable to Croatian and Muslim attacks. These areas would soon become the staging area for "Operation *Storm*"[,] the Croatian assault on the UN Protected Areas, in the adjacent Croatian Krajina region and the subsequent joint Croatian-Muslim military campaign to drive the Serbian population out of the Bosnian Krajina region.

At the same time, a month before the Serb capture of Srebrenica, the Bosnian government abruptly withdrew eighteen of their top commanders from Srebrenica. General Halilovic confirmed that President Izetbegovic himself persuaded Naser Oric to leave Srebrenica along with his fellow commanders, supposedly for training sessions in Zenica.

But in testimony to the War Crimes Tribunal Halilovic acknowledged that the government "should have been aware of the consequences of such a move, that is, that the combat readiness and defence capability of Srebrenica would be significantly affected." Had the Bosnian Government chosen to defend the town, the 5500 armed troops would have still been more than enough to repulse the force of 200 Serbian VRS troops supported by four tanks which were allowed to capture the town on July 11. According to British military analyst Tim Ripley, Dutch troops later "saw Bosnian troops escaping from Srebrenica move past their observation points carrying brand new anti-tank weapons, still in their plastic wrappings. This, and other similar reports, made many UN officers and international journalists suspicious."

Following the departure of the 18 commanders, the General Staff of the Bosnian Army instructed the 28th division in Srebrenica to launch a series of actions to draw in a Bosnian Serb forces. As General Halilovic testified: "In those days, there were a large number of orders for sabotage operations from the safe areas." This included a militarily meaningless attack on a strategically unimportant nearby Serb village of Visnica. The final operation was an attack on Serbian VRS units on the road south of Srebrenica, just days before the Serbs captured the nearly undefended town. Ibran Mustafic, the head of the Muslim SDA party in Srebrenica, who had clashed with Naser Oric and was badly wounded in two assassination attempts, told *Slobodna Bosna*:

The scenario for the betrayal of Srebrenica was consciously prepared. Unfortunately the Bosnian presidency and the Army command were involved in this business ... Had I received orders to attack the Serb army from the demilitarized zone, I would have rejected to carry out that order without thinking and would have asked the person who had issued that order to bring his family to Srebrenica so that I can give him a gun let

him stage attacks from the demilitarized zone. I knew that such shameful, calculated moves were leading my people to a catastrophe. The order came from Sarajevo and Kakanj.

As British Lt.-Col. Jim Baxter, assistant to UN Commander Rupert Smith, observed told Tim Ripley "They [the Bosnian government] knew what was happening in Srebrenica. I am certain they decided it was worth the sacrifice."

Srebrenica And the Politics of War Crimes

**Findings of the Srebrenica Research Group
into the allegations of events and the background leading up to
them, in Srebrenica, Bosnia & Herzegovina, in 1995.**

THE NUMBERS GAME

By Jonathan Rooper

Those who have asked questions about the Srebrenica numbers over the last ten years have invariably been treated with withering scorn. At best they have been characterised as would-be revisionists; at worst, deniers of a modern-day holocaust. Yet no serious analysis of events in and around Srebrenica in the summer of 1995 could be complete without detailed examination of the numbers. From the outset the numbers were used and abused, for a variety of political and other purposes, to conceal the fundamental truth of what had happened.

*****

Origins of the massacre allegations

Over the years it has been held to be highly significant that original ballpark estimates for the number who might have been massacred at Srebrenica corresponded closely to the 'missing' list of 7,300 compiled by the International Committee of the Red Cross (ICRC). But the early estimates were based on nothing more than the simple combination of an estimated 3,000 men last seen at the UN base at Potocari and an estimated 5,000 people reported 'to have left the enclave before it fell'. Neither of these figures could be considered reliable: the estimate of the Dutch peacekeeping force in Srebrenica (Dutchbat) of males at Potocari was far lower. And, as the British journalist Linda Ryan pointed out in an article in 1996, the words 'before it fell' probably refer to the substantial numbers of the refugee population who had left the safe area days, weeks or months before the Serb takeover to move to other Muslim controlled areas. It was only because the Bosnian Muslim government refused to provide information on what had become of these people that they remained technically 'unaccounted for'.

Perhaps the most startling aspect of the 7-8,000 figure is that it has always been represented as synonymous with the number of people executed. This was never a possibility: numerous contemporary accounts noted that UN and other independent observers had witnessed fierce fighting with significant casualties on both sides. It was also known that others had fled to Muslim-held territory around Tuzla and Zepa, that some had made their way westwards and northwards, and that some had fled into Serbia. It is therefore certain that nowhere near all the missing could have been executed.

These points provide strong reasons for scepticism about the extent of the massacre claims. As further information has emerged over the last ten years, the version of events which was established in 1995 has come to seem more and more unlikely. The most fundamental problem of all is that the arithmetic does not add up.

The sums that don't add up

By the end of the first week in August 1995 35,632 people had been registered by the World Health Organisation and Bosnian Government as displaced persons from the Srebrenica safe area - in other words, survivors of Srebrenica. The Red Cross had also seen and noted that 'several thousand' armed Muslim men from Srebrenica had passed safely behind Muslim lines to an area called Sapna Finger and had then been redeployed to fight elsewhere 'without their families being informed'. As noted above,

some 700 soldiers from Srebrenica had made their way to Zepa, emerging safely from that town when it fell to the Serbs during the last week of July 1995. So there were in total at least 38,000 / 39,000 survivors of Srebrenica – a figure that precisely coincides with the total pre-fall population estimates of the major aid agencies.

Making the sums add up becomes even more difficult because the figures above take no account of casualties from the fighting between the Bosnian Serb Army (BSA) and the armed column that left Srebrenica for Muslim-held territory. It is common ground in accounts of what happened that there were significant casualties on both sides from these clashes. A report published in September 2002 by Republika Srpska estimated an overall figure of approximately 2,000 Bosnian Muslim Army (ABiH) combat deaths, in addition to some 500 BSA fatalities. Whilst some of these casualties were from the ABiH Tuzla brigade, which had come out in support, the vast majority were from the armed column which had left Srebrenica.

It doesn't end there. Both the Dutch peacekeeping force (Dutchbat) contingent in Srebrenica and undercover British SAS intelligence officers who were in the town when it fell said they had witnessed bitter fighting between Muslims in Srebrenica shortly before the Serbs entered the town. Descriptions suggest that around 100 may have died and that their bodies were left where they had fallen. There are also reports that considerable numbers of Muslims died when they crossed a minefield which had been laid by their own side.

Taking all these factors together, in order for 7,300 people from Srebrenica to have been massacred, the population of the safe area before it fell to the Serbs would have had to be well over 46,000 – a figure far in excess of any credible estimate put forward at the time.

It is immensely significant that one of the judges in the Krstic case, Judge Patricia Wald, estimated the total pre-fall population of Srebrenica at 37,000 when writing an account of the Krstic case for the Georgetown Journal of Legal Ethics. (The Georgetown Journal of Legal Ethics Spring 2003, SECTION: Vol. 16, No. 3; Pg. 445; ISSN: 10415548, HEADLINE: General Radislav Krstic: A war crimes case study, BYLINE: PATRICIA M. WALD)

"Prior to the attack, Srebrenica was a village of some 37,000 inhabitants."

Judge Wald was apparently supremely unaware that her own figure made it impossible for the crimes for which Krstic was convicted to have taken place.

Unreliable witnesses

Witness evidence has been equally insubstantial. With the exception of one execution at Potocari that was virtually witnessed by a UN soldier (though it did not quite occur within his sight), and a separate incident in which ten men were led behind a building and nine bodies were subsequently discovered, the main supporting evidence for summary executions comes from the handful of men who claimed to have survived mass executions by playing dead. It is on this flimsy basis that the crude 3,000 plus 5,000 sum remains the basis of massacre estimates. The figures have never been revised downwards. Indeed, it has been fashionable for human rights activists to inflate the Srebrenica figures to 10,000 or 12,000.

In fact the very first claims that many thousands of people might have been massacred at Srebrenica began to be made by members of the Bosnian Muslim government before the enclave had even fallen. President Alijah Izetbegovic and Foreign Minister Mohamed Sacirbey were on the telephone to world statesmen with a series of prescient reports. Further allegations were made by refugees when they began to arrive at Tuzla a few days after Srebrenica had fallen. Such claims had by this time become a stock-in-trade of the Balkan conflicts. The story was fuelled, however, on 20 July when the Dutch Co-operation Minister Jan Pronk, who had been sent by his government to find out what had happened at

Srebrenica, was reported by the ANP News organisation to have said (in an interview given to the Dutch current affairs television programme 'Nova') that *'Thousands had been murdered by the Serbs'*. The article went on:

"Pronk said the claims of widespread abuses by Bosnian Serbs against Muslims could not be dismissed on the grounds that they had not been confirmed by the UN. "They have been confirmed by those involved," he said.

And he added that past experience of Bosnian Serb conduct did not inspire confidence. The Serbs had repeatedly violated human rights and committed war crimes in the last few years. The Muslims were justified in their fear of the Serbs because of these experiences, Pronk said. Thousands of people had been murdered, the minister added in a clearly emotional reaction to his three-day trip to refugee camps around Tuzla and to the Muslim-led Bosnian government in Sarajevo."

In common with many politicians and journalists, Pronk^[1] was prepared to reach judgement on the basis of uncorroborated accounts. He apparently did so because they were vivid and convincing – something which later found expression in the journalistic formula 'documented, consistent and credible'. As a standard of proof, it did not amount to much.

On 27 July 1995 The Boston Globe reported that atrocities were *'unconfirmed so far'*: (The Boston Globe July 27, 1995, Thursday, City Edition, HEADLINE: Reports of atrocities unconfirmed so far; US aerial surveillance reveals little. BYLINE: By Paul Quinn-Judge, Globe Staff)

"The Clinton administration has not obtained independent confirmation of reported atrocities by Bosnian Serbs but does not doubt that they have occurred, State Department and other administration officials said yesterday.

"The bottom line is that these guys have been indicted as war criminals," said a State Department spokesman, referring to the Bosnian Serb leadership.

The official noted eyewitness accounts of arbitrary executions provided by Dutch UN troops, and credible reports of atrocities from the UN High Commissioner for Refugees and the International Committee of the Red Cross.

"These people are the experts, we trust them," the official said.

But there are ways to confirm what witnesses say, he added. If massacres were large enough "and if the timing is right, the birds can take a picture," he said, referring to spy satellites. So far, the official said, satellites have produced nothing.

Other sources with knowledge of the secretary of state's daily intelligence briefing said that Warren M. Christopher has not been presented with any intelligence imagery that could confirm massacres."

Although no further evidence was forthcoming in the following weeks, 'eyewitness' accounts sustained the story. Analysis of official reports and press coverage reveals that the same half-dozen or so men, all purporting to have survived massacres by playing dead, provided the 'evidence' from which David Rohde and other journalists projected the mass killings to the world. Little effort was made to test the credibility of these witnesses. Their testimony was accepted at face value, even though one of the most articulate, Mevludin Oric^{[2][i]} was a cousin of Naser Oric, the Bosnian Army Commander of Srebrenica.

When asked several years later by journalism students how he knew which witnesses he could believe, Rohde explained that his acid test had been whether they presented themselves as heroes or terrified victims; if the latter, he found them credible. Whether this can be considered a valid basis for judgement is a matter of opinion; it certainly made Rohde a potential victim of deception.

In an article entitled "The Construction of a Trauma", the Dutch anthropologist René Grémaux and the historian / journalist Abe de Vries drew